

643

borec

2

1969

BOREC ☆ 1969 ☆ XX

REVILJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO, IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10 — REVILJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽISNIK, VOJKO NOVAK, TONE POLŠAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, IVE SUBIC, FRANCE VREG, FRANCE VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIČ

KAZALO

Lado Ambrožič-Novljan: Bojni pohod Štirinajste	97
Kongresne teme (K. T.)	101
Milenko Sober: Naš turizem v času in prostoru	106

IZ MEDNARODNEGA ŽIVLJENJA

Jože Plešnar: Afrika danes	114
--------------------------------------	-----

SPOMINI IN ZAPISI

Aleš Sedlar: Zmagali sta mladost in volja	130
Aleš Stanovnik-Iztok: Vsaj mrtvega mi pustite	134
Miha Klinar: Utrinek	137
Tončka Drobnič: Mitraljez	141
Stane Mešič: V zasedi	146
Marija Jordan-Ančikova: Tri zgodbe iz partizanov	151

DOKUMENTI

Dr. Tone Ferenc: Vseljudska vstaja v Slovenskem Primorju po kapitulaciji Italije	156
--	-----

KULTURNA PANORAMA

Vilko Vinterhalter: Življenjska pot Josipa Broza (J. S.)	171
France Križnar: Ne vdaj se, fant (S. R.)	172
Manica Lobnik: Mlade trave (S. R.)	173
»Sedmina«, novi slovenski film (M. G.)	175

LIKOVNA UMETNOST

Ob smrti Ivana Miklavca	177
-----------------------------------	-----

MED REVIJAMI

Socialno skrbstvo — ameriška alternativa revščini (M. M.)	185
Kaj čaka Francijo v letu 1969 (M. M.)	187
Kubansko gospodarstvo je zabredlo v težave (M. M.)	189
Bibliografija knjig	191

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišej, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Slika na 1. strani: Stane Kregar: Nasilje na vseh obalah, 1968, olje (desna polovica)

Bojni pohod Štirinajste

Lado Ambrožič-Novljan

Letos 27. aprila bomo Slovenci v Velenju praznovali dve izredno pomembni obletnici: osemindvajseto obletnico ustanovitve OF, ki bo hkrati prvikrat republiški državni praznik, ter 25-letnico pohoda prve slovenske divizije ali XIV. divizije v vrsti divizij NOV in POJ iz Bele krajine prek Hrvaške na Štajersko.

O pomenu pohoda Štirinajste na Štajersko, kar je pomembna bojna in prav tako politična akcija, ki je dobila posebno mesto v zgodovini oborožene vstaje slovenskega in jugoslovanskih narodov, objavljamo naslednji sestavek:

Letos meseca januarja in februarja obhajamo petindvajsetletnico legendarnega bojnega pohoda Štirinajste divizije na Štajersko. Četrto stoletja, ki se je tako hitro postavilo med čas, ko so partizani Štirinajste ponesli na Štajersko in Koroško nezlomljivo vero v srečnejšo bodočnost slovenskega naroda in med razgibano rast političnega ter gospodarskega napredka sodobne socialistične družbe, je dovolj, da premislimo o stvarnih dosežkih tega za narodno-osvobodilno vojno Jugoslavije tako znamenitega dogodka. Bojni pohod Štirinajste je namreč zlasti po svojih bojnih dosežkih presegel ozki okvir slovenskih vojnih dogodkov. Postal je ena izmed znamenitih operacij narodnoosvobodilne vojne Jugoslavije, ki prerašča v poseben primer taktike partizanskega vojskovanja.

Štirinajsta divizija, po svoji kadrovski sestavi in oborožitvi ena najmočnejših divizij na Slovenskem, je bila poslana v severno Slovenijo, da bi odločilno okrepila partizanske enote Štajerske in Koroške. Četrta operativna cona, tedaj najvišje vojaško poveljstvo v severni Sloveniji, je imela 15. novembra 1943 pod svojim poveljstvom le brigado Slavka Šlandra, pohorski odred, ki je kasneje prerastel v Zidanškovo brigado, Koroški bataljon in Kozjansko četo. To je bilo skupaj okoli 800 partizanov, kar je bilo premalo, da bi se uspešno upiralo nemškemu pritisku in obvladovalo zelo obširno področje. Osvobodilno gibanje je zato bilo v zaostanku in je zelo zaostajalo za gibanji v drugih pokrajinah Slovenije, kjer so že imeli korpuse s številčno močno vojsko in oborožitvijo. Severna Slovenija je tedaj bila edina dežela, kjer so bile možnosti za mobilizacijo pridobivati nove borce za dopolnitev partizanskih enot. Nemci tedaj še niso bili izvedli popolne mobilizacije, zato je bilo doma še precej za vojsko sposobnih ljudi. Poleg tega je iz nemške vojske dezertiralo vedno več slovenskih vojakov, ki so radi odhajali v partizane. Masovna mobilizacija je torej bila ena najvažnejših nalog Štirinajste. Vodstvo osvobodilnega gibanja na Slovenskem pa je menilo, da se bo svetovna politična in vojaška situacija v začetku l. 1944 tako ugodno razvila, da lahko spomladaj pričakujemo začetek konca nemške moči. Zato mora biti partizansko gibanje tudi v severni Sloveniji

na to pripravljeno. Štirinajsta divizija mora zato že spomladi biti na Štajerskem, da bo pri roki, ko bodo nastopili odločilni trenutki.

Te naloge so bile seveda pomembne pri odločanju o času in smeri pohoda. Divizija mora na pot takoj ne glede na neugoden zimski čas. Pri izbiranju smeri pohoda so nastopile velike težave. Doslej so vsi poizkusi, da bi pripeljali večjo partizansko enoto po najkrajši poti na Štajersko, propadli. Tudi pohod druge grupe odredov pod vodstvom Franca Rozmana-Staneta in Dušana Kvedra-Tomaža prek Gorenjske se je deloma ponesrečil. Sedaj so se odločili za zelo nenavadno in tvegano pot skozi Hrvaško, ki naj privede divizijo po ovinku okoli Zagreba in Hrvaškega Zagorja na Kozjansko. Ta nenavadna smer naj bi zagotovila, da bi ostala Štirinajsta kompaktna enota, ki bi se v največji tajnosti in neopažena približala Sotli in jo prekoračila.

Močno oborožena divizija je odrinila na pohod dne 6. januarja 1944 iz Suhorja v Beli krajini. Po razmeroma ugodnem vremenu je prikorakala skozi blatno Turopolje do reke Save in jo na skelah brez incidenta prebrodila pri vaseh Veleševac in Ruča v noči na 14. januar 1944. Nato se je usmerila vzhodno od Zagreba, vkorakala navdušeno sprejeta od hrvaškega prebivalstva dne 17. januarja v Čazmo in se kmalu nato nastanila na Kalniku. Tu je počakala nekoliko dni, da je minila kratka ustaška ofenziva proti hrvaškim partizanom. Pot je nadaljevala skozi Hrvaško Zagorje in je dne 5. februarja dospela do Sotle. Prevalila je 310 km dolgo pot v neverjetno kratkem času in skoraj zdravstveno in številčno neokrnjena.

Prvi del njenega uspešnega pohoda lahko označimo z vojaškim terminom manevrski marš.

S preходом čez reko Sotlo se je začel drugi del pohoda. Dne 6. februarja 1944 je divizija zvečer neovirana šla čez reko po mostu, ki so ga partizanom pomagali napraviti hrvaški kmetje. Nemcev ni bilo nikjer in to je bilo bodrilno za bodoče načrte. Torej se je le posrečil dolgotrajen manever čez Hrvaško. Nemci so presenečeni ugibali, od kod se je vzela tako velika partizanska enota. Rabili so nekoliko dni, da so identificirali divizijo in vsaj deloma razvozlati njene načrte.

Štirinajsta je sedaj bila na Kozjanskem. Ni več nadaljevala pohoda, ker je dosegla svoj cilj. Sedaj je bilo treba Nemce izzvati na boj. Ko je potolkla prve nemške čete severno od Bohorja, se je podala proti jugu, da bi napadla rudniške in industrijske objekte v okolici Senovega. To je izpeljala v noči na 10. februar. Povzročila je silno razdejanje, čeprav so se Nemci z velikimi silami zaganjali vanjo. Tedaj pa so nastopile velike težave. Začela se je huda zima s snežnim metežem. Zima je skupaj z nad tisoč mož močno nemško vojsko posegla v boj. Pokazalo se je, da je na Kozjanskem kaj malo partizanov in da so pogoji za oskrbovanje zelo slabi. Zima, pomanjkanje in neprestani boji s hitro naraščajočo nemško vojsko so prisilili štirinajsto, da je prekinila drugi del svoje operacije, ki bi jo lahko označili kot boj na Kozjanskem.

Petega dne je nemška vojska narasla na okroglo tri tisoč mož. Njihov poveljnik polkovnik von Treeck si je prizadeval, da bi divizijo na ugodnem zemljišču obkolil in jo tako uničil. Divizija je morala poiskati novo in boljšo pot za nadaljevanje svoje naloge. Sklenila je, da se bo prebila na zemljišče nad rudniškimi revirji Trbovelj, Hrastnika in Zagorja. Tam bodo boljši pogoji za oskrbovanje in za boj, ker je teren politično bolje obdelan in organiziran. Med neprestanimi boji se je štirinajsta gibala po načrtani poti. Toda čez Savinjo niso mogli, zato so se poizkusili prebiti na Pohorje. Polagoma so

izgubljali iniciativo in njihova akcija je dobivala obliko izmikalnega bojnega pohoda.

Nemcem se je — kakor nikdar doslej — ponudila prilika, da bi dosegli z uničenjem divizije eno najbolj pomembnih zmag na Slovenskem. Štirinajsta se je še vedno gibala kot strnjena enota, zato jo je bilo lahko izslediti in zasledovati ter ji pripravljati obkolitvene zanke. Noč za nočjo so nastavljali žepe, vreče in obkolitve, da bi jo ujeli, toda divizija se je vedno z lahkoto prebila. Odločilne uspehe pa so Nemci vendarle dosegli, ko so preprečili prehod na Pohorje. Na Paškem Kozjaku so izstradano in izmučeno divizijo tesneje oklenili. Ko je Štirinajsta poskušala v noči na 18. februar 1944 preboj na Pohorje, se je to posrečilo le štirim bataljonom. Šest bataljonov pa je z vsemi ranjenci nadaljevalo pohod proti Mozirskim planinam, kjer so v skoraj meter visokem snegu dočakali konec nemške hajke.

Divizija je utrpela na pohodu velike izgube. Tretjina borcev je bilo mrtvih, pogrešanih ali pa ujetih. Izgube so bile hude, ne pa katastrofalne. Politični in poveljniški kader je bil zelo prizadet. Od 653 partijsko povezanih partizanov so jih konec aprila našeli še 348. Kulturniška skupina je imela velike žrtve. Padel je pesnik Karel Destovnik-Kajuh. Padli so tudi mnogi legendarni komandanti brigad in bataljonov. Utrudljivi bojni pohod je sicer divizijo omamil, ni pa mogel izpodrezati njenih globokih moralnih korenin. Kmalu je znova zaživela, se okrepila in z novimi partizani izpopolnila svojo moč.

Tudi nemške čete so v naporni tekmi s Štirinajsto imele težke izgube. Ne samo da niso v napornem pohodu mogle vzdržati tempa, ki ga je diktirala divizija, ampak so tudi dejanske izgube izčrpavale njihovo moč. Do konca akcije je iz nemških bojnih vrst odpadlo zaradi smrti, poškodb, ran, bolezni in ozeb 500 do 600 mož ali 17 do 20 odstotkov.

Glede bojne večšine in taktike je Štirinajsta dala primere, ki so vredni posebne pozornosti.

Divizija je bila sposobna vzdržati v boju s številčno trikrat močnejšo nemško vojsko, ki je imela še izdatno prednost v bojni tehniki in mnogo boljše pogoje za oskrbo. Upoštevati je treba, da se je gibala po politično slabo organiziranem terenu in je zato bila sama sebi zaledje. K uspehu Štirinajste so prispevali hiter in tajen pohod skozi Hrvaško, dolgi marši, ki jih je divizija napravila v kratkih časovnih razdobjih v nepričakovanih smereh, vztrajna obramba na položajih, večšina nočnega boja in gibanja, politična čvrstota, vzdržljivost in hrabrost v boju, osebna zavzetost poveljniškega kadra ter pomoč štajerskega prebivalstva v zadnji tretjini pohoda. Mnogi faktorji pa so poleg nemške akcije zaviralno vplivali na boje. To je bilo pomanjkanje zaledja in baz, nezadostno sanitetno oskrbovanje, pomanjkljiva in neprimerna terenska obveščevalna mreža, prekasne odločitve o ukrepih, da bi se odločno izmaknili nemškim enotam, neusklajenost bojnega sodelovanja med štajerskimi partizani in divizijo, nepripravljenost za zimsko vojskovanje in zelo huda zima.

Divizija je prinesla na Štajersko idejo o odprtem boju proti Nemcem, ki so jo narekovala njena tradicija, bojna izkušnost in razmere. Tako je bilo bojno razpoloženje izbrane divizije, ki se je ponašala z odlično izvedenimi akcijami na Dolenjskem in na Notranjskem. S prihodom Štirinajste so se možnosti za partizansko vojskovanje na Štajerskem zelo spremenile. Zdaj Štajerci niso imeli proti sebi več celotne nemške moči. Štajerskim in koroškim enotam se je zdaj odprla pot za širokopotezne akcije, ki bi osvobajale prostrane rajone in jih branile pred okupatorjem.

Ali je divizija izpolnila naloge, ki jih je bila prejela pred odhodom iz Bele krajine?

Štirinajsta je ostala do konca vojne na Štajerskem. Po končani hajki si je kmalu opomogla in je bila nosilec poletne ofenzive, ko so v severni Sloveniji nastala prva osvobojena ozemlja. Pripravljena je bila, da uspešno konča popolno osvoboditev Štajerske in Koroške. Do poletja 1944 je postala tako močna, da je z drugimi partizanskimi enotami dosegla moč, kot so jo imeli korpusi na Primorskem in v Ljubljanski pokrajini. Mobilizacijski uspehi Štirinajste ter štajerskih in koroških enot so bili izredni. Več tisoč novih partizanov se je vključilo v brigade, mnogi pa so zapolnili vrzeli v partizanskih enotah na Dolenjskem, Beli krajini in Notranjskem. Čeprav z zakasnitvijo, je Štirinajsta vendarle izpolnila svojo nalogo.

Poseben pomen pohoda Štirinajste je izražen v naslednjih dejstvih:

Štirinajsta divizija je kot celovita enota prodrla najbolj globoko proti nemškemu rajhu ter tako vsemu svetu dokazovala neuničljivo moč osvobodilnega gibanja Jugoslavije;

na Štajerskem je ostala do konca vojne in neprestano krepila svojo moč; v taktiki vojskovanja je odprla nove poti raziskujoči vojni misli, bogatila je zakladnico globokih spoznanj o neskončnih možnostih vseljudske obrambe;

borci Štirinajste so z nesebičnim žrtvovanjem in premagovanjem nadčloveških naporov dokazali materialno vrednost moralnega faktorja v boju in dali velik prispevek nacionalnemu ponosu stoletja zatiranega slovenskega naroda — in v tem je legendarna vrednost bojnega pohoda Štirinajste.

Kongresne teme

Smo pred 9. kongresom Zveze komunistov Jugoslavije. Za ta čas so značilne v naših dogajanjih sila živahne razprave o nadaljnjem razvoju družbe. Povsem drugače kot od 8. kongresa, ki je bil v bistvu važna prelomnica, saj je oblikoval osnovno družbenoekonomski reformi, pričakujemo od 9. kongresa v glavnem sklepe o tem, kako nadalje še uspešneje in hitreje razvijati naše gospodarstvo in pospeševati družbeni razvoj nasploh. Zato se zdi nepoučenemu nekoliko čudno, da se prav v tem obdobju pojavljajo številne dileme, ko pa smo pravzaprav z reformo in z zadnjimi smernicami partijskega vodstva že določili najnujnejše naloge za prihodnje obdobje. Vendar so razlike v stališčih le precejšnje. Zdi se nam, da velja pri tem iskati vzroke predvsem v dveh dejstvih:

Prvič, da smo ob raznih težavah posameznih gospodarskih področij, ki so nastale zaradi zaostrenih reformnih razmer, preradi popuščali in posledica tega je, da smo delovanje tržnih zakonitosti nekoliko preveč omejevali z raznimi »socialnimi« argumenti.

Drugič — v takem položaju so bili letos na vrsti republiški kongresi Zveze komunistov prej kot kongres ZKJ — prvič po vojni. Na njih oblikovana stališča so že nastale dileme še potencirala, zato v sedanjem predkongresnem času komunisti res razpravljajo o takih zadevah, za katere bi pričakovali, da so že dokončno rešene oz. je načrtana njihova prihodna pot. Seveda s tem ne mislimo zanikati

dejstva, da sam razvoj prinaša na dan vedno novo odprta vprašanja in morajo biti prav komunisti pobudniki za njihovo uspešno reševanje. Predvsem so ta čas pomembne nekatere dileme okrog nadaljnjega izpopolnjevanja našega ekonomskega mehanizma, kar je seveda odločilnega pomena za naš razvoj. Poglejmo samo nekatere najvažnejše.

Zelo se razlikujejo mnenja o nadaljnjem razvoju gospodarsko šibkejših republik in krajev. Pravzaprav se pojavljata dve skrajnosti. Prva teži k temu, naj se razvoj nezadostno razvitih pospešuje predvsem z dodatnimi sredstvi v normalnih tokovih kapitala in v povsem tržnih razmerah, ki naj veljajo za vso ostalo Jugoslavijo. Pri tem je slišati celo ocene, da ne potrebujemo več sklada za pomoč nerazvitim. Druga skrajnost pa se zavzema za močno okrepljeno pomoč tem področjem tako glede obsega sredstev kot glede vrste specifičnih rešitev v ekonomskem sistemu; pravzaprav zahteva vrsto olajšav in ugodnosti v poslovanju na teh področjih. To seveda pomeni težnjo po uveljavljanju dvojnega ekonomskega sistema — enega za razvite in drugega za nerazvite predele v državi. Pri tem se iskrijo tudi očitki, da se na eni strani razviti odrekaajo prevelikim sredstvom, na drugi strani se pa ne morejo priključiti nerazviti napredku sposobnejših gospodarskih predelov. Osnova za te očitke so najpogostejše parcialne ocene o gospodarskih gibanjih v zadnjih dveh letih, ki prav gotovo niso realne, saj vemo, da je gospodarstvo v tem obdobju stagniralo. To nam prav gotovo škodi — ne samo v notranjepolitičnem razpoloženju, temveč tudi v svetu.

Izhodišče za rešitev teh dilem mora biti v zamisli, da je to problem hitrejšega razvoja vse države. Če jo upoštevamo, pa je treba ugotoviti, da je v sedanjih razmerah nujno potrebna pomoč družbene skupnosti tem področjem. Zato bomo še nadalje potrebovali sklad za nerazvita področja kot stabilen vir sredstev, vendar pa mora postati bolj posloven in pri svojem delovanju bolj upoštevati ekonomske kriterije. Seveda je treba imeti pri tem v mislih tudi dejstvo, da sklad ni le oblika solidarnosti v mednacionalnih jugoslovanskih odnosih, ampak obenem tudi ustrezna kompenzacija, ki ne dovoljuje drugih posebnih ugodnosti in olajšav v enotnem ekonomskem sistemu. Če se hočemo vključiti v svetovno tržišče in pri tem vemo, da za zdaj nismo uspeli dovolj konsolidirati niti jugoslovanskega gospodarskega prostora, potem je enoten ekonomski mehanizem nujnost nadaljnjega razvoja; sicer se bodo dileme še poglobile, stopnjevali se bodo politični spori, vse to pa ima lahko velike posledice. Prav tako kaže za nekaj časa obdržati tudi še podporo nerazvitim prek dodatnih proračunskih sredstev, vendar je to res le začasna rešitev. Ločuje namreč gospodarski razvoj teh področij, ki dobiva pomoč iz Fonda, in negospodarskih dejavnosti, ki jim pomaga zvezni proračun. Nadalje poleg rednih ekonomskih tokov v našem gospodarskem prostoru predstavljajo dodatno možnost za napredek teh predelov tuji krediti. Seveda jih je treba usmerjati na ta področja le, če to nakazujejo ekonomski kriteriji, pri čemer pa so lahko izjema krediti za infrastrukturni razvoj.

Veliko razprav je slišati tudi okrog tako imenovanega državnega kapitala. V dokumentih Zveze komunistov in Zvezne skupščine je jasno določeno, da je treba ta denar odtegniti izpod državne oblasti in s tem iz nekaterih monopolističnih zveznih bank. Zato se vedno močneje uveljavljajo zahteve, naj se čimprej ukinejo pogodbe med federacijo in bivšimi zveznimi bankami ter da se sredstva federacije popolnoma izvzamejo iz kreditnih bilanc teh bank. V prihodnje naj bi imele pogodbene odnose o upravljanju bančnih uslug za račun federacije za primerno plačilo. Nadalje naj bi posebni predpisi določili, da se tem bankam odtegnejo materialne koristi, ki so jih pridobile s posli federacije, kot npr. del kreditnih fondov

in rezervnih fondov teh bank, ter federacija odtegne tem bankam svojo vlogo kot ustanovitelj. Predvsem pa je zanimivo, kako bo s tem denarjem po koncu l. 1970, torej po končanem srednjeročnem načrtu. Kot najustreznejše se kažejo tiste rešitve, v katerih naj bi ta sredstva deloma uporabili za odplačilo tujih dolgov, preostala pa postopoma vračali prek sklada za nerazvite v gospodarstvo ali pa jih uporabili za okrepitev gospodarskega sodelovanja s tujino. Konkretno bo moral to določiti prihodnji srednjeročni načrt.

V zadnjih dveh letih so v javnosti ponovno močno oživele razprave o deviznem in zunanjetrgovinskem sistemu. Odkrito je treba priznati, da smo na tem področju ostali pravzaprav le na začetku proklamiranega razvoja in na začetni stopnji liberalizacije, za posamezne kategorije blaga pa so se določbe v deviznem režimu še zaostrole. Vse to je posledica pritiska posameznih gospodarskih področij, ki so zahtevala močno zaščito, obenem pa so se spremenili nekateri pogoji na svetovnem trgu, težili smo k zmanjšanju deficita plačilne bilance, blagovna menjava s posameznimi področji svetovnega trga pa je bila neizenačena. Zato se na eni strani pojavljajo zahteve za spremembo deviznega in zunanjega trgovskega sistema v tem smislu, naj se devize prodajajo na domačem trgu po tekočem tržnem tečaju, na drugi strani pa mnenja, da je treba ta sistem obdržati in ga nadalje izpopolnjevati na osnovi že sprejetih načel. To je videti prikladnejše, vendar pa je treba natančno preučiti možnosti nadaljnje liberalizacije in izpopolnjevanje sistema na sploh. Prav gotovo bo treba zmanjševati obseg blaga, za katerega zdaj veljajo najvidnejše omejitve, in te naj bi sčasoma povsem odpadle. Nujno je bolj spodbujati izvoznike na konvertibilna področja. Vendar naj bi devizna stimulacija predvsem pomagala pri oskrbi z reprodukcijskimi materiali in modernizaciji proizvodnje, ne pa služila za ustvarjanje visokih dohodkov s preprodajo deviz. Več deviznih sredstev je treba nameniti tudi za prenos dobička v tujino in za amortizacijo kapitala pri skupnih vlaganjih naših in tujih podjetij. Najugodnejša oblika za tako devizno stimulacijo je gotovo povečevanje retencijske kvote, progresivno z rastjo izvoza. Nujno je poskrbeti tudi za ustreznejše razdeljevanje deviz, saj je sedanja delitev pogosto deležna ekonomsko povsem upravičene kritike. Glede uvoza blaga se bo treba bolj naslanjati na samoupravne dogovore med domačimi proizvajalci, uvozniki in potrošniki, vendar pa to ne pride v poštev v primerih neopravičenega monopolizma, ki bodo zahtevali ustrezno objektivno družbeno arbitražo. Če bomo na teh stališčih izpopolnjevali devizni in zunanjetrgovinski sistem, potem lahko računamo, da bo uresničeno načelo odprtega tržnega gospodarstva z vedno močnejšimi ekonomskimi odnosi s tujino. Za Slovenijo, ki zaradi svoje geografske lege, stopnje razvitosti in delovnih navad gospodari vedno bolj povezano s tujimi gospodarstvi in tri četrtine svojega izvoza realizira na konvertibilnih tržiščih, je uresničenje omenjenih stališč življenjskega pomena.

V praksi je opaziti tudi veliko nesoglasij glede cen. Pojavljajo se zahteve, da je treba odnose cen enostavno vrniti na tisto stopnjo, ki je veljala na začetku reforme. Do zdaj se je politika cen v glavnem naslanjala na splošno razvojno smer: da težimo k visoki proizvodnosti dela, da se odpiramo svetovnemu trgu in se vedno močnejše vključujemo v mednarodne tokove. Vendar so se v teh letih, odkar si prizadevamo za uresničitev reformnih načel, odnosi med cenami menjali kot posledica materialnih razmerij na notranjem trgu, sprememb v režimu cen, sprememb na svetovnem trgu itd. Seveda vse to ni bilo vedno v skladu s politiko cen iz začetnega obdobja reforme. Nastajal je položaj, v katerem se je porajalo nezadovoljstvo z razmerjem cen, obenem pa nove zahteve po spremembah, po večji zaščiti domače proizvodnje itd. Vse to terja ponovno povsem določeno in jasno stališče

glede nadaljnje politike cen. Ne da bi menjala splošno usmeritev, določeno z reformo, mora ta politika upoštevati predvsem koncept dolgoročnega razvoja našega gospodarstva, vemo pa, da ga še nimamo. Seveda tu tudi ni mogoče spregledati sprememb, na katere računamo v nadaljnjem razvoju družbenoekonomskih odnosov, predvsem glede prenašanja sredstev za razširjeno reprodukcijo v gospodarstvo. V zvezi s tem je treba odgovoriti tudi na zahteve, da naj cene ostanejo v takih razmerjih kot so bila določena za reformo, kar posebno velja za pariteto cen industrijskih in kmetijskih proizvodov, industrijskih surovin in bazičnih proizvodov glede na cene finalnih izdelkov predelovalne industrije itd. Nadalje potrebujemo odgovor na vprašanje, kakšni naj bodo odnosi naših cen glede na cene na svetovnem trgu in kako naj se domače cene obnašajo glede na spremembe na svetovnem tržišču. Vse to pa kaže, da ne bomo mogli enostavno ostati na splošnih reformnih principih in na razmerjih, ki smo jih ob začetku reforme osvojili, saj moramo računati z drugačnimi elementi, ki jih takrat še ni bilo, ki pa zdaj so ali pa se bodo pojavljali v prihodnje. Vse to je izrednega pomena za urejanje odnosov med posameznimi predeli države, za razjasnitev idej o kompenzacijah in o izenačevanju pogojev gospodarjenja, za delitev po delu in za vrsto drugih zadev na področju nadaljnje izgrajevanja družbenoekonomskega sistema.

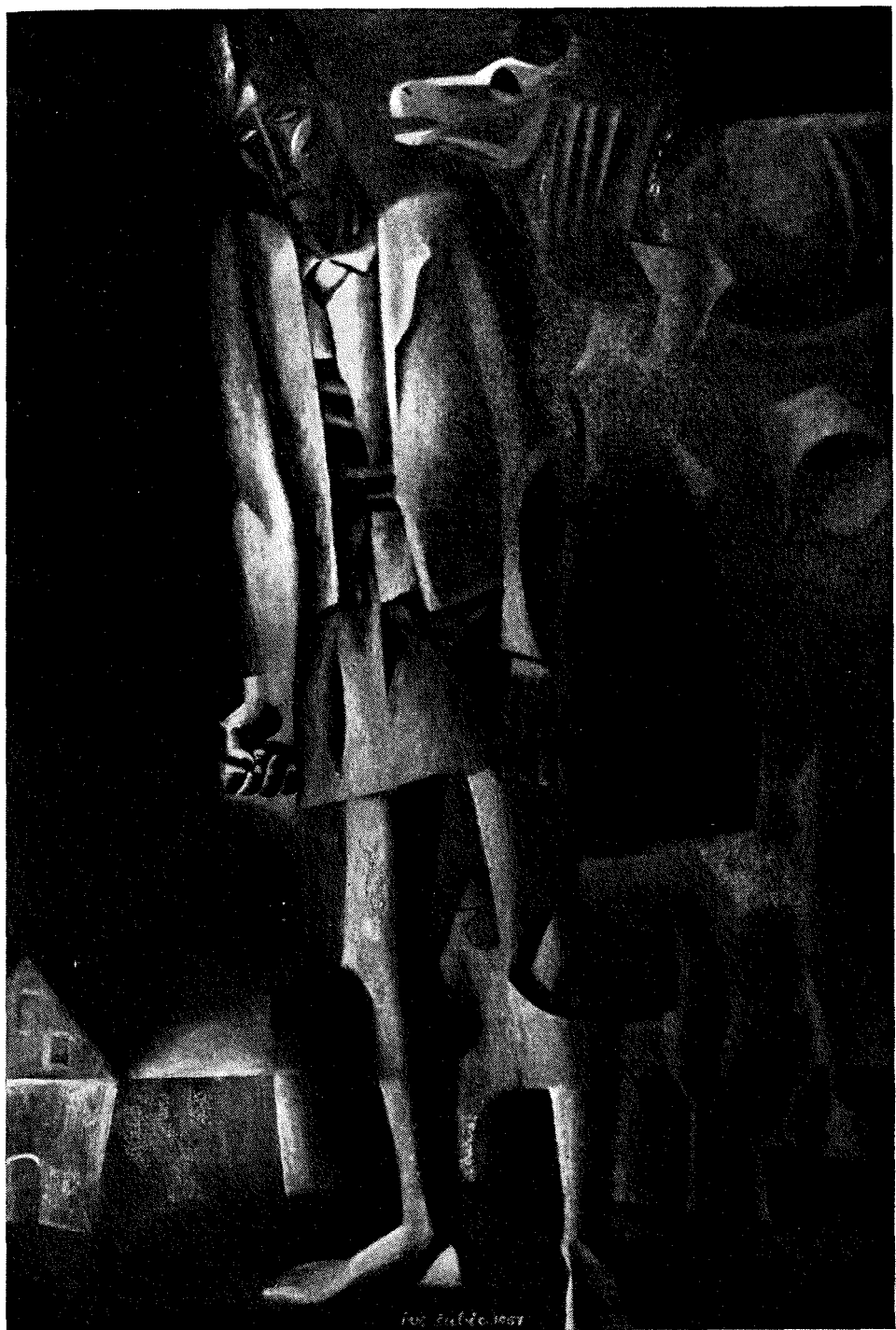
Tako kot je v gospodarstvu slišati veliko kritike na račun državnega kapitala, o čemer smo že govorili, pa so podobna stališča tudi glede drugih možnosti odtujenja dohodka od proizvodnih organizacij in za ustvarjanje oziroma osamosvajanje finančnega kapitala. Vemo, da bančno kreditni sistem in poslovanje bank še ni dovolj usklajeno z našo samoupravno družbeno prakso. Takó se preliva del dohodka gospodarskih organizacij v dohodek bank in pojavlja se težnja, da se finančna sfera kot samostojen center odločanja oddvoji od blagovne proizvodnje. Bančništvo je prav gotovo eno izmed področij, na katerih še vedno prevladuje etatistična logika, zato sredstva, ki tečejo skozi banke, niso v samoupravni sferi. Ni čudno, da razprave opozarjajo, da na kreditnem področju vlivanje denarja v gospodarske tokove pogosto zaide tako daleč, da vsak dodaten dotok lahko ogrozi stabilnost gospodarskih gibanj, ker ta denar ne uspemo zbirati nazaj z drugimi instrumenti, ki jih pozna sodobni denarni promet. Analize kažejo, da se skozi kreditne odnose preliva dohodek iz proizvodnje v sfero finančnega kapitala bank. To seveda vpliva na rast proizvodnih stroškov, povečuje zadolženost gospodarstva z dragimi krediti in zožuje ekonomsko osnovo samoupravljanja. Kako presekati ta vozel?

Banke bi se morale v prihodnje še naprej razvijati kot ustanove za zbiranje denarja, skrbeti za njegovo kroženje in plasiranje na ekonomski in samoupravni osnovi, saj same integracijske težnje v gospodarstvu zahtevajo močnejšo koncentracijo sredstev. Vendar bo prav zato ponekod umestno organizirati tudi interne banke posameznih gospodarskih skupin, saj so se nekateri taki poizkusi v praksi že obnesli. V vsakem primeru pa je treba upoštevati, da so sredstva bank denar njihovih ustanoviteljev, banka pa naj oblikuje svoj dohodek z bančnimi uslugami pri gospodarjenju s tem denarjem. Zato morajo imeti bančni komitenti oziroma ustanovitelji veliko večji vpliv na bančno poslovanje, povsem pa je treba preprečiti kakršnokoli nadaljnje vplivanje posameznih političnih faktorjev. Tudi samoupravljanje in delitev dohodka v bankah je nujno zasnovati na načelih sistema, torej na ekonomskih interesih gospodarskih organizacij kot bančnih partnerjev in delovnih kolektivov bank. Na tej osnovi naj poteka tudi oblikovanje in delitev dohodka, ki pripada bančnim organizacijam.

Prostor nam ne dopušča spregovoriti še o drugih aktualnih vprašanjih našega nadaljnega razvoja, glede katerih so dileme v praksi povsem očitne: vloga zunanje trgovine, planiranje, problemi zaposlovanja, pomoč pomembnim gospodarskim vejam v težavah itd. Vendar bi o tem zadnjem vprašanju, vsaj glede z našega slovenskega stališča, še morali spregovoriti nekaj besed. Sami vemo, v kakšnih težavah so premogovniki, kmetijstvo, železarne, železnica itd. V spremenjenih gospodarskih razmerah so te veje v naši republiki in v glavnem tudi v vsej državi zašle v težave, pogosto pa je bil pri tem močno vpliven tudi zaostren položaj na svetovnem trgu. Zato ni čudno, da so izredno močni pritiski za pomoč tem delovnim organizacijam v okviru sprememb ekonomskega sistema. Pravzaprav gre za glasne zahteve o raznih olajšavah, popuščanjih itd., skratka, za odstopanje od reformne smeri. Če upoštevamo pomen omenjenih vej za naše gospodarstvo, je gotovo, da bodo ob vsem notranjem trudu in prizadevanjih potrebovale tudi družbeno pomoč. Vendar pa mora tudi tu veljati načelo, da je treba to pomoč nuditi v okviru načrtanega ekonomskega sistema skozi vse večjo objektivizacijo pogojev gospodarjenja. Drugače nas lahko tudi zadrege posameznih gospodarskih skupin pripeljejo do dvojnega ekonomskega sistema, kar nikakor ne bi bilo umestno.

Odprtih vprašanj je ta čas torej veliko. Prav gotovo 9. kongres ZKJ ne bo dosegel svojega cilja, saj se bo sprevrgel v licitiranje s posameznimi stališči, če ne bomo teh dilem v glavnem rešili že prej. Potem bi lahko na kongresu predvsem z argumenti podprli najnaprednejša sporazumno načrtana stališča in jih tako postavili kot neovrgljivo smernico nadaljnega razvoja. Njegova značilnost mora biti predvsem v tem, da bo dosledno težil nazaj k reformi. Zato je to predkongresno obdobje pomembnejše kot so običajno ti dnevi in meseci pred podobnimi dogodki.

K. T.

Ive Šubic: Hlapec Jernej, olje, 1967

Naš turizem v času in prostoru

Milenko Šober

Živimo v stoletju turizma, pravilneje — to stoletje se je šele začelo, pa čeprav poznamo turizem že več kot 100 let; celo nekatera naša turistična društva so že proslavila ta častitljivi jubilej. Toda to, kar je bilo nekoč, ni niti omembe vredno, če primerjamo s tem, kaj se na tem področju dogaja dandanes. Če je še pred tridesetimi leti bil turizem nekaj izjemnega, prav gotovo privilegij »premožnih«, je v sodobni civilizaciji postal turizem množični pojav — še več: potovanje, počitnice in oddih sta pogoja za razvoj sodobnega življenja: industrije, civilizacije — napredka. To so ugotovitve, ki jih niti ni treba utemeljevati, tako pač je, pa čeprav bi lahko na to temo veliko napisali, povedali in celo polemizirali. Končni rezultat bi ostal enak: svet potuje in s tem sodeluje v turizmu — s te in z one strani. Kot turist ali kot tisti, ki mu je turizem zaslužek. Skratka: tudi v turizmu je sodobni človek postal proizvajalec in potrošnik hkrati.

Že s tem pa smo povedali, da turizem ni več nekaj majhnega, zasebnega, marveč prava industrija s proizvodnjo in potrošnjo. V zadnjih desetletjih je verjetno ta dejavnost najbolj napredovala in zato niso niti najmanj neumestne primerjave med napredkom turizma in razvojem elektronike — brez katere sodobnega turizma tudi ni.

Naj nam bodo številke še tako zoprne, naj bodo še tako puste in suhoparne — številke so tako jedrnate in zgovorne, da moramo poseči po njih, ker nas bodo postavile s svojo zgovornostjo v središče dogajanja in spoznav.

Leta 1955 je potovalo po svetu	55,300.000 turistov
Leta 1966	129,300.000 turistov
Lani	138,000.000 turistov

Vsi ti potniki — turisti — ljudje, željni sprememb in počitnic, so s svojimi družinami zapravili:

Leta 1955	5,449.000 dolarjev
Leta 1966	13,132.000 dolarjev
Lani	14,130.000 dolarjev

Pri vseh teh velikanskih številkah pa je statistikam ušlo na stotisoče potnikov, ki bi s svojimi izdatki še krepko povečali te milijonske številke. Bodi tako ali drugače — svetovno naraščanje turizma v zadnjih sedemnajstih letih dosega 16%. V različnih delih sveta so te številke različne, nas zanima Evropa — 11%. Toda Evropa ima še drugo prednost — največji delež pri tem izrednem prometu odpade prav nanjo, celih 73% vsega prometa, Severna Amerika je udeležena s 17% — ostali svet je torej sorazmerno malo zastopan.

Bežen pogled na te velikanske številke nam tudi pove, da sodi turizem v izredno pomembno gospodarsko dejavnost in zato ni čudno, da si turistični delavci zastavljajo izredno važno vprašanje: odkod prihajajo vsi ti ljudje — in njihov denar, seveda — ki tako močno vplivajo na svetovno trgovino. Zakaj turizem je v tej izredno važna postavka. Površen odgovor na to vprašanje je lahko hitro pri roki: Evropa in Severna Amerika sta področji, iz katerih je največ turistov, hkrati pa sta to tudi področji, ki jih ti isti turisti najbolj obiskujejo. Znotraj teh tržišč

so vprašanja veliko bolj zapletena, in bolj ko jih skušamo razrešiti v podrobnostih, bolj se nam odpirajo nova, z novimi elementi in podrobnostmi, ki niso nič manj važne kot tiste, tako imenovane »velike reči«.

Jugoslavija je v zadnjih letih postala »turistična država«. To ne pomeni, da ima lepo naravo in določeno število objektov, namenjenih turistom — pač pa veliko več: Jugoslavija je turistično tržišče, na katerem se ta dejavnost ne razvija več spontano, torej nekako »obrtniško«, marveč — industrijsko. Skratka: turizem je postal industrijska dejavnost, pri kateri se ne sme nič več dogajati naključno, samo od sebe in »kar tako«. Nasprotno — turizem je postal tako močna industrijska veja, da moramo z njo resno računati in to vedno bolj in bolj, kajti dohodek, ki si ga ustvarimo s turizmom, nikakor ni majhen. Čeprav še nikakor zadovoljiv. Toda — turistične devize, ki jih pridobimo, so najbolj »čiste« kar si jih lahko želimo, niso obremenjene z nobenimi sezname, kompenzacijami, reprodukcijskimi materiali in kdo ve s čem vse. Tako čiste so, da je kar veselje in zato ni čudno, da z njimi v zadnjem času krijemo kar 42 % deviznega primankljaja — s tem se njihova vrednost še poveča.

Udeležba naše države v evropskem turističnem prometu je glede števila gostov in njihovih nočitev kar zavidanja vredna, čeprav tudi ta še premajhna. Letos bomo imeli najmanj 17,000.000 tujih nočitev — toda v evropskem prometu bomo udeleženi komaj s 4 %! To pa je prav gotovo premalo za naše možnosti, pa čeprav se je letošnji promet v primerjavi z lanskim celo povečal — za polnih 9 %, devizni priliv pa celo za 32 %, kar je razveseljivo. Celo žalostni mesec avgust je bil kar uspešen. Žalosten zaradi izredno slabega vremena po vsej Evropi, pa tudi zaradi dogodkov, ki nikakor niso dobro vplivali na turizem. Kljub temu je bil letošnji avgust kar za 16 % boljši od lanskega.

Toda — turizem je pomemben tudi z druge plati. Samo v zadnjih dveh letih smo v tej panogi, v družbenem sektorju, odprli kakšnih 30.000 novih delovnih mest. To, devizni priliv in nič manj pomemben domači promet — kajti: nikar ne mislimo, da je domači gost manj važen kot tujec. Nasprotno: v vseh turistično razvitih državah je osnova domači gost — o tem nam najbolj zgovorno priča primer Italije in nič manj Avstrije, dveh sosednjih in turistično izredno razvitih držav, v katerih je turizem v nacionalnem dohodku udeležen z 11 do 22 %! V zunanji trgovini pa še veliko več.

Ni treba ponavljati vseh naših izrednih možnosti za turizem: že zemljepisni položaj ob turistično najbolj frekventiranem področju — Sredozemlju — bi bil dovolj. Toda naše prednosti so še veliko večje: narava je pač bila radodarna in skorajda nimamo konkurence v tem. Tudi raznolikost krajev, narodov, običajev, šeg, navad, gastronomije in še veliko drugega, pri čemer pisanosti zgodovinskih in kulturnih spomenikov ne smemo zapostavljati (anketa med Francozi, ki so obiskali Italijo, je potrdila, da jih je 17,4 % odšlo tja »zaradi ljubezni do umetnosti in zgodovinskih spomenikov«). Vsega tega se nekako zavedamo, pa čeprav nam v vsakdanjem življenju finančni rezultati, rentabilnost in vse druge gospodarske prednosti zamegljujejo prav tako važne, a veliko manj oprijemljive reči. Kakor koli že — odločili smo se za turizem in pri tem v nekaj letih napravili razvoj, s katerim smo lahko delno zadovoljni. In ker turizem ni več spontana drobna obrt, marveč prava industrija, smo tudi v turizmu začeli planirati. Srednjeročni načrt je dokaj realen — do leta 1970 smo se odločili dobiti iz turizma 400,000.000 dolarjev. To nikakor ni preveč, nasprotno: za naše možnosti veliko premalo. Toda — brez investicij tudi v turizmu ne gre, zanje pa je treba imeti denar in v okviru teh možnosti je tistih 400,000.000 dolarjev največ, kar smo si lahko postavili za cilj.

Obrnimo tako ali drugače — z rezultati v zadnjih letih smo lahko zadovoljni. Pravilneje: ti rezultati so kar zadovoljivi. Toda pred nami je izpolnitev naloge, ki smo si jo sami zadali. Pri tem pa kaže, da se bo malo zataknilo, ali vsaj zapletlo. V začetnih treh letih bi morali zato, da bi dosegli cilj v letu 1970, zgraditi po 20.000 hotelskih turističnih postelj — od leta 1966 do leta 1970 pa 108.000. Toda namesto 64.000 postelj, ki bi jih morali že imeti, smo jih zgradili samo 54.000. In tako nam bo v prihodnjih letih nekaj zmanjkalo. Zastavlja se torej vprašanje — ali bomo lahko v prihodnjih dveh letih zgradili manjkajočih 50.000 turističnih postelj? Vse kaže, da bo to skoraj nemogoče, prav verjetno zato, ker je hotelirstvo prišlo do tiste točke, ki jo gospodarstveniki označujejo »investicijska izčrpanost«. Turistične devize pa so, kot smo že dejali, poglavitna vzmet pri modernizaciji industrije in za nakup reprodukcijskega materiala. Zato ni čudno, če govorimo o teh dohodkih kot o mostu, ki bo povezal hotelirstvo z ostalim gospodarstvom. V zadnjem času opazamo celo večje zanimanje bank za turistično gospodarstvo, kar je bilo v prejšnjih letih izjemno. Tako imamo celo primere, ko je neka banka znižala hotelskemu podjetju obrestno mero za 2%, to pa je v absolutnem znesku bilo zelo veliko — prav toliko kot znašajo osebni dohodki tega podjetja.

Skratka — turizem tudi pri nas dobiva vse značilnosti gospodarstva in nanj več ne gledamo kot na nekaj, kar je sicer zelo koristno, pa bo že nekako samo shajalo. Nasprotno je res: tako važna gospodarska dejavnost nikakor ne more živeti ločeno od ostalega gospodarstva, saj je vendar njegov integralni del. V sedanjih pogojih pa je postal turizem tako važen, da je treba z njim krepko računati. Lansko »mednarodno leto turizma«, ki, žal, zaradi žalostnih mednarodnih dogodkov ni tako uspelo, kot bi si želeli, je kljub temu dalo določene velike rezultate. Med njimi je pokazalo na možnosti, ki jih daje turizem manj razvitim gospodarstvom in državam, da hitreje prebrodijo težavno obdobje. Kljub temu pa je res, da je turizem najbolj gospodarsko pomemben v razvitih državah. To na videz zveni kot paradoks, pa ni. Primeri nekaterih »turističnih velesil« nam to najbolj kažejo: Italija, Francija, ZDA, Avstrija, Japonska. In če opazujemo sami sebe, vidimo, da se z našim splošnim razvojem, z dohitevanjem razvitih gospodarstev, tudi turizem bolj intenzivno razvija. To je tudi razumljivo, kakor hitro je turizem prešel v fazo »industrijske proizvodnje«. V tem primeru turizem ni več ločena dejavnost od ostalega gospodarstva, marveč je z njim tesno povezana in je odvisnost posameznih panog druge od druge očitna. Turizem — promet. Turizem — gradbeništvo. Turizem — kovinska industrija. Turizem — prehrambna industrija. Turizem — telekomunikacije. Turizem — zdravstvo itd. itd. Kdo bi naštel vse te in druge povezanosti, saj v turistično razvitih državah sodeluje v turizmu neposredno najmanj 50 do 60 panog gospodarstva.

Že prej smo zapisali vprašanje, od kod prihajajo vsi ti ljudje in njihov denar? Na vprašanje odgovor ni posebnega težak, to si lahko mislimo. Veliko težje je — pridobiti gosta, turista. In če smo prej zapisali, da je postal turizem industrija, potem moramo tudi računati z industrijsko konkurenco in z industrijskim pridobivanjem. Skratka: ustavili smo se pri turistični propagandi in pri pridobivanju gostov. To dvoje — propagando in pridobivanje — je treba ostro ločiti, pa čeprav je tesno povezano. Prav gotovo danes ni industrije za široko potrošnjo, ki bi v ceno svojega izdelka ne vkalkulirala tudi propagandnih in reklamnih stroškov. Pri zelo konkurenčnih izdelkih so ti zelo visoki. Pomislimo samo na razne juhe, pijače, kozmetiko, pralne stroje in veliko drugih reči. Popolnoma jasno je, da so te kalkulacije poslovne skrivnosti vsake posamezne delovne organizacije, toda prav lahko

si mislimo, kako visoki morajo biti stroški za propagando in reklamo za kak pralni prašek. To je tudi razumljivo, konkurenca je izredno velika.

Toda na turističnem tržišču konkurenca ni nič manjša! Nasprotno. Večja je. Tuči turistično najbolj razvite države se bojujejo za vsakega posameznega gosta. In tako, kot pri artiklih široke potrošnje, je tudi turizem podvržen modi. Da, modi. Modni tokovi potegnejo na milijone ljudi v določena področja: na morje, v Mediteran; zdaj postaja moderna Afrika, že se kažejo znaki, da postaja moderna sicer draga Skandinavija. Nekaj časa je bil moderen Vzhod itd. itd. Vsi pa dobro vemo, da modo lansirajo — modne hiše! Primer je zelo preprost in v turizmu najdemo veliko analogij. Vzemimo spet primer Italije. Nenadoma je pred dvema letoma začel promet upadati. Po svetu se je govorilo, češ da je italijanski turizem v zatonu. Toda zgodilo se je nekaj drugega: letos so spet zabeležili porast za 9,4 % in dosegli že 370,7 milijard lir prometa. Toda, kdor je lani in letos potoval po Evropi, kdor je lani in letos potoval po Italiji, je lahko opazil, kako so se propagandisti potrudili. Propagandisti in gospodarstveniki: ponudili so ugodnejše aranžmaje, propagirali vse, kar se je dalo, zagotavljali solidnost in se tega tudi držali. Rezultat — 370,4 milijard lir in 9,4 % večji promet. Seveda bi temeljite analize pokazale še veliko zanimivega, vendar nas zanima končni rezultat.

Žal pa smo mi, kar zadeva propagando, zelo slabi. Ni dolgo tega, kar so bili v Jugoslaviji predstavniki in lastniki potovalnih uradov z Nizozemske in si ogledali naše možnosti. Nekaj deset ljudi je govorilo najlepše o naših hotelih, naravi, možnostih. Bili so navdušeni. Toda vsi so se pritoževali nad tem, da nimajo propagandnega materiala in prospektov — gradiva za pridobivanje gostov. Ti predstavniki potovalnih uradov, ki prodajajo naše turistične zmogljivosti, so na svojem potovanju po naših turističnih krajih dobesedno v posameznih hotelih in krajih kradli prospekte, da so prišli vsaj do minimalnega števila. Tako, seveda, gostov ne bomo pridobili. Niti potovalnih uradov, kajti — komu na ljubo bi se mučil tak prodajalec naših turističnih zmogljivosti, če pa ima na voljo drugega materiala, recimo španskega in italijanskega dovolj — več kot preveč. In v teh materialih je vse napisano: cene, zabava, to in ono. O nas pa ne ve ničesar, kar pa ve, mora ustmeno sporočiti stranki — v človekovi naravi pa je globoko zakoreninjeno, da ima večjo veljavo to, kar je zapisano.

Odstotek, ki ga dajemo za turistično propagando in za pridobivanje, je veliko premajhen in celo najnižji med vsemi — manj kot 1 %!

Povečana ponudba na svetovnem turističnem tržišču, še prav posebej pa na sredozemskem, terja veliko ukrepov. Razen propagande in pridobivanja, tuči skupne nastope na tržišču, sodelovanje in odprtost. Skupni nastopi pa že hkrati vključujejo — analizo tržišča, proučevanje prostora, potreb in zahtev gostov, ki jih mislimo pritegniti — to pa hkrati pomeni razumno, premišljeno in do konca pretehtano investiranje, kajti v času podraženih kreditov, investicijske izčrpanosti in hude konkurence, ne moremo več investirati na slepo. Z drugimi besedami: postaviti objekte in šele potem pridobivati goste. Najprej je treba poznati zahteve in ljudi in njim primerno graditi — samo takšne investicije so lahko zares racionalne in bodo zagotovile najvišjo rentabilnost. Že površen pogled na tržišče, oči koder prihajajo k nam turisti, nam pove, da imamo opraviti z »motoriziranim«¹ tržiščem z ene strani in z množičnim turizmom z druge. Ta in oni je tako imenovani individualni turizem, čeprav ne smemo zapostaviti skupinskih aranžmajev in vedno večji pritisk letalskih gostov. Te kategorije gostov seveda terjajo posebne hotele, oziroma turistične objekte, skratka: prilagojene njim. Razen tega pa se turistični promet v svetu razvija še v dve skrajnosti: množični turizem z gosti srednjih ali celo manjših plačilnih možnosti in z druge — najvišje kategorije najbolj zahtevnih gostov. Ve-

like potovalne agencije v Evropi so se usmerile k »srednjemu in malemu« človeku, kateremu nudijo to, kar si je pred desetletjem lahko privoščil samo bogataš. Danes ni več nobena skrivnost, da so počitnice neke na sredozemskih obalah, prevoz z letalom tja in nazaj, v teh »paketnih aranžmajih«, cenejše kot individualne počitnice doma. Stotisoči zagotovljenih gostov, ki jih knjižijo velike potovalne agencije, so tako dragocena pridobitev, da bo vsako razumno hotelsko podjetje kalkuliralo na skrajno nizki meji zaslužka. Toda množina daje rezultate. Elektronsko knjiženje in obračunavanje poceni manipulativne stroške in zato ni čudno, da že evropske potovalne agencije nudijo potovanje okrog sveta z letalom in bivanjem v dobrih hotelih za ceno, ki jo srednji človek lahko sprejme — za ceno majhnega avtomobila. Razdalje niso več bistvene — charterski poleti so poceni in zato ni čudno, da je tistih 100.000 turističnih postelj v lepih hotelih v Afriki, južno od sredozemskih obal, tako privlačnih in močno konkurenčnih »klasičnim turističnim deželam«. Ta »novi« kontinent je privlačen in zato je razumljivo, da so se našle skupine investorjev, ki tam nalagajo svoj denar v turistične objekte. Ne samo to — investirajo celo v zdravstvo in kdo bi vedel, v kaj še vse, samo da bi tako pridobili goste.

Osemdeset milijonska množica turistov v Evropi, množica, ki narašča — terja od tistih, ki si jo hočejo pridobiti, delno pridobiti, seveda, izredno veliko. Kajti gospodarska vrednost tega turističnega prometa je velikanska — v svetovnih izvoznih bilancah je turizem presegel izvoz žita! Toda — žito je kruh in nujna potreba, turista pa si je treba pridobiti, vsakega posebej. In za to, da bi si jih pridobili, je treba upoštevati veliko neoprijemljivih dejavnikov. Treba je upoštevati predstave tujcev o določeni deželi in primer Nemčije nam to najbolj slikovito ilustrira: turistični strokovnjaki in specialisti za proučevanje psihologije tržišča zagotavljajo, da ta dežela zaradi zadržanja v drugi svetovni vojni še najmanj 10 let ne bo privlačna za velike množice turistov. Zato pa je zelo privlačna Francija — zaradi kulturnih tradicij in ker velja Pariz še vedno, vsaj za evropski, če že ne svetovni kulturni center. Naša država ima velik sloves v tujini — država in ljudje. In to je treba izkoristiti — ne prepustiti samo sebi. Toda naši kulturni spomeniki so skorajda neznani v svetu, kaj — celo doma. Naš turizem se kulture, zgodovine in običajev nekako sramuje. Še vedno smo na začetni stopnji propagande in pridobivanja — ko kažemo samo naravne lepote. To se vidi tudi pri turistični potrošnji. Pri nas je še vedno največja tako imenovana pensionska potrošnja in na izven pensionsko odpade komaj dobra tretjina. Pri tem pa bi moralo biti obratno. Pension je nekakšna nujnost, treba je pač stanovati in jesti. Toda prava turistična potrošnja je izven in mimo tega. Že pri vsej pisanosti naših gastronomskih kulturnih krogov smo še pred začetkom, saj ne znamo ponuditi in pokazati naše kulinarike. Za zabavo si morajo gostje sami poskrbeti, kajti vse preveč prevlačuje mnenje, da je nekaj plesnih ansamblov dovolj, nočni lokal pa, že višek. Toda temu še zdaleč ni tako. Celotni mirni in ustaljeni Nordijci, Nizozemci in Danci, Belgijci in Švedji se pritožujejo, da je vse preveč dolgčas pri nas. Z ene strani — z druge pa ne znamo ustvariti »oaz miru«, v katere bi pritegnili izmučene prebivalce velemest, ki se hočejo umakniti hrušču sodobne civilizacije.

Množica 80 milijonov turistov, ki potujejo po Evropi na tovarniško predfabričirane dopuste, je kljub vsemu sestavljena iz posameznikov, ljudi, osebnosti. Človek pa misli in čuti ter občuti. In cele armade strokovnjakov skušajo vplivati na čustva in predsodke teh posameznikov, da bi ga — ubožca — prepričali, naj se odloči za ta ali oni kraj, to ali ono deželo. In končno se tudi odloči.

Turistična tržišča so se v zadnjih letih močno razširila. Dandanes nikakor ne moremo več govoriti o majhnih tržiščih, ta so kratko in malo nemogoča, kajti že sodobni promet s svojimi sredstvi narekuje večja področja. Če smo lahko še pred

nekaj leti govorili o alpskem prostoru, o jadranskem in kdo ve o katerih majhnih področjih, lahko zdaj govorimo samo še o alpsko-mediteranskem turističnem tržišču ali prostoru; najmanj pa o vzhodno-alpskem in mediteranskem, ki vključuje tudi del Podonavja. Le ta prostor lahko ponudimo. Pred leti so se posamezna področja zapirala pred drugimi, ljubosumno so varovala svoje goste, da ne bi ušli. Zdaj se je stvar v temeljih spremenila. Mobilnemu sodobnemu gostu še tako majhna regija v svoji propagandi mora pokazati na možnosti širšega gibanja. V našem primeru od Alp do Jadrana ali v Podonavje. Zato tudi ni naključno sodelovanje s sosednjimi državami — predvsem z Italijo in Avstrijo. Kdor pridobiva gosta za alpsko področje, mu mora že takoj ponuditi tudi možnosti, da bo obiskal morje, ali obratno. Kajti: pravzaprav so dandanes vsa turistična področja »tranzitna«. Tistih stalnih gostov je veliko manj, kot jih je bilo svoj čas: človek si pač zastavi končni cilj. Na primer planine. Tam se ustavi, biva nekaj časa — toda prav kmalu ga pritegnejo sosednje pokrajine, ljudje in dežele. Odpravi se na izlet, potuje dalje — proti morju in tam spet ostane nekaj dni. Dandanes, ko ljudje toliko potujejo, jim je treba ponuditi najrazličnejše možnosti, predvsem pa posameznika z lastnim prevoznim sredstvom komajda še lahko prisilimo, da bo potoval po isti poti nazaj. Zato tudi ni čudno, da so se tako močno uveljavili »mostovi čez Jadran« — trajekti, ki imajo iz leta v leto več potnikov. Ti gostje potujejo na primer ob naši obali na jug, gredo čez morje in se vračajo v Srednjo Evropo po Apeninskem polotoku. Ali obratno. Gostje, ki so prišli »za stalno« na Koroško, želijo vsaj nekoliko pogledati čez Alpe in se okopati v morju. To jim danes že omogočajo dokaj dobre cestne zveze, ki postajajo iz leta v leto boljše. Toda najvažnejše je to — da jim to tudi že vnaprej ponudimo, pokažemo te možnosti in prednosti. Vedno več in več je mostov čez morje, tudi severnoafriške obale so že povezane s ferry-boati in letališča ob morju postajajo iz dneva v dan bolj pomembna. Vsi jih gradijo na skrajnih točkah svojih turističnih področij. Prav tako avtomobilske ceste. In železnice. Naj se sliši še tako čudno — železnice si lahko v prihodnjih letih obetajo renesanso. Morale se bodo samo nekoliko predramiti in pohiteti s časom: to je ponuditi takšno udobje, kot ga današnji človek zahteva. Po Evropi že postaja potovanje z avtomobilom po železnici navada, ki se vedno bolj in bolj širi. Enako je z ladjami. Kajti avtomobil se po svoji funkciji polagoma spreminja — v prtljago in v kovček. Potrebujemo ga, da bi bil bolj premični, da v njem prevažamo vso prtljago — pri tem pa se nam ne ljubi voziti po dolgih, utrudljivih cestah. To terja sodobne ceste, sodobne železnice.

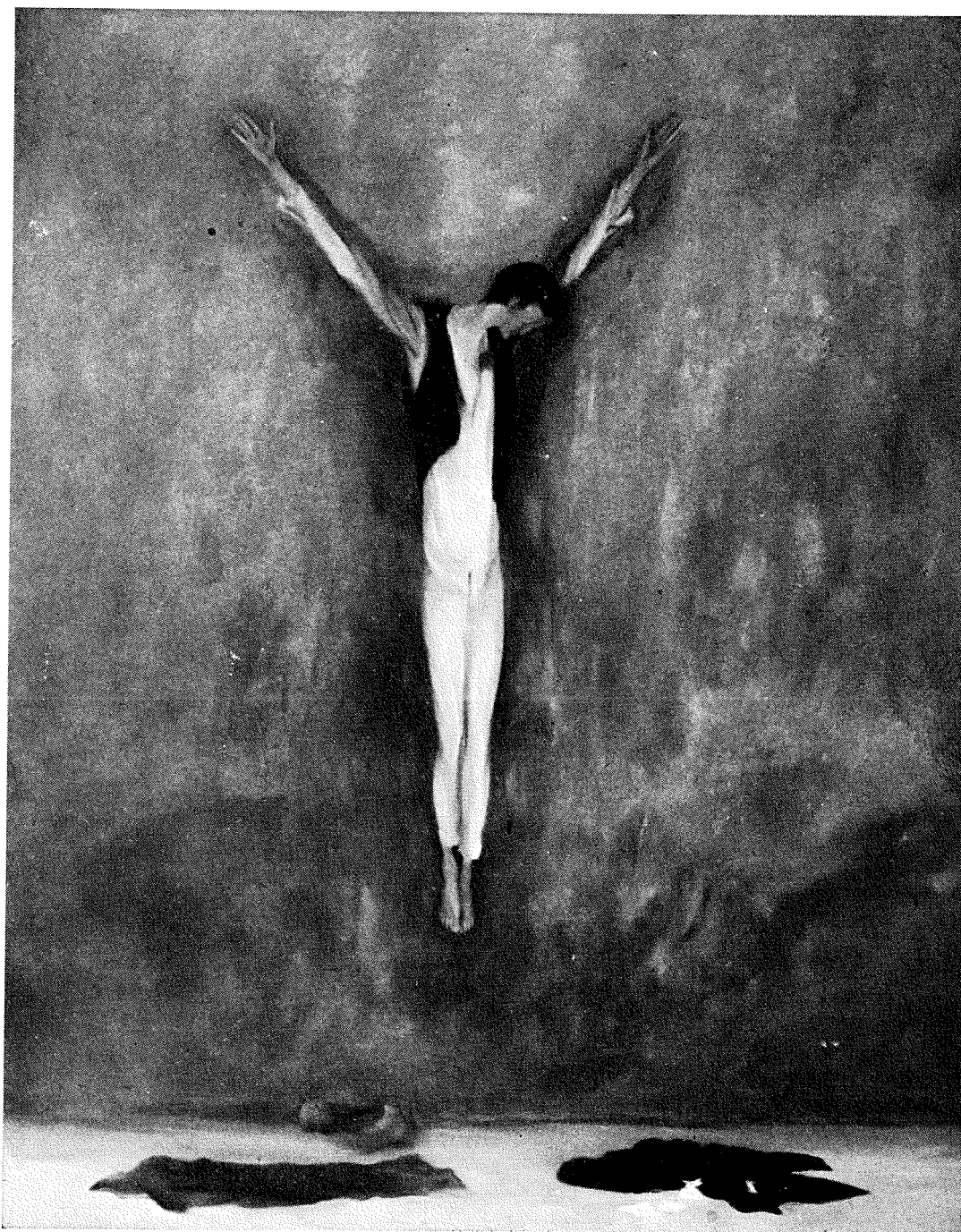
Svetovni turizem se bo v prihodnje razvijal v — zraku. Ali najmanj: tudi v zraku. Turistični promet po zraku narašča vsako leto najmanj za 30%! Prihodnost razvoja je torej v zraku in na morju — tako bodo potniki prihodnosti prihajali na ladje z letali: ladje pa bodo nekakšno posebno turistično področje, saj bodo te plule po zanimivih morjih, do katerih bi sicer vožnja trajala nekaj tednov. Analize zračnega prometa pravijo, da bo leta 1975 že kakšnih 400 do 500 milijonov potnikov — to pa je dvakrat toliko, kot jih je letos! Že prihodnjo jesen bodo poletela letala s 350 do 450 potniki. To nikakor ni utopija, saj že vsa večja evropska letališča pripravljajo za ta promet.

V prihodnjem desetletju se bo promet iz cest — gre za promet na večje razdalje — umaknil v zrak in nazaj na železnico. Seveda bo vse tako organizirano, da bo potekalo brez zastojev. Kaj se to pravi? Spremeniti bo treba kratko in malo vse — od zunanjega videza potnega lista do letalske vozovnice. Po sedanjem sistemu bo tak promet nemogoč — saj si ne moremo misliti sedanjih letalskih vozovnic, ki jih je treba pisati pri prometu 500.000.000 potnikov na leto. Kaj šele knjiženje in rezervacije prostorov. Za vse to že zdaj začenjajo uporabljati elektronske raču-

nalnike in možgane — kajti v nasprotnem bi samo kontrola potnih listov trajala dalj časa kot polet. Vse to bodo opravljali elektronski kontrolni aparati. Podoba potovanja na počitnice v desetih letih bo popolnoma drugačna kot je dandanes. Zdaj je še vse nekam anarhično: poleti se ceste zabašejo, letališča so prepolna, na mejah so neskončne kolone — vse je že na robu sprejemljivega. Te mešanice sodobne tehnologije in naravne romantike si v prihodnje ne moremo več niti zamisliti. Vse bo moralo biti do najmanjše podrobnosti organizirano in mehanizirano — kljub temu pa bo le osnova in bistvo vsega: človek.

In prav o tej človeški plati turizma vse premišljujemo. Zdaj, v sedanjosti in za prihodnost. Turistične dežele se pač trudijo, da bi postale »domovina za vse«. Že mogoče, da je v turizmu na prvem mestu njegov gospodarski pomen. Toda njegov človeški, humani in internacionalni ni nič manj važen. V sedanjih časih toliko bolj. Ljudje potujejo — vedno več in več. Z drugimi besedami: ljučje se tudi vedno bolje spoznavajo. Danes so si oddaljene države postale veliko bolj blizu, ker se poznajo tisoči ljudi. Osebnost se poznajo, so celo prijatelji. In celo najbolj zahtevni turisti z globokimi žepi nočejo več živeti v »rezervatih«, v krajih, ki so samo zanje. Ljudje se hočejo med seboj spoznavati, predvsem pa hočejo spoznati deželo in ljudi, v katero so prišli. V tem je velikanska vrednost mednarodnega turizma, ki ga dandanes skorajda več — razen v gospodarskih statistikah — ne moremo ločiti od domačega. Enostranskega turizma si ne moremo misliti. Dežele, ki odpira meje samo v eno smer, ki samo vabi goste in jim nudi tam bivanje, ne moremo imenovati turistične dežele — ker tam turizem zamira, ali v najboljšem primeru ostaja na nizki ravni. Turizem je mednarodno gibanje ljudi — potovanje, pri katerem ne gre zametavati velike in pomembne vloge, ki jo imajo milijoni posameznikov za dobre medsebojne ocnose med narodi in ljudstvi. Pogosto je turizem lahko opravil veliko več kot dolgotrajna in mučna diplomatska prizadevanja. Zares — turizem pripravlja plodna tla za sožitje in razumevanje med narodi. Saj je tudi razumljivo: tam, kjer se poznajo milijoni ljudi, bo težko ustvariti umetno razpoloženje zaradi kdo ve kakšnih namenov.

Človeško in humano plat turizma je skušala OZN izraziti v stavku: Turizem — potni list miru. Žal, je mir še vse preveč potni list za turizem. Toda tudi ta je prispeval k miru s tem, da so se ljučje spoznali, osebno, na kraju. Spoznali so kulturo, življenje in hotenje drugih narodov in ljudstev — z bivanjem v njihovi sredini pa tudi spoštovanje do njihovih navad, kulture, zgodovine in življenja. Ljudje, ki se poznajo, imajo veliko več možnosti za sožitje in sodelovanje kot tisti, ki drug o drugem ne vedo ničesar — ali vedo to le iz pripovedovanja. Ta velika vredenota turizma morda danes še ne tehta toliko kot njegova gospodarska vrednost, verjetno pa bo to v kratkem.

Vladimir Lakovič: Križanje 1942, 1967, olje

Afrika danes

Jože Plešnar

SPOPAD MED DVEMA RASAMA

Zambijski predsednik dr. Kenneth D. Kaunda — novembra 1968:

»Vsa Južna Afrika je v ognju. Kaže, da se bo rasna napetost spremenila v krvavo nasilje, če belci, ki imajo glavno besedo v tem delu sveta, ne bodo spremenili svoje politike. Afričani v Južnoafriški republiki, v Jugozahodni Afriki, v Angoli in Mozambiku živijo pod najhujšim pritiskom politike apartheida. Edino, kar jim ostaja, da si zagotovijo svoje pravice, je nasilje, oborožen boj. Niti najmanj realistično ni pričakovati, da bo črni človek mirno prenašal divjanja manjšinske vladavine belcev. Svetovna zgodovina nam je do zdaj že nešteto krat dokazala, da pride čas, ko se človek upre takšni vrsti vladavine!«

Reka Zambezi je po velikosti sicer šele četrta v Afriki, toda v zadnjem času postaja vse pomembnejša kot nekakšen mejnik med dvema sodobnima Afrikama — črno in belo. Kdor zaide južno od te reke, se znajde v tistem delu Afrike, ki ga kontrolirajo belci. Od tod, pa vse do najjužnejše točke celine — do rta Dobre Nade, je skoraj vse v lasti belega človeka. Cesar ni pod njegovo kontrolo, je pod njegovim vplivom. Zahodni krak tega mejnika se od Zambezija širi proti najsevernejšem delu portugalske Angole, vzhodni pa proti visokim obronkom, ki delijo portugalsko »provincio« Mozambik od Tanzanije. Ta črta razdeljuje današnjo Afriko na dva oborožena tabora. »Črne dežele« Afrike, severno od Zambezija, pravijo, da nameravajo zrušiti bele vladavine na jugu. Le-te pa se z vsimi sredstvi utrjujejo ter še zastrujujejo politiko zaslužnjevanja in apartheida.

Ob Zambeziju, na meji med »belo« Rodezijo in »črno« Zambijo je že nekaj mesecev slišati streljanje iz vseh vrst orožja. V ognju gverilskega bojevanja se je za portugalskimi kolonijami Angolo in Mozambikom znašla tudi Rodezija. Čeprav še pred nekaj meseci rasistična vlada Iana Smitha ni hotela niti omeniti kaj takega, je danes skoraj v izrednem stanju: soočila se je z dobro organiziranim in oboroženim gverilskim gibanjem, ki se bliskovito širi.

VOJNA V RODEZIJU

SALISBURY INDEPENDENT — 14. FEBRUARJA 1968: *Grožnje z gverilo nam niso nič mar. Če si bo kdo drznil nasprotovati našemu režimu, ga bo zadela edino mogoča sodba — smrt. Prav gotovo so grožnje z gverilo povsem neresne...*

ISTI ČASOPIS — 11. APRILA 1968: *Naša armada vodi akcije proti kriminalcem na sedmih mestih; v akcijah sodelujejo tako vojaki kot policisti. Na vsak način je treba preprečiti širjenje banditizma, ki mu pomagata mednarodni komunizem in slepota nekaterih zahodnih držav...*

Ti »kriminalci« so seveda pripadniki osvobodilnega gibanja, ki delujejo na tleh Rodezije. Najprej, kot je videti, niso bili nobena resna nevarnost, ali grožnja miru v tej deželi, imeli so jih celo za neresne in neorganizirane tolpe, ki bodo končale v rokah vaških policistov; samo dva meseca pozneje pa so te »tolpe« organizirale resno dejavnost po vsej severni Rodeziji, tako da je morala proti njim nastopiti tudi vojska. Vzroka njihovega boja ni treba dolgo iskati.

Po 80 letih kolonialnega nadvladja, med katerim je Britanija upoštevala le koristi belih priseljencev v Rodeziji, ima peščica belcev v rokah velikanske količine plodne zemlje, medtem ko milijoni domačinov nimajo niti pedi, na kateri bi lahko gojili pridelek za najnujnejši obstoj. Razmere so se še posebno poslabšale potem, ko je Ian Smith 11. novembra 1965 enostransko razglasil neodvisnost Rodezije in uvedel politiko rasne nadvlade, ki jo je uzakonil tudi z ustavo. Beli priseljenci so se polastili vse plodne zemlje in vseh področij, kjer so bogata rudna ležišča. Domačin praktično nima nobenih pravic: če se belemu gospodu zahoče njegovega zemljišča, ga lahko brez opozorila in odškodnine prežene. Oblasti ne bodo uvedle preiskave, če se, recimo, črncem upre in je pri tem »slučajno« ubit. Kako težko je Afričanom, kaže že podatek, da so plače afriških delavcev veliko nižje od plač belcev, najsi bo to v rudnikih, v tovarnah ali v kateremkoli drugem poslu. Medtem ko belec zasluži najmanj 100 funtov na mesec, dobi domačin kvečjemu 4 funte, kar je seveda absurdno malo, saj s pičlo odmerjenim denarjem ne more zagotoviti najosnovnejših potreb družine.

Podobno je na vseh drugih področjih življenja: povsod se mora skoraj 5 milijonov domačinov klanjati privilegijem 35.000 belcev, ki imajo v rokah ves gospodarski potencial dežele. Da bi beli podjetniki čim dlje zadržali stanje, kakršno je, onemogočajo Afričanom, da bi si pridobili vsaj minimalno izobrazbo. Medtem ko je za otroke belih priseljencev šolanje obvezno in brezplačno in imajo na voljo dovolj šolskih prostorov, je za afriške otroke manj prostora kot za njihove bele vrstnike, čeprav jih je vsaj dvajsetkrat več. Šolanje za afriške otroke ni obvezno, če pa že imajo takšno srečo, da pridejo v družbo redkih izbrancev, se imajo priložnost šolati po posebnem programu za Afričane. Ta program ni nič drugega kot duševna kolonizacija, med to uče otroke tudi o tem, da so britanski belci boljši in sposobnejši ljudje kot njihovi očetje.

Združeni narodi so na zahtevo afriških članic že neštetokrat razpravljali o nemogočih razmerah v deželi in sprejeli tudi resolucije o gospodarskih sankcijah proti rasističnemu Smithovemu režimu. Sankcije so nekoliko zamajale belo oblast v deželi, posebno v minulih mesecih: predvsem so povzročile viden padec investicij ter zmanjšale vrednost rodezijskega denarja. Kljub temu pa ekonomska blokada ni dosegla bistvenega cilja: ni prisilila belega režima, da bi uvedel vladavino večine — v kateri bi enakopravno odločali tako belci kot črnici. To je bil tudi vzrok, da so nekateri nacionalni voditelji sklenili vzeti stvar v svoje roke.

Rodezija je danes še vedno v izjemnem stanju, ki ga je Ian Smith razglasil po enostranski razglasitvi neodvisnosti pred skoraj štirimi leti. V zadnjih mesecih je to obsedno stanje v pravem pomenu besede: Afričani se ne smejo zbirati v večje skupine, veljajo posebne delavne prepustnice, ki jih morajo domačini pokazati ob prihodu v mesta in večje kraje, vlada cenzurira ves tisk, predvsem pa si lasti pravico, da zapre vsakega in mu, če je treba, sodi tudi brez sodne obravnave. Glavne ceste in prometne žile stražijo oklepna vozila... Beli režim se ravna po prastarem rasističnem geslu »najboljši črncem je mrtev črncem«.

Vse močnejši oboroženi odpor črnškega prebivalstva organizirata dva osvobodilna gibanja — Afriška nacionalna unija Zimbabwe, ZANU in Afriška narodna unija Zimbawe, ZAPU. Zadnja je pred kratkim sklenila sporazum o skupnem boju

proti rasistom z Nacionalnim kongresom Južne Afrike — ANC, ki deluje na jugu Rodezije in na tleh Južnoafriške republike.

Nekdaj slabo oboroženi in organizirani gverilci, nastopajo zdaj v sodobnih bojnih uniformah in z najrazličnejšim orožjem v rokah, tako zahodnim kot vzhodnim. Nekateri vojaški strokovnjaki sodijo, da so dobro izurjeni v vojaških veščinah in da imajo odlične voditelje. Njihov glavni cilj je ustvariti takoimenovane samoobstoje enote, ki so izredno gibljive in zmorejo najzahtevnejše vojaške operacije. Zanimivo je, da se je na splošno razširilo prepričanje, da se sedanji lokalni spopadi med gverilci in Smithovo armado kaj lahko spremenijo v pravcato vojno, če bi osvobodilne enote postale močnejše: v tem primeru bi bile cilj njihovih napadov ključne instalacije, ki so v rokah belcev. Ameriški novinar Alber Meyers, dober poznavalec razmer v tem delu sveta, trdi, da bi se delovanje gverilcev v prihodnosti moglo razširiti na ozemlje Južnoafriške republike, ki je že dolgo časa najvidnejša tarča ogorčenja črnega prebivalstva Afrike.

Sicer pa je to lahko ugotoviti že iz tega, da je v minulih mesecih res močno narasla dejavnost osvobodilnega odpora na obalah reke Zambezi. Rasistične oblasti že zdaj s težavo zmagujejo spopad z gverilci, čeprav imajo v rokah najsodobnejše orožje, od helikopterjev, s katerimi lahko dovažajo sveže čete na kraj spopadov v najkrajšem času, do bombnikov, ki med drugim mečejo na ozemlja, kjer naj bi se zadrževali gverilci, tudi napalm bombe. Skratka, Rodezija se je po treh letih gospodarskih sankcij, ki so delno zamajale njeno ekonomiko, nenadoma znašla tudi v oboroženem spopadu s črnimi domačini. V tem spopadu sodeluje že okrog 4000 mož regularne armade Smithovega režima, pred nekaj meseci so bili vpoklicani celo rezervisti. Salisbury Independent, ki pred slabim letom dni ni hotel priznati osvobodilnega gibanja in resnosti njegovih vojaških akcij, zdaj redno priobčuje listino pobitih vojakov, katerih število nenehno narašča. Vojna požira velikanska sredstva, ki bi jih rasistični režim lahko koristneje naložil v industrijo in kmetijstvo, predvsem pa v socialno skrbstvo in napredek črnega prebivalstva.

Zdaj, po letu dni, ko so uvideli, da je stvar veliko bolj resna, kot je bilo mogoče predvideti, se počutijo beli oblastniki v Salisburyju precej nelagodno. To nelagodnost deli z njimi tudi južnoafriški režim. Vlada v Pretoriji je poslala svojim bratom »po apartheidu« v Rodeziji 300 vojakov, ki se borijo proti gverilcem na področju Zambezija. Poleg tega pa vse kaže, da jih bo v bližnji prihodnosti poslala še več, če se bo le malo poslabšalo za belce.

Ian Smith je začel pred meseci celo novačiti vojake za svojo armado v Evropi in drugod po svetu. Že julija lani je prišla iz Rodezije novica, da se je v Salisburyju pokazala prva velika skupina belih plačancev, medtem ko jih je v poznejših mesecih prišlo še nekaj. Večina med njimi so že »prekaljeni borci« proti črncem, ki so mastno služili s krvavim početjem v Kongu, med vladavino Čombeja; na začetku minulega leta pa so neslavno zapustili črno celino pod zaščito oznak rdečega križa. ZAPU je v uradnem sporočilu trdila, da so najmanj dve tretjine od »kongoških herojev« ponudili svoje usluge rasistu Ianu Smithu.

Seveda je rodezijska vlada novico takoj zanikala, češ da gre le za posebne vojaške svetovalce. Toda v afriških razmerah ima beseda »vojaški svetovalec« isti zven kot beseda »najeti morilec«.

Nobenega dvoma ni, da beli plačanci ponovno sodelujejo v krvavih spopadih z Afričani. Rodezijski režim je naperil proti osvobodilnemu gibanju najsodobnejše orožje. V bojih z gverilci, predvsem pa v napadih na »sumljiva področja« (to je lahko tudi kakšna vas ali naselje), uporablja britanska letala Hunter in Vampire, bombnike Canberra in francoske helikopterje. Na tleh se bojujejo udarne enote rodezijskih »Afriških strelcev«, ki jih vodijo beli oficirji ter rodezijska »Lahka pe-

hota«, sestavljena v glavnem iz belcev, ki so dobro izurjeni za bojevanje po goščavah. Včasih tem silam uspe uničiti kakšno taborišče gverilcev, toda tudi njihove izgube so velike, čeprav ni nikoli nobenih uradnih podatkov o tem. Največ se da sklepati po listi padlih, ki jo objavlja rodezijsko časopisje.

Na obeh straneh Zambezija, tako v Lusaki kot v Salisburyju medtem narašča strah, da se spopad ne bi še bolj razširil. Zambijska vlada dr. Kennetha Kaunde sodi, da bi se bela Rodezija prav gotovo odločila za povračilne vojaške diverzije v stilu komandosov na zambijskem ozemlju, če bi gverilci (rodezijski režim trdi, da prihajajo iz Zambije) okrepili svoje sabotaže in druge oborožene akcije proti rodezijskemu režimu.

To je tudi glavni vzrok, da se Zambija v svojo obrambo čedalje bolj oborožuje. Predsednik Kaunda je pred kratkim dejal, da namerava njegova dežela močno povečati izdatke za armado, da bi lahko udarila nazaj, če bi bilo potrebno. Po njegovem mnenju bi morale zahodne države vplivati na Rodezijo in Južno Afriko, da bi spremenile svojo rasistično vladavino in tako zmanjšale nevarnost odkritega rasnega spopada.

Kot rečeno, so gverilci izredno dobro oboroženi, imajo vse — od kitajskih avtomatskih pušk in grzostrelk do minometov in raketnega orožja. Danes so, za razliko od obdobja pred letom dni, dobro seznanjeni s taktiko gverilskega bojevanja. Vendar pa še vedno ni znano točno število pripadnikov osvobodilnega gibanja. Vojaški krogi v Rodeziji pravijo, da jih je samo na zambijskem ozemlju, v skrivnih oporiščih ob Zambeziju, okrog 3000, da pa jih je poleg tega nekaj tisoč na urjenju na Kitajskem, Kubi in v nekaterih drugih socialističnih državah. Od tod tudi izvira pisanje rodezijskega in južnoafriškega tiska o nekakšni zaroti mednarodnega komunizma na tleh južnega dela Afrike. Pred kratkim je na to takole odgovoril zambijski predsednik Kaunda:

»V zahodnih državah so odklonili pomoč afriškim osvobodilnim gibanjem. Zelo točno vem, da so šli predstavniki raznih osvobodilnih gibanj iz Afrike v nekatere zahodne države iskat pomoči. Tam so jim dejali: — Mi vam ne moremo pomagati! Zakaj? Zaradi njihovih naložb kapitala v Rodeziji in Južnoafriški republiki. Mladi pripadniki osvobodilnih gibanj so se pač morali obrniti na drugo stran — k vzhodu. No, in ko tako hodijo kupovat orožje na vzhod in iskat vojaškega znanja, se povsem naravno zgodi, da bodo štirje ali peti izmed stotih prinesli nazaj tudi razne pozitivne misli komunistične ideologije. Razni vladni krogi v Južni Afriki nenehno zatrjujejo, da branijo krščanske in zahodne vrednote, da branijo zahodno civilizacijo, da z bojem proti gverilskim gibanjem preganjajo komunizem itd. Toda ali ni res, da prav s svojim ravnanjem privabljajo komunizem?«

Kljub odlični oborožitvi in izurjenosti, kljub odličnim voditeljem, pa je položaj pripadnikov ZAPU in ZANU v Rodeziji precej težaven, kajti domačini so tako zaskrbljeni pred terorjem belih oblasti, da se jim včasih ne upajo pomagati. Veliko vlogo ima pri tem nevednost črnega prebivalstva, ki jo učinkovito izrabljajo plemenski poglavarji. Večinoma so ti poglavarji na plačilnem seznamu Smithove vlade in jim torej mnogo bolj ustreza sodelovanje z armado. Poleg tega pa »dobri beli režim« plačuje svojim zvestim podložnikom precejšnje nagrade, če mu sporočijo novice o gverilcih, vsota doseže včasih 150 funtov. To pa je trikrat toliko, kot je letni zaslužek črnca v industrijskem področju Južne Afrike. Režim v Salisburyju ima tudi izredno dobro organiziran obveščevalni sistem med črnci. Vse to pa vseeno ne zavira naraščanja osvobodilnega gibanja in njegovega delovanja na rodezijskih tleh.

Rodezijsko osvobodilno gibanje — Chimurenga, kot mu pravijo domačini — se zavzema za združeno Afriko in za afriški koncept socializma v neodvisni državi.

»Ta koncept so zastavili že naši pradedje v času, ko v deželo še niso prodrli beli tujci,« pravijo pripadniki ZANU. »Temelji na načelu, da je zemlja last ljudstva in da je posameznik ne more kupiti. Lahko jo dobi v začasno last, toda le, če se obveže, da jo bo obdeloval. Zemljo je treba po socialističnih načelih razdeliti med državljane, tako da ima narod od tega kar največjo korist. Cilj naše politike ni, da bi vcepili ljudem sovraštvo do belcev, nasprotno, tisti priseljenci, ki bodo želeli, lahko ostanejo na rodezijskih tleh, toda priznati nam bodo morali pravico do tistega, za kar se borimo, to je, da o usodi starodavnega Zimbabweja odločajo Afričani sami, ne pa peščka belih priseljencev.«

PORTUGALCI — 210 MILIJONOV DOLARJEV ZA VOJNO V ANGOLI IN MOZAMBIKU

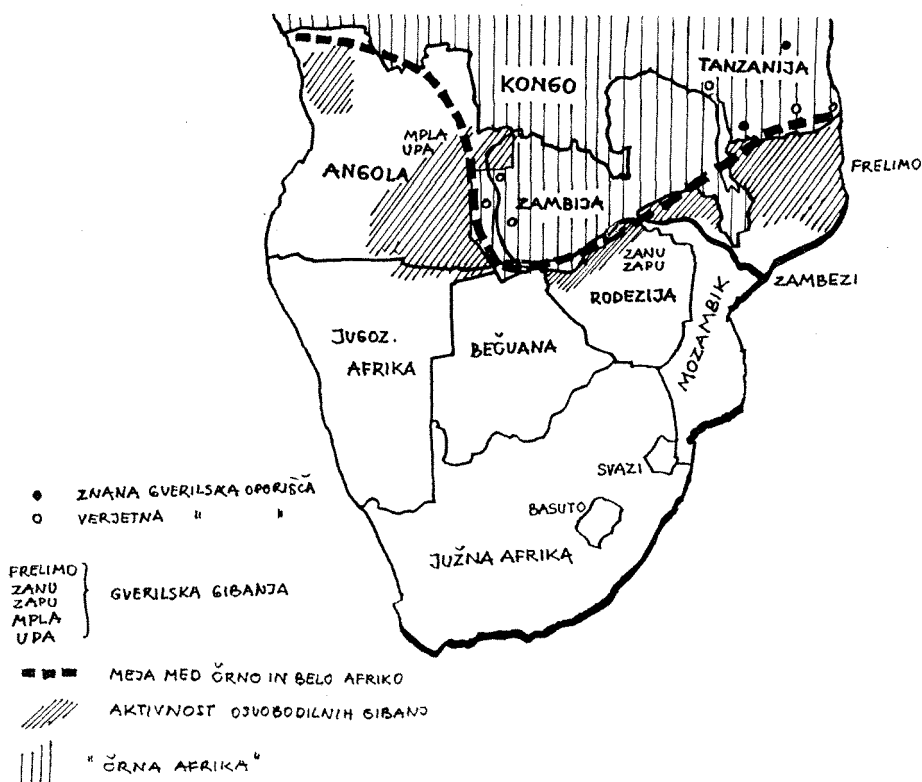
Na vzhodnem in zahodnem krilu črte, ki razdeljuje Afriko na »Črno« in »Belo«, v Mozambiku in Angoli, poteka osvobodilni boj že mnogo let. Pripadniki osvobodilnega gibanja so tu še bolj organizirani kot v Rodeziji. Kako močno je osvobodilno gibanje, je moč ugotoviti iz podatka, da ima Portugalska v obeh svojih »prekmorskih provincah« kar 80.000 vojakov. Kolonialno vojno pa sploh vodi z žarom prvih konkvistadorjev: vanjo vlaga sredstva, ki daleč presegajo možnosti ekonomsko tako zakrnele metropole. Njen vojaški napor v tem delu sveta je sorazmerno precej večji kot na primer ameriški v Vietnamu. ZDA neposredno angažirajo v Vietnamu 15 do 20 % svojega vojaštva in do 35 % vojaškega proračuna, medtem ko velja Portugalsko njen kolonialni spopad okrog 80 % vojaštva in več kot toliko njenega vojaškega proračuna. Pravzaprav daje za 80.000 vojakov v Angoli in Mozambiku in za 40.000 vojakov, ki se bojujejo v portugalski Gvineji, skoraj 200 milijonov dolarjev na leto. Ta napor lahko fevdalno gospodarstvo dežele kot je Portugalska, zdrži samo ob pomoči tistih atlantskih zaveznic, ki hočejo ohraniti kolonializem na afriških tleh.

Vprašanje je, do kdaj bo Portugalska lahko to zdržala. Lani je na primer kolonialna avantura pogoltnila več kot 210 milijonov dolarjev. Še pred dobrim letom je vojaški rok na Portugalskem trajal 18 mesecev, januarja lani pa so sprejeli zakon, ki ga podaljšuje celo na 48 mesecev, se pravi iz poldruega na štiri leta.

V sedmih letih vojaških operacij so morali Portugalci priznati, da so le težko kos močnemu osvobodilnemu gibanju, ki je uspelo prestati mnoge težave in skušnjave, predvsem pa ostre, nehumane povračilne akcije kolonialne vojske. Zločinom portugalske armade bi lahko s skupnim imenom rekli — genocid, kajti dozdej so povzročili smrt okrog 200.000 Afričanov v Angoli ter pregnali v izgnanstvo skoraj pol milijona ljudi. V zadnjih mesecih je osvobodilno gibanje v Angoli, ki ga vodi Narodno gibanje za osvoboditev Angole MPLA, doseglo precejšnje uspehe. Danes kontrolira površino 500.000 km², se pravi tretjino ozemlja Angole.

Pripadniki gibanja so odprli fronte v devetih izmed 15 angolskih pokrajin. Na teh ozemljih so uspeli presekati skoraj vse suhozemne komunikacije, tako da lahko Portugalci oskrbujejo svoja oporišča samo z letali. Na osvobojenem ozemlju so organizirali nove politične in ekonomske oblike oblasti — ljudske odbore, šole, sanitarne dispanzerje, odrede milice itd. Očitno je, da boj Afričanov v Angoli stopa v obdobje konkretnih dosežkov tako na organizacijskem kot na vojaško-političnem področju.

Po mnenju voditelja gibanja MPLA dr. Agostina Netta boja angolskega ljudstva ni mogoče oddvojiti od spopada v ostalih portugalskih kolonijah v Afriki. V ta namen so tudi pred osmimi leti ustanovili skupno telo — Konferenco nacionali-

stičnih organizacij portugalskih kolonij — CONCP, prek katere skušajo koordinirati akcije osvobodilnih gibanj v Angoli, Mozambiku in portugalski Gvineji.

V posebnem intervjuju za beograjsko »Medžunarodno Politiko« je dr. Netto dejal: Posebnega pomena je problem Južnoafriške republike: čedalje bolj narašča nevarnost trojne zveze med Južnoafriško republiko, Portugalsko in Rodezijo, ki posebno ogroža osvobodilni boj narodov Zimbabwe v sami Rodeziji ter v Angoli in Mozambiku. Zato moramo vse bolj razviti sodelovanje z osvobodilnimi gibanji v Rodeziji in Južni Afriki kakor tudi s silami, ki obstajajo v neodvisni Tanzaniji in Zambiji.

K osvobodilnemu gibanju MPLA je dozdej pristopilo na severu okrog 4000 mladih, na jugu pa nekaj več kot 7000 borcev. Vendar je njihova učinkovitost omejena, ker vsi borci nimajo orožja.

Da bi se angolsko osvobodilno gibanje še nadalje uspešno razvijalo, mora premagati nekaj velikih ovir. V prvi vrsti gre za dualizem angolskega nacionalizma in neenotnosti, ki se kaže tudi v obstoju dveh rivalskih gibanj — že omenjene MPLA in Unije narodov Angole — UPA, ki je ustanovila začasno vlado pod vodstvom Roberta Holdenja. Nasprotja med obema gibanjema so še zdaj občutna, čeprav je bila MPLA v minulih treh letih glavni nosilec vseh predlogov za sodelovanje in zvezo z UPA.

Glede na to, da je MPLA v preteklosti razvila močno vojaško dejavnost, v kateri je zabeležila tudi mnogo uspehov, dobiva tudi največ pomoči od Organizacije afriške enotnosti. Toda kot rečeno bi bil uspeh osvobodilnega gibanja mnogo večji, če bi sodelovalo z roko v roki.

V Angoli in Mozambiku uporabljajo Portugalci najrazličnejše »preizkušene metode«, da bi ohranili svojo nadvlado in povrnili ozemlje, ki ga kontrolirajo osvobodilna gibanja. V skrbniškem odboru ZN je bilo že neštetokrat slišati pritožbe, kako strahoten teror zganjajo bele oblasti. Za najmanjšo malenkost je Afričan brez obsodbe ustreljen ali živ zažgan. Z napalmom bombardirajo naselja, ki so osumljena odpora, zastrupljajo žetev, brez milosti likvidirajo vsako živo bitje, ki kaže kakršenkoli znak nacionalizma. Da bi se za vsako ceno obdržali v kolonijah, so sklenili iz njih napraviti Portugalsko. Da bi to dosegli, je tako imenovana krščanska vlada v Lizboni pozvala vse kolonialiste, ki živijo v Angoli, naj posiljujejo črnke, žene in celo dekleta, da bi tako ustvarili večrasno družbo.

»Belec je moj gospodar,« pravi Afričan v Angoli. »On mi ukazuje, kje lahko živim, kako lahko živim, v katere predele lahko grem, pod katero palmo se lahko vsedem. On mi govori, s kom lahko stanujem, s kom se ne smem družiti.

On mi pravi, s katerim dekletom se lahko oženim in s katerim ne...

On mi pravi, na kateri plaži se lahko kopljem...

On mi odobrava izbor gostov, ki lahko pridejo v mojo hišo...

Ce sem pismen, mi odreja, katere knjige lahko berem in ali sploh lahko uporabljam svojo pismenost...

Ukazuje mi, kakšno delo lahko opravljam...

Ukazuje mi, naj izpiram zlata zrnca, čeprav morda slabo vidim...

Ce zlata ni, mi ukazuje, naj ga ustvarim, drugače bom poginil...

Ce je moj gospodar blage narave, me bo kaznoval samo z bičem...

Ce je nervozen, me bo prijavil zaradi nespoštovanja ali izmišljenega žaljenja — zato bom dobil tri leta zapora...

Ce ni samo nervozen, ampak tudi jezen, me čaka ‚palmolides‘, kar je pogosto isto kot smrt, če ne še huje...

Ce belec želi mojo hčer, potem jo bo poklical in imel jo bo...

Ce želi mojega sina, bo imel tudi njega ali pa bomo mi, njegova družina, našli — smrt.»

Palmolides je verjetno najbolj strašen način mučenja, kar jih dandanes obstoja. To je uničenje fizične integritete osebnosti, spreminjanje človeka v invalida, v karikaturu nekdanje sile.

Palmolides ima obliko loparja: na eni strani štrlijo iz njega tanjši in debelejši žebli, na drugi pa so gosto posejane vzdolbine z ostrimi robovi. Ko »krivca« privedejo pred »slepe oči pravice«, mora iztegniti dlani. Tedaj se začne ritual, ki so si ga portugalski kolonizatorji izmislili že prve dni svojega prihoda v Angolo leta 1575. Žrtev nato tolčejo s palmolidesom po obeh straneh rok, po dlaneh in nadlahtnici toliko časa, da jih spremenijo v krvavo kašo. Ostri žebli potrgajo žile, mišice in živce. Rane se po dolgem času zacelijo, toda živci ne ozdravijo. Živčni sistem v roki je popolnoma potrgan, tako da ostane roka mrtva.

Leta 1963 so Portugalci kot povračilen ukrep zaradi napada na džip, v katerem so bili ranjeni trije portugalski vojaki, obkolili najbližjo vas Kaerde, ki je takrat štela okrog 2000 ljudi. Petdeset vaščanov so takoj postrelili, ostale, od petih let naprej, pa so prignali na trg ter jih začeli mučiti s palmolidesom. Strahotno sceno je ves čas snemal vojaški snemalec na filmski trak. Pozneje je 200 osebam, večinom otrokom, uspelo ozdraviti roke, vsi drugi so ostali hromi.

Za enega ubitega Portugalca so kolonialisti v začetku pomorili okrog 50 Afričanov. Šele na grožnjo pripadnikov osvobodilnega gibanja, da bodo vračali z isto mero, so pozneje to ukinili. Obstajala pa je tudi nevarnost, da bodo vsi domačini zbežali v pragozd. Tako pa bi plantaže ostale brez brezplačne, skoraj suženjske delovne sile.

Komentar je odveč. Pač pa je zato povsem razumljivo, kako da je uspeh osvobodilnega gibanja v portugalskih kolonijah sorazmerno tako velik.

GVERILEC PRIPOVEDUJE

Hassan Chimutengwende je bil eden izmed prvih pripadnikov osvobodilnega gibanja, ki so začeli gverilsko vojno v Rodeziji. Pred nekaj meseci je takole pisal o svojih izkušnjah gverilskega vojskovanja:

Rodil sem se leta 1943 na kmetijskem področju Rodezije — v Mazoi, kjer še danes obstajajo živi spomini na Mashonski upor pred 70 leti, v katerem so beli priseljenci pobili več sto Afričanov. Ko sem imel 9 let, smo se z družino preselili v Salisbury. Po štirih letih trdega življenja v glavnem mestu Rodezije sem slučajno prisostvoval zborovanju Afriškega nacionalnega kongresa, na katerem je govoril George Nyandoro. Do takrat še nikoli nisem slišal o tej organizaciji (ANC), vendar pa so me besede Nyandora, da se morajo Afričani organizirati, če hočejo dobiti nazaj ukradeno zemljo, živino in pravice, izredno prevzele. »Če se bomo združili, nas bo beli človek moral poslušati,« je govoril Nyandoro.

Še nikoli nisem slišal tako resnega govora. Oče mi je dejal, naj se nikoli več ne udeležujem takšnih zborovanj, češ da je to nevarno. Toda ni me mogel več prepričati. Že takoj prihodnji teden sem se pridružil Afriškemu nacionalnemu kongresu.

»Liberalni« guverner angleške kraljice v Rodeziji Edgar Whitehead je ANC kmalu nato prepovedal, nato pa še organizaciji NDP in ZAPU (med leti 1959—64). Bil sem član vseh treh, delal sem vedno z novim upanjem, da bodo naše zahteve uslišane, medtem pa sem nadaljeval študij doma, kajti starši si niso mogli privoščiti izdatkov za moje šolanje. Leta 1963, ko je ZANU prešla v ilegalno opozicijo, sem postal v okviru te organizacije mladinski funkcionar in kmalu nato sem se že tudi znašel na »črni listi« policije. Moral sem zapustiti Salisbury in se nekaj časa skrivati na deželi pri nekem afriškem duhovniku. Njegova družina je zaradi tega pozneje precej pretrpela... Ko je bila pozno leta 1964 prepovedana tudi ZANU, so njeni agenti začeli nabirati prostovoljce za gverilsko vojskovanje. Nekaj članov mladinske organizacije je že bilo na urjenju na Kitajskem. Ni čudno, da sem takrat zelo oboževal Mao Ce Tunga, saj je Kitajska pomagala osvobodilnim organizacijam tudi finančno in z orožjem, sploh pa je podpirala revolucijo v Afriki.

Z mnogimi sovrstniki sem se torej prijavil med pripadnike vojaške organizacije ZANU. S ponarejenim potnim listom sem jeseni 1964 enostavno odpotoval iz Salisburyja v Malavi na redni avtobusni liniji. V začetku sem bil nekoliko razočaran, ker me niso poslali na Kitajsko, kljub temu pa je bila še vedno velika čast zame, da so me nato z letalom poslali prek Dar es Salaam v Nkrumahovo Gano. Moram reči, da sem bil zelo zadovoljen, ko sem zvedel, da nas bodo urili kitajski instruktorji, ki so prav tedaj zamenjali sovjetske.

Naše taborišče je bilo v zapuščenem rudniku v Kumašiju. Vse je bilo treba pravzaprav še postaviti, tako da smo prve dni samo čistili džunglo ter tesali les za barake. Bilo nas je 200, 37 iz Rodezije, ostali so bili iz drugih še neosvojenih afriških dežel, nekaj pa jih je bilo tudi iz Nigerije, Nigra, Kameruna in Konga.

Po trije smo delili eno sobo, vsak je imel svojo posteljo in tri odeje. Prav tako so nam dali dve khaki uniformi, par vojaških škornjev in par teniških copat.

Naš delovni čas je trajal od 8. ure do opoldneva in od 14. do 16. ure popoldne pet dni na teden. Zvečer smo bili prosti, dobili pa smo tudi nekaj denarja, da smo si lahko privoščili požirek piva.

Kitajski inštruktorji so imeli s seboj dva prevajalca, ki sta prevajala s kitajščine v angleščino, študentje, ki jih je bilo nekaj med nami, pa so nato prevajali v francoščino, portugalsščino in swahili. Največji poudarek je bil na učenju sabotažnega delovanja: inštruktorji so nam kazali, kako je treba uporabljati britanski dinamit za razstrelitev mostu, metati kitajske granate ter izdelovati lastne bombe. Zelo malo časa so nam posvetili za učenje streljanja iz pušk in brzostrelk, saj nismo bili določeni za pozicijsko vojskovanje. Orožje je bilo v glavnem staro — britansko in sovjetsko, ki nam ga je odstopila ganska armada. Toda kitajski inštruktorji nas niso hoteli učiti streljanja s sovjetskim orožjem, tako smo se izurili v glavnem v rokovanju z britanskim orožjem.

Predavali so nam o gverilski taktiki vojskovanja na načelih Mao Ce Tunga ter nam kazali filme o kitajskem vojskovanju z Japonci. Prav tako so nam svetovali, kako in kje naj začnemo našo revolucijo.

Ko smo kitajskim inštruktorjem nekoč omenili, da nekatere od njihovih izkušenj ne bi mogli porabiti v rodezijskih razmerah, smo bili presenečeni, ko smo videli, da vedo več o rodezijski geografiji ko večina izmed nas.

Na koncu šestmesečnega urjenja je vsak dobil 45 funtov in civilno obleko. Maja 1965 smo odleteli proti Dar es Salaamu. Kot rečeno, nas je bilo 37: razdelili smo se v štiri skupine — vsaka je imela dva voditelja. V Dar es Salaamu smo proučili načrte za vrnitev v Rodezijo z vojaškimi predstavniki ZANU — Afriško nacionalno osvobodilno armado Zimbabwe — ZANLA. Vsaka skupina je dobila posebno ime in določeno področje delovanja. Moja se je imenovala Tigrova skupina. Napravili smo načrt, da bomo napadali najslabše točke sovražnika: evropske farme, mostove in nezavarovane pomembne stavbe. Nismo imeli v načrtu napada na ljudi, razen tistih, ki so bili na »beli listi«; naročili so nam celo, naj se izogibamo neposrednim spopadom z rodezijskimi »varnostnimi silami«.

Vsak se je nato moral zakleti, da ne bo izdal nobenih informacij sovražniku. Orožje so poslali na določena mesta že pred nami. No, in tako smo se s ponarejenimi dokumenti vrnili v Rodezijo kot navadni popotniki. Nekateri so šli skozi Zambijo. Moja, »Tigrova skupina«, se je vračala prek Malavija in z vlakom skozi Mozambik. Štirje so se preprosto vsedli v Blantyru v letalo in odleteli v Salisbury.

Žal, je večino od nas rodezijska policija iskala zaradi politične aktivnosti v preteklosti. To, da smo se skrivali pod tujimi imeni, nam ni dosti pomagalo. Tako so nekatere aretirali takoj pri vstopu v Rodezijo. Prav verjetno je bilo, da smo bili izdani. Vsekakor je policija kmalu odkrila, da so aretiranci medtem postali del široko organiziranega osvobodilnega gibanja.

Drugi, katerih slik policija ni imela, so se, podobno kot jaz, skrivali na deželi. Toda na koncu sva se izognila aretaciji od vseh 37 samo jaz in neki moj prijatelj. Seveda sva morala opustiti pripravljene načrte za operacije in sva začela delovati vsak po svoje. Oblekel sem se v ponošene khaki kratke hlače, kot jih nosijo vsi domačini, in se obnašal, kot da ne bi bil nikoli v šoli, da ne bi zbudil pozornosti. Kadar sem prišel v drugo vas, nisem nikoli omenil, kot so na vso nesrečo nekateri moji prijatelji, da sem član osvobodilnega gibanja in da iščem pomoč. Vaščani so namreč po navadi posumili, da gre za člana tajne rodezijske policije ali kakšnega ovaduha, zato so mu skušali napraviti čim več težav. Tako sem samo zaprosil za

tradicionalno gostoljubje, ki ga dobi v Afriki vsak popotnik. Šele pozneje sem odkril svojo identiteto in naloge nekomu, ki sem mu lahko zaupal.

Nekateri iz naše skupine so potem, ko so ostali sami, izgubili živce in se vdali policiji v upanju, da bodo oproščeni. Seveda, bilo je veliko domačinov, vključno z vaškimi poglavarji, ki so jih oblasti plačale za informacije o gverilcih. Težka brezposelnost, revščina, strahopetnost in sla po denarju, so skrojile druge izdajalce.

Toda v času, ko sem se mudil v Rodeziji (okrog 8 mesecev), popotujoč od vasi do vasi, sem spoznal, da lahko vsak pripadnik osvobodilnega gibanja dobi pomoč, če le prepriča vaščane, da je pošten in da pripada ali ZANU ali ZAPU.

Jasno je, da ne morem trditi, da vsi Afričani podpirajo eno od teh dveh strank. Toda dejstvo je, da skoraj vsak Afričan v Rodeziji, posebno v industrijskem območju, sovraži belega človeka.

Po enostranski razglasitvi neodvisnosti so naši voditelji v izgnanstvu priporočili Afričanom v Rodeziji, naj začnejo uničevati pridelek belih farmarjev, naj zažigajo farme in druge objekte in polnijo pojila za živino s peskom. Ljudje, celo v najbolj oddaljenih področjih, so o tem slišali po tranzistorskih sprejemnikih iz zambijskih, tanzanijskih in egiptovskih postaj. Ponavadi sem prepričeval ljudi na deželi, naj napravijo čim več sabotaž, kajti Velika Britanija je obljubila, da bo vojaško posredovala v Rodeziji edino v primeru, ko bi bila dežela v neredih in uporu.

Ceprav rodezijsko časopisje tega ni objavljalo, je res, da je mnogo evropskih farmarjev, posebno v pokrajini Mazoe, utrpelo veliko škode.

Hassan Chimutengwende je uspel priti v Bečuanijo; od tam pa v Britanijo, kjer je dobil politični azil. Tam je tudi prvič povedal svojo zgodbo. »Če se ozrem nazaj,« je dejal, »lahko vidim, da smo storili mnogo napak in da smo bili dokaj pomanjkljivo izurjeni. Toda dejstvo je, da smo bili prvi izmed mnogih. Danes je drugače. Tisti, ki se bojujejo po rodezijskih džunglah, so veliko bolje izurjeni in opremljeni. Predvsem pa moje izkušnje postavljajo na laž trditve belega režima, da borci za svobodo nimajo podpore preprostih Afričanov. Brez njihove pomoči ne bi nikoli mogel povedati svoje zgodbe.«

TUJI INTERESI — VZROK VSEMU

V Afriki živi okrog 310 milijonov ljudi. Od teh jih je 40 milijonov še pod kolonialnim jarmom (nekaj čez 30 milijonov prav v omenjenih šestih ozemljih — Južnoafriški republiki, Jugoahodni Afriki, Rodeziji, Angoli in Mozambiku). 270 milijonov jih je torej že doseglo vsaj formalno politično neodvisnost in žive v 36 državah. Vse te dežele pa so še zaostale, bremeni jih dediščina kolonializma, zaradi stare monokulturne gospodarske strukture so zvečina še vedno vezane na svoje bivše kolonialne gospodarje. Ti bivši kolonialni gospodi pa se trudijo, da te vezi ohranijo, utrdijo, navežejo države nase, jih spremenijo v svoje gospodarsko dopolnilo, v izvor cenениh surovin, v sfero investicij svojega kapitala ter seveda v svoje politične in strateške satelite.

Dogaja pa se še nekaj drugega — in sicer tisto, kar je Lenin že pred 50 leti temeljito razložil v svoji knjigi »Imperializem novejša etape kapitalizma«. To je boj med velikimi silami za ponovno razdelitev sveta, se pravi za ponovno razdelitev vplivnih področij, virov surovin in tržišč.

Dobro je znano, kako je Hitler tik pred drugo svetovno vojno formuliral to svojo zahtevo: hotel je imeti skoraj tretjino Afrike in velikansko mrežo pomorskih oporišč od Kanarskih otokov do Madagaskarja, predvsem na račun francoskega in britanskega kolonialnega imperija. Hitler je sicer izginil, toda zahteve po nemški

prisotnosti v Afriki so ostale, razumljivo v drugačni, sodobnejši obliki. Zahodna Nemčija seveda danes v Afriki nima ozemeljskih zahtev: te stare oblike kolonializma po vsem svetu naglo izginjajo. Novi kolonializem, neokolonializem, je nova oblika izkoriščanja formalno neodvisnih držav. Takšno izkoriščanje neodvisne države pa je mogoče samo pod pogojem, da deželi vsilijo ustrezen politični režim; kot odkrito izjavljajo nekateri zahodni krogi, pa je med vsemi oblikami izkoriščanja najbolj ustrezen režim trde roke, vojaške diktature. Prav tako se samo po sebi razume, da ta prizadevanja kolonialistov spremelja često naravnost histerična gonja proti vsaki napredni miselnosti in akciji afriških ljudstev. Vsaki napredni misli in akciji dajejo takoj pečat tujega vmešavanja — sovjetskega, kitajskega, kubanskega itd.

Zahodna Nemčija daje in ponuja raznim afriškim državam svojo pomoč, toda kakšna je ta pomoč? O tem so v Bonnu že neštetokrat kar odkrito govorili nekako takole: »Nemški kapital je pripravljen iti kamorkoli, v katerokoli deželo v razvoju, pod pogojem, da ga te dežele pritegnejo, se pravi, da mu ustvarijo ugodne pogoje.« Kakšni so ti pogoji, je tudi dovolj jasno, ker gre pač za zasebni kapital. Obresti, ki jih takšna investicija prinaša, morajo biti višje, kot jih zahodnonemški kapitalist dobi doma. Pokojni ameriški predsednik Kennedy je večkrat dal razumeti, da ta pomoč deželam v razvoju, s katero se pogosto hvalijo v Bonnu, ni nič drugega, kot klasični izvoz kapitala in njegova investicija v takšna podjetja, ki prinašajo velike, takojšnje dobičke.

Posebno značilno za miselnost, ki vlada v krogih zahodnonemškega kapitala, je vsekakor njihovo sodelovanje s Portugalsko v njenih kolonijah Angoli in Mozambiku. Teror in mračnjaštvo, ki so ga uvedli Portugalci v teh kolonijah, da bi zlomili človekov odpor, je za naše pojme nerazumljiv, neverjeten, in vendar je industrijec Krupp v Angoli zadnja leta investiral 50 milijonov dolarjev za gradnjo železnic in pristanišč ter skupaj z drugimi zahodnonemškimi podjetji še večjo vsoto za izkoriščanje rudnikov diamantov, železa in mangana. Ta kapital prodira na afriško celino na zelo široki fronti.

Francija nima v Afriki nič več kolonij starega tipa; izjema je le manjše ozemlje — francoska Somalija, toda nad večino kolonij je obdržala strogo nadzorstvo. Danes je v Afriki, skupaj z otokom Madagaskarjem, 13 držav, ki sestavljajo tako imenovano afriško-malgaško zvezo pod francoskim pokroviteljstvom. Francija se pri tem naslana na dejstvo, da je v teh državah francoščina uradni jezik, prav tako se naslana na razne svoje ljudi, vojake in funkcionarje, ki so bili v francoskih šolah. Glavna vez med njo in afriško-malgaško zvezo pa je predvsem gospodarska. Zvečina so to dežele monokulture — njihovo kmetijstvo prideluje v glavnem le kavo, arašide, kakao, Francija pa je glavni kupec teh pridelkov in jih plačuje po političnih cenah, ki so višje kot na svetovnem tržišču, kadar vlade teh dežel pokažejo ustrezno ubogljivost.

V nekaterih izmed teh držav je prišlo v minulih dveh letih do državnih udarov, ki jih je mogoče razumeti predvsem kot poskus Francije, da zaostri svoje nadzorstvo nad njimi, deloma zaradi močnejših ljudskih zahtev, deloma pa tudi zaradi tujih apetitov nad bivšo francosko kolonialno lastnino. ZDA skušajo namreč na vsak način izsiliti prosto pot na ta, doslej zaprta tržišča.

O velikih interesih Velike Britanije v Afriki skoraj da ne bi bilo treba navajati podrobnosti. Samo v Rodeziji znašajo britanske investicije zdaj okrog milijardo dolarjev. Po enostranski razglasitvi neodvisnosti Rodezije je londonska vlada sicer sprejela obveznost, da bo z gospodarskim bojkotom zrušila oblast rasistov, toda kljub temu je v Rodezijo pošiljala potrebne petrolejske proizvode in drugo blago.

Nov, a izredno važen dejavnik v Afriki so danes ZDA. Najbolj jasno govorijo o tem številke: Pred vojno so ameriške investicije v Afriki znašale komaj 93 milijonov dolarjev, leta 1950 so se zvišale na 287 milijonov, 1960 na 925 milijonov, 1964 pa na 1700 milijonov. V dvajsetih letih so se torej dvignile od 93 na 1700 milijonov dolarjev. Samo v Južnoafriško republiko so ZDA do minulega leta naložile 750 milijonov dolarjev kapitala.

Idealno mesto za svoje investicije je ameriški finančni kapital našel v rudarstvu, industriji in trgovini Južne Afrike. Pred vojno Američanov v Južni Afriki sploh ni bilo. Danes imajo tam velik rudnik urana in kontrolirajo precejšen del rudnikov zlata, v katerih zaposlujejo okrog 100.000 rudarjev, črncev: dobivajo jih predvsem iz portugalskih kolonij Mozambika in Angole in jih plačujejo mnogo manj, kot bi morali plačevati celo brezpravne črnce iz Južnoafriške republike same. Cvete tudi trgovina: 18 % uvoza Južne Afrike prihaja iz ZDA.

V sosedni Rodeziji je v ameriških rokah več bogatih rudnikov, med njimi rudnik azbesta, ki ga štejejo med najbolj pomembne na svetu. Onkraj meje, v Zambiji, so velikanski rudniki bakra; polovico jih že nadzoruje ameriški kapital. Zambija pa meji s Kongom, ali bolj točno, z njegovo najbogatejšo pokrajino Katango.

Spričo teh investicij v Južnoafriški republiki in Rodeziji postane dokaj razumljiva ameriška mlačnost v Združenih narodih, med vsemi razpravami o gospodarskih sankcijah proti rasistom iz obeh afriških dežel. Kapital je tesno povezan z vlado: ko se je pred ZN začela debata o Južnoafriški republiki, je zastopal ZDA zunanji minister John Foster Dulles, ki je bil poslovno povezan z nekaterimi ameriškimi družbami v Južni Afriki.

Številke govorijo, da v Južni Afriki britanski kapital polagoma izgublja svoje postojanke v korist ameriškega. To pa se ne dogaja samo v Južni Afriki in ne samo z Britanci. Gre za velikanski spopad med skupinami zahodnoevropskega in ameriškega finančnega kapitala, ki je danes zajel pravzaprav že vso Afriko. Gre v bistvu za ponovno razdeljevanje sveta, vplivnih področij in interesnih sfer. Ta boj se je dejansko komaj začel. V izredno bogatem Kongu gospodarijo danes še belgijske, britanske in francoske družbe, toda prisotne so že tudi ameriške; te raztezajo svoj vpliv in krepijo svoje postojanke v deželi, ki jo ocenjujejo kot ključno gospodarsko-strateško postojanko v Afriki.

Odpor Britancev in Američanov do obsodbe portugalskega kolonializma v ZN, izvira spet iz dejstva, da prava gospodarska oblast v teh kolonijah prehaja počasi iz portugalskih v druge, močnejše roke.

Kar se danes dogaja v Afriki, je v bistvu široko zasnovana neokolonialistična ofenziva, gre za kontrolo nad njenimi surovinami, tržišči in strateškimi postojankami. V tej splošni ofenzivi prihaja med raznimi neokolonialističnimi silami do silovitih spopadov, o katerih pa zahodno časopisje le malo govori, oziroma pove nekaj po svoje in med vrsticami le tedaj, ko resnično ne more več molčati.

Ni čudno torej, da se je ekonomsko tako podprto, okrepilo rasistično gibanje na jugu Afrike, da je nastala trojna zveza med Južnoafriško republiko, Rodezijo in Portugalsko. Gre za vladavino 4 milijonov belcev (mednje niso všteti tudi pripadniki azijskih narodov in mešanci, ki spadajo v privilegiran razred) nad več kot 30 milijoni Afričanov. Toda ti beli priseljenci ne vladajo samo v Južnoafriški republiki, Rodeziji, Angoli in Mozambiku, imajo tudi glavno besedo v dveh neodvisnih državah, v Bečuaniji in Lesotu, ki sta na milost in nemilost izpostavljeni rasistični vladi v Pretoriji. Južnoafriška republika jima diktira tako zunanjo kot notranjo politiko, ker sta v svoji gospodarski zaostalosti in nerazvitosti skoraj popolnoma odvisni od ekonomskih in drugih odnosov s svojimi močnimi sosedi.

Sicer pa je treba vpliv Južnoafriške republike v tem delu sveta gledati nekoliko širše: v mejah Južnoafriške republike je petnajsti del skupnega števila prebivalstva »črne celine«, ustvarja pa petino skupnega narodnega dohodka Afrike. Tako se lahko Južnoafriško republiko prišteje k najbogatejšim državam sveta, saj ima dobrih 1000 dolarjev dohodka na prebivalca. Žal je ta dohodek razdeljen zelo neenakomerno — večinoma na pooblašчени beli, vladajoči razred. Belci na primer v enem letu porabijo približno 6 milijard dolarjev, 12 milijonov črncev, ki živijo v Južnoafriški republici, pa komaj polovico te vsote. Praktično lahko Južnoafriška republika izdeluje vse, kar ji je potrebno za življenje, pojavlja pa se tudi kot eden vplivnih partnerjev na svetovnih tržiščih s svojimi rezervami rudnin, zlata, mangana, diamantov. Edini resnejši problem vlade v Pretoriji je primanjkovanje petroleja, toda tu nastopi pomoč z zahoda.

Južnoafriška republika je zaradi vsega tega praktično neranljiva, ne morejo jo prizadeti najresnejše ekonomske sankcije; končno je 40 % njenega izvoza zlato. Zato lahko Pretorija zaradi lastnih interesov priskoči na pomoč, tako ekonomsko kot finančno, vsem tistim kolonialnim vladavinam na jugu Afrike, ki bi bile ogrožene ali izpostavljene bodisi sankcijam afriških držav, bodisi ukrepom ZN. To je bilo najboljše čutiti v primeru Rodezije. Kljub odkritemu nasprotovanju ne samo afriških držav, ampak tudi mnogih drugih, režim Iana Smitha ni podlegel sankcijam: predvsem ga je rešila pomoč Južnoafriške republike, kakor tudi portugalskih sosedov v Angoli in Mozambiku. Portugalska je na primer uradno pristala na to, da uvede sankcije proti Rodeziji (prekinila je naftovod Beira—Utmali), toda pridružila se je Južnoafriški republici v njenih naporih, da zagotovi obstanek Smithovega rasističnega režima. Rezultat skupnih interesov Rodezije, Južnoafriške republike in Portugalske, da na vsak način zaščitijo svojo belo trdnjavo, je tudi v vojaški zvezi, ki je naperjena proti osvobodilnim gibanjem na teh ozemljih.

»SVETA ALIANSA«

Se spomladi lanskega leta je šef portugalske tajne policije PIDE v Angoli dr. Sao Jose Lopes dejal, da ne obstaja in da sploh ne more biti nobenega vojaškega povezovanja med Portugalsko, Rodezijo in Južnoafriško republiko. Toda komaj nekaj tednov pozneje je londonski Times (12. marca 1968) priobčil podatke o tem sodelovanju, ki jih je zbrala posebna skupina novinarjev na kraju samem, na jugu Afrike. Novinarji Timesa so prišli do zanesljivih ugotovitev, da se vsakega meseca v nekaterih glavnih mestih južnega dela Afrike sestajajo višji oficirji teh treh dežel. Prav tako so našli dokaze, da sodelujejo v bojih proti gverilcem v Angoli, Mozambiku in Rodeziji (Smith je uradno priznal to sredi minulega leta) južnoafriška letala, helikopterje in čete.

Strategija Južne Afrike je v tem, da se brani, kot trdijo njeni beli voditelji, čim dlje od meja. Obrambni minister Botha je javno izpovedal, da bi njegova dežela prav lahko bila prisiljena napasti dežele, ki s podpiranjem gverilskega gibanja, podpihujejo nasprotja v Južni Afriki. Prav tako je slišati, da se Pretorija pospešeno pripravlja na morebitne protigverilske operacije v okviru svojih meja. Začela je graditi svojo oboroževalno industrijo. Doma dela že napalm bombe (s pridom jih uporabljajo portugalske čete v napadih na angolske in mozambiške vasi), protitankovske mine in letala za urjenje pilotov. Novembra lani je celo organizirala velike manevre 120 km od rodezijske meje, v katerih je sodelovalo 5000 vojakov z vsem orožjem in letalstvom, ki so se vežbali v gverilskem bojevanju. Seveda je urjenje vojakov najboljše v resničnem spopadu s pripadniki osvobodilnega gibanja. Vojaških poligonov pa je v tem delu sveta več kot preveč!

Že jeseni leta 1967 je beli farmar v Angoli, s katerim so govorili novinarji Tima, opazil, da v deželi operirajo tudi vojaki, ki niso portugalski. Naletel je namreč na helikopter, ki se je sredi zasledovanja gverilcev spustil na tla. V pogovoru s posadko je ugotovil, da ni portugalska, ampak južnoafriška.

Potrnilo južnoafriškega vojaškega poseganja je prišlo tudi od mozambiške Osvobodilne fronte Frelimo, največjega portugalskega nasprotnika na afriških tleh. Član CK Fronte Jorge Rebelo je izjavil, da so avgusta 1967 trije južnoafriški helikopterji opazili gibanje pripadnikov osvobodilnega gibanja. Gverilci so ujeli njihove radijske signale portugalskim vojaškim oblastem, v katerih so jih opozorili na prisotnost gverilcev ter jim ponudili vojaško pomoč.

Zanimive podatke je priobčila tudi ameriška obveščevalna služba CIA. Njeni agenti so ugotovili, da se višji oficirji portugalske, rodezijske in južnoafriške armade, letalstva in policije redno sestajajo že več mesecev ali celo let v Salisburyju, Pretoriji, Lourenco Marquesu in včasih v Luandi. Najvidnejši rezultat teh sestankov je bil, da so vojaška letala iz ene od teh dežel lahko svobodno preletavala in pristajala v drugi. Še bolj pomembna pa je bila izmenjava raznih vojaško-strateških in obveščevalnih podatkov. Gverilec, ki so ga oblasti, recimo v Angoli, postavile na »črno listo«, je bil takoj zabeležen tudi v Rodeziji in Južnoafriški republiki. Če so ga ujeli, so ga potem tudi takoj izročili deželi, ki ga je iskala.

Omenjena skupina novinarjev je ugotovila, da je v Salisbury, Pretorijo in Lourenco Marques, kjer naj bi bili ti sestanki, s portugalske strani potoval prav dr. Lopes. Medtem ko je Lopes vztrajno zanikal obstoj nekakšne »zveze treh«, je živahno poudarjal *skupnega* sovražnika, ki preži v Zambiji.

Že to je dalo dovolj jasno vedeti, da poteka »skupna akcija« proti »skupnemu sovražniku«. Južnoafriški helikopterji, ki sem jih omenil poprej, so bili edini solidni dokaz, toda mnogo več se da sklepati po raznih izjavah, govoricah in na pol potrjenih dogodkih. Zambijski predsednik Kenneth Kaunda je izjavil, da so južnoafriške čete tako v Angoli kot v Mozambiku. Podobno je na sedežu Organizacije afriške enotnosti njen izvršni sekretar Magombe govoril o skupnih oboroženih policijskih patrolah, ki se svobodno gibljejo po ozemlju vseh treh dežel. Nekemu južnoafriškemu novinarju so na primer zagrozili, da se kaj lahko znajde v zaporu, če bo pisal o delovanju policije Južnoafriške republike in Angoli.

Vsekakor vse te aktivnosti zahtevajo poprejšnjo koordinacijo in skrbno pripravo. Prav idealno delo za »Sveto alianso«.

ZN so objavili podatke, da so se na primer oficirji angolskega 2. letalskega področja srečali z njihovimi kolegi v rodezijskih kraljevskih zračnih silah v Salisburyju in nato v Luandi že februarja 1962. O tem je razpravljal tudi odbor ZN za dekolonizacijo pred tremi leti. Na sestankih so izmenjali razne podatke ter napravili načrt protigverilske dejavnosti. O tem je pričal Jose Ervedosa, ki je bil takrat operativni oficir v poveljstvu angolskega 2. letalskega področja in se je pozneje pridružil neki portugalski opozicijski stranki.

Po vsej verjetnosti je bil to začetek delovanja »Svete alianse«. Danes prihajajo dokazi o skupnem rodezijsko-portugalsko-južnoafriškem zatiranju osvobodilnih gibanj z vseh strani. Tako med drugim te tri države že leto dni sodelujejo tudi na fronti, ki je daleč od bojišč ob reki Zamzebi v Nigeriji. Na portugalska letališča na otoku Sao Tome pristajajo letala, ki nosijo južnoafriško orožje za bifafrske borbe. Kaj lahko Južna Afrika dobi od bifafrske bojevitosti? Njen interes leži v tem, da pomaga vnašati razdor med Afričane. Dokler se spopadajo Afričani med seboj, se nimajo belci ničesar bati, pravijo v Pretoriji. Podobno si tudi Portugalska želi, da se nigerijska državljanska vojna nadaljuje, kajti med drugim lahko veliko

bolj neovirano, brez prisotnosti svetovnega javnega mnenja, ki je obrnjeno h krvavi nigerijski tragediji, izvaja teror v svojih čezmorskih provincah.

Portugalske oblasti nočejo nič vedeti o hiši št. 13 a v ulici Rua das Pracas v Lizboni, kjer je urad za novačenje belih plačancev. Od tod so beli najemniki prišli v Kongo in spet prihajajo v Angolo, Mozambik, Rodezijo.

Že skoraj poldrugo leto je od tega, ko se je pojavila prva skupina najemnikov v Luandi. Portugalske oblasti so jih najprej spravile v trdnjavo blizu Luande, nato pa v oporišče v Srednji Angoli Monte Esperanza, od koder so začenjali svoje vojaške pohode tudi globoko v ozemlje Zambije, ki je s štirih strani obkrožena z nevarnostjo — Angolo, Rodezijo in Mozambikom in Jugozahodno Afriko. Njihovi pohodi imajo za cilj preprečiti prodiranje gverilcev v te dežele. Ob mejah Angole in Mozambika z Zambijo obstaja celo pravicata veriga portugalskih oporišč.

Na jugozahodu Zambije, ob meji z Jugozahodno Afriko na goljavi Caprivi je eno največjih oporišč južnoafriške republike. »To je odlično izbrana točka, s katere lahko udarimo po Zambiji tako močno, da tega ne bo nikoli pozabila,« je pred kratkim dejal južnoafriški premier Vorster v grožnjo Zambiji, ki po njegovem mnenju pošilja pomoč gverilskim gibanjem na jugu tako v orožju kot v ljudeh. Zambijski krogi trdijo, da je v Mpachi, 20 km od zambijske meje, velikansko letalsko oporišče s 3 km dolgo pristajalno stezo, od koder prihajajo južnoafriški helikopteri nad Angolo.

Za »defenzivno deželo«, kot je Južnoafriška republika, je dokaj čudno, da si je postavila oporišče tako daleč, nekaj 100 km od svojih meja, na ozemlju Jugozahodne Afrike, ki so jo ZN zaupali njej v varstvo, ter samo 20 km od zambijske meje. Za vojaško strategijo njene politike je seveda to točka, iz katere lahko vsak čas udari po »črni grožnji« iz Zambije in drugih držav severno od Zambezi.

Bolj proti vzhodu imajo glavno besedo rodezijske varnostne sile. Cilj njihovih akcij je področje, o katerem so prav gotovo govorili na mnogih sestankih »Trojne zveze«. Gre za majhno mesto Feira, na tromeji med Mozambikom, Zambijo in Rodezijo, v katerem je zambijsko vojaško oporišče. Povsem blizu, v Puatu, imajo Portugalci velikansko skladišče orožja, ki jim služi za boje proti osvobodilnemu gibanju, na rodezijski strani pa je nekaj manjših oporišč, v katerih so policijske sile in vojaštvo. Kot je zambijska vlada uradno poročala, je bilo do zdaj že več kot 40 vojaških izletov na njeno ozemlje s strani rodezijskih sil in južnoafriških helikopterjev. Nekaj kršitev zambijske meje pa so zabeležili tudi na portugalski strani. Vedno so bile posledice takšnih »izletov« nekaj mrtvih civilistov na zambijski strani.

Ni čudno, da se Zambija pospešeno oborožuje, ko pa postaja koordinirani pritisk ob njenih mejah čedalje močnejši. Predsednik Kaunda je v začetku minulega leta predlagal ustanovitev centralnoafriškega obrambnega pakta s skupnim poveljstvom. Tako bi se »črna Afrika« le lahko nekako upirala prodiranju »bele defenzive« proti severu. Prav tako ni čudno, da kupuje v tujini raketno in drugo sodobno orožje.

Oborožujeta se obe strani, že leta bojujeta vojno besed in groženj. Seveda, kopičenje orožja ne ostaja brez posledic. Množijo se oboroženi incidenti, zaradi vse večjih uspehov osvobodilnega gibanja črnega prebivalstva se polasča štirimilijonskega belega razreda na oblasti nervoza... Nevarnost izbruha odkritega rasnega spopada je vse bolj očitna. Zambijski predsednik Kaunda pravi: *»Počutimo se kot nemočni veslači kanuja na reki Zambezi. Približujemo se brzicam in ne moremo ničesar storiti, da bi se ustavili. Nosi nas velikanski val. Vprašanje je, kdo bo ustavil našo pot proti katastrofi?«*

Zmagali sta mladost in volja

Aleš Sedlar

Kakor že večkrat prej, sem se tudi tistega decembrskega dne v mraku napotil v dolino. Obiskal sem svojih pet zaupnikov, kajpak vsakega posebej. Opravi sem hitreje, kot sem računal, in bolje, kot sem pričakoval. Dobil sem obširna pismena poročila — dragocene podatke za partizanske enote in za politični aktiv. Opravljeno delo me je zradostilo in zaželel sem si le še obisk pri materi. Rad bi ji posvetil uro, dve, kajti že dolgo je nisem videl.

Kmalu po desetih ponoči sem potrkal. Na posebno znamenje mi je odprla tako hitro, kakor da bi bila čakala za vrati. Čeprav je bila vedno zadržana, ni mogla prikriti veselega presenečenja. Vstopil sem in naglo je zaprla. »Pričakovala sem te. Veš, skoraj vsako noč se priklatijo. Zdaj iz te zdaj iz one strani. Tudi za vrtovi so se že nekajkrat pritihotapili.« Ni naravnost rekla, toda vedel sem, da ji je bila moja varnost najvažnejša. Vse drugo, njena beda, izropana, skoraj razdejana hiša in vse, kar je bilo s tem v zvezi, je bilo zanjo drugotnega pomena.

Rahlo me je potegnila za seboj. Stopila sva po ozki veži in se po izhojenih ilovnatih stopnicah spustila v klet. Ta prostor je bil zelo neprijazen. Nizek in tesen je bil; močno je zaudarjalo po plesnobi in vlagi. Skozi edino majhno okence pod stropom ni vanj nikoli prodrlo sonce; še svetlobe ne dovolj, četudi bi ne bilo zamašeno. Bilo je pa vedno zatlačeno s cunjami, ki so včasih pred mrazom ter mišmi branile krompir in kar smo še imeli v kleti.

Na vhod sem poveznil pridvižna vrata in mati je prižgala svečo. V kotu na ilovnatih tleh je bil le kupček krompirja in nekaj repe, ob steni deske razbitih zabojev za krompir in doge razdrtega soda za zelje. To je bilo vse, kar so pustili belogardisti. Stopnico sem pokrtil z ostankom deske in sedla sva. »Vse so nam odnesli. Postelje, mizo, stole, posodo, vse!« To je povedala tako, kakor da se to naju sploh ne tiče.

Skoraj nikoli je nisem slišal, da bi bila tarnala, in nikoli ni poslušala ljudi, če so jadikovali. Imela je navado, da je še tako neprijetno novico obrnila v dobro. Tudi zdaj ni pozabila na to in je rekla: »Še naše 'grajske' so odnesli. Kdo ve, kdo se bo bahal z njimi!«

Nisem se mogel zdržati smeha in tudi njej je šlo na smeh. Naše »grajske« so bile zaves, ki že leta niso bile nič pri- da in je bilo vseeno, ali so bile na oknih ali ne. »Grajske« pa smo jim verjetno rekli zato, ker so bile silno stare. Tako se je razpletel pogovor okoli ostankov naše hiše. Spominjala sva se časov, ko smo se v premajhnih prostorih preganjali in igrali otroci, pa spet prehajala na težko stvarnost vojne. V medli svetlobi utripajoče sveče sem opazoval materin močno shuššani obraz. Zasmilila se mi je in predlagal sem ji, naj bi šla k sorodnikom. Odločno je odkimala in spoznal sem, da bi bilo sleherno prepričevanje zaman. Razumel sem jo: dolgo je živela v tem domu.

Čas je teklen neverjetno hitro. Dogorevala je že druga sveča. Kar na kolenih sem iz poročil izpisal vse najpotrebnejše

in pripisal še tisto, kar sem pomembnega slišal. Listek sem zganil in ga vtaknil globoko v notranji žep suknjiča, originale pa sem zažgal in pohodil pepel, kakor je to zahtevala konspiracija. Desko, ki nama je služila za sedež, sem postavil v kot in mati je s prsti zadušila stenj dogorevajoče sveče.

Zlezla sva iz kleti, kjer sem prebil toliko dni in noči že pred vojno, a zlasti od začetka vojne do konca zime 1941/42. Takrat je bila tu tehnika, ki je sovražnik ni nikoli izsledil. V njej smo v bivši Jugoslaviji razmnoževali protirežijsko literaturo, kasneje pa Slovenskega poročevalca, raznovrstne letake in vse, kar je bilo tedaj potrebno. Od tu smo razpošiljali propagandni material po vsej ribniški dolini tja do Velikih Lašč, Loškega potoka in drugam, včasih celo v Kočevje in tudi v obkoljske vasi.

Dotipala sva se do vežnih vrat, kjer sva obstala in prisluhnila. S komaj slišnim šklepom je mati obrnila ključ in odprla. V sivo črni svetlobi redkih zvezd sem ujel obrise njene majhne, drobne postave, ovite s starinskim črnim pletom, brez katerega je pozimi nikoli nisem videl. Poiskal sem njene mrzle, koščene prste. Za hip so pridržali mojo roko in mati je zašepetala: »Pozdravi jih in pazite se!«

Prenapeti mir mi je bil vedno zoprni. Prav takšen je bil tudi tisto decembrsko noč in strupen mraz ga je še bolj poudarjal. Močnejše sem stiskal k sebi novo mavzerico. Urno sem preplezal kamnito ograjo grajskega vrta. V poletnih popoldnevih smo se nekdam otroci ozirali tja iz občinskih kostanjev in si pregrešno želeli grajskih jagod.

Blizu starodavnega, požganega sodnijskega poslopja sem postal. Pred grmom, kamor sem počepnil, sem zaslišal živa bitja iz teme. Komaj slišna veriga sence se je trgala in izgubljala za ovinkom. Počakal sem, da je v temi utonil še rep kolone, potem sem krenil dalje.

Prehitel sem jih torej le za nekaj minut. Ob zidu sem dosegel brv trškega mlina, preskočil odvodni kanal potoka

in jo povprek ubral čez njive in travnike proti vasi Sajevcu. Računal sem, da bom do jutra dosegel rajonsko barako za Krstincem na Veliki gori, pa sem se spomnil, da sem Šilčevemu očetu obljubil cigarete. Obljube nisem mogel požreti. Ta hiša in vsi njeni ljudje so bili od vsega začetka naši. Zato sem potrkal. Nisem utegnil do konca poslušati petih zamolklih udarcev cerkvene ure, ki je opozarjala, da se bo noč skoraj umaknila jutru, ko so se že odprla vrata. Komaj je starček zlezel nazaj v posteljo in posvaljkjal cigareto, sva že načela trpke in vesele novice. Kadarkoli je omenil Nemce, Italijane ali belogardiste, ni nikoli pozabil pristaviti vzdevkov, ki so do njih izražali sovraštvo. Rad pa se je spominjal padlih tovarišev, med katerimi je bil tudi njegov edinec. Kot rešetar je Šilčev oče videl mnogo sveta, mnogo je vedel in zanimivo je bilo vse, o čemer koli je pripovedoval. Pomenek me je zadržal dlje, kot bi me smel. Na sence, ki so se tihotapile med hišami v trg, sem skorajda pozabil. Skozi okno so se neopazno prikradla prva znamenja meglenega jutra.

Poslovil sem se na hitro. Na pragu sem obstal kot vkopan. Le nekaj metrov pred menoj so obstale tudi prve postave v sivo zelenih čeladah in presenečene strmele vame. Iz megle so se prikazovale nove in nove in se zaustavljale čudno trdo.

Prvi hip nisem vedel, ali sanjam ali je res. V desetinki sekunde sem se odločil za beg, kajti na kakršenkoli odpor ni bilo misliti. Skočil sem nazaj v vežo, od tu v kuhinjo in skozi zadnja vrata na vrt med staro sadno drevje. Toda tega kritja je hitro zmanjkalo. Zasledovalci so vpili. Spotoma sem v usta stlačil listek z imeni in podatki.

Spremenil sem smer bega. Nameraval sem čim hitreje in po najkrajši poti doseči smrekovo pobočje, toda to je bilo nemogoče. S te strani so iz megle rasli novi preganjalci. Spet sem spremenil smer. Moral sem pred njimi po čistini proti Malemu Sajevcu. Za hrbtom so se

utrgali prvi rafali. Gosto sikanje krogel mi je dajalo le malo upanja na rešitev. Med tekom sem skakal zdaj v levo zdaj v desno, da bi bilo tarčo, ki sem jim jo pomenil, teže zadeti. Po nekaj deset metrih me je ujel šop svinčenk. Preluknjal je dežni plašč, ki me je oviral na levem boku — obesil sem ga bil na komisarsko torbico med nosilni jermen. Tedaj sem se spotaknil in padel. Zelenci za menoj so spet zarjuli. Med nemškimi sem zaslišal tudi ruske besede. Če sem dotlej mislil samo na rešitev, sem tedaj začutil gnus in sovražstvo do vlasovcev, ki so pokorno poslušali nemško komando. Bliskovito sem obrnil puško in sprožil. Očitno se tega niso nadejali. Zasledovalci so plegli in tudi vpitje je ponehavalo. Nastal je čuden premor, ki je trajal nekaj sekund. Izkoristil sem trenutno zmedo, odvrget preluknjani plašč in se pognal dalje. Že po nekaj skokih sem jim izginil v megli. Za menoj so razrezgale strojnice in brzostrelke. Krogle so zažvižgale v prazno, visoko nad menoj in v levo.

Upanje na rešitev mi je dajalo novih moči. Tekel sem s podvojeno močjo. Še enkrat sem poskusil doseči vablljivo smrečje. V ostrem loku sem zavil na desno, a bilo je kakor zakleto. Med gostim sikanjem krogel so za menoj drobile otrdele grude še ročne bombe, vendar sem bil že tako daleč, da mi niso mogle do živega.

Dokončno so me prisilili na edino, nadvse neugodno pot po ravnini in po trdih razorih proti trgu, kamor so se ponoči stekale sovražne skupine.

Nenadoma sem v desnem kolenu začutil pekočo bolečino. Klecnil sem in obležal med brazdami. Meniskus, ki mi je dotlej še kar dolgo prizanašal, me je izdal ob najbolj nepravem času.

Čudni, nedoločeni občutki so spodrivali vse telesne in duhovne sile, ki sem jih zbral v eno samo silno voljo po rešitvi. Postal sem čudno miren, trezen, pripravljen tudi na poslednje. Zavedal sem se, da jim živ ne smem v pest. To sem sklenil že zdavnaj, zato se mi s to

mislijo ni bilo potrebno ukvarjati. Prav tako se nisem zmenil za krvave dlani, ki sem si jih ranil ob zemlji.

Na levem boku sem se obrnil proti zasledovalcem. Dolgo je trajalo — vsaj tako se mi je zdelo, da so se iz megle nega somraka izluščile nejasne postave.

Puškinovo kopito sem tesno pritisnil k rami. Štirikrat sem potegnil za petelina, več nabojev nisem imel. Tudi ročnih bomb ne. Ostala mi je le pištola z nekaj naboji, a kaj naj bi z njo proti puškam in avtomatičnemu orožju.

Začudo hitro so izginili tisti, na katere sem meril. Nisem razglašal, ali so plegli ali so se umaknili. Za to tudi ni bilo časa.

Hipoma sem se streznil. Bolj z voljo kot z močjo sem se dvignil in odšel dalje. Po štiridesetih, petdesetih korakih sem se opotekel na cesto. Nižja je bila od ravnice, po kateri sem se kakih tristo metrov lovil za življenje. Vendarle sem dosegel zaklon. Zdaj mi ni bilo več mar lajanje mitraljezov, iz katerih so pikale svinčenske po zemlji ali švigale nad menoj. Sklonjeno sem bolj šepal kot tekel po cesti navzdol.

Dosegel sem prve hiše Malega Sajevca. Močno so me zamikali skednji, da bi se zakopal v seno, pa sem kljub bolečini v kolenu odšel mimo zapeljivih skušnjav. Gotovo bodo vse preiskali.

Ob živi meji zadnje bajte sem s ceste krenil na stezo ob jarku in došel do počrnelih zidov opekarne.

Tu me je prestrašila rajonska aktivistka Slava, ki ni vedela ne kod ne kam. Namenjena je bila v Jurjevico, pa jo je ustavil lov name. Razveselila me je z novico: bližnjica na Mlako od Dolenje vasi mimo kasarn, po kateri je šla to jutro, je prosta. In še mi je povedala, da so tudi ponoči iz vzhodne strani po glavni cesti hodili Nemci.

Torej le ni bilo naključje, da sem zašel na tisto enoto v Sajevcu. Večja hajka je pomenila, da nameravajo Ribnico spremeniti v stalno utrjeno postojanko. S pomočjo bele in plave garde se jim je to tudi posrečilo.

V naglici sva se poslovila. Slavo sem napotil k našemu bližnjemu zaupniku potem, ko sva puško zagrebla pod kup ugaslih ogorkov in razbite opeke. Brez municije bi mi bila puška le v napoto. Zamenjal sem jo z letvijo iz razpadajoče ograje.

Megla, moj kratkotrajni zaveznik, se je redčila in jutro je zmagovalo nad mrakom. Moral sem se podvizati.

Že sem pustil za seboj zdavnaj opuščene ilovnate izkope in močvare z mrtvim primrzlim bičevjem. Pred dawnimi leti smo kratkohlačniki tukaj lovili rake ali plašili žabe. Prekoračil sem polede-neli kolovoz in se približal cesti iz Mlake na Ugar.

A niti sto metrov stran se je tod vila nova kolona. Legel sem za nizko vzbo-klino. Minute so se vlekle v večnost, a vrste ni hotelo biti konec. Takrat je drhal za menoj že stikala po hiši bivše uprave lesne žage in elektrarne ter po opekarniških razvalinah premetavala ožgano tramovje. Od tu je prihajalo vpitje, sprva oddaljeno, potem bolj in bolj glasno. Bilo mi je, kot bi ležal na žerjavici. Postajalo mi je vroče, da se je tajala zemlja pod menoj.

»Zgubljen sem, če me dohitijo,« mi je ključalo v možganih.

Skoraj neoborožen sem v silni živčni napetosti nemočen gledal počasno kolono. Slepeča svetloba raket, s katerimi so se sporazumevale sovražne enote, mi je izpodjedala živce.

Končno vendar! Zadnji iz vrste se še niso primerno oddaljili, ko sem že vstal, srečno prečkal cesto ter smuknil za visoke nasipe in jo mahnil ob njih dalje. Z leve so brezizrazno zijale vame po minah izmaličene kasarne in bunkerji, z desne pa so se za okenci siromašnih lesenih barak preplašeno umikali otroški in ženski obrazi.

Prvi žarki mrzlega sonca so pokukali izza daljnih gozdov Kočevskega Roga.

Ob gostem gozdnem nasadu sredi travnikov mi je izpred hiše pomahal priletni možakar Joras, oče dveh partiza-

nov. Spoznal me je in takoj doumel, za kaj gre. »Ne hodi po travi, po grapi pojdi. Tam je živina izhodila pot,« mi je svetoval v pristni ljubljansčini, ki se ji, čeprav je živel tukaj že nekaj desetletij, ni nikoli odrekel. »Saj bi te jaz skril, pa vem, da bodo spet vse prevrnili,« in že je zagrabil psa za gobec ter ga odnesel v hišo, da me ne bi izdal z laježem.

Poslovila sva se brez pozdrava. Tokrat zadnjič. Ne on ne jaz nisva slutila, da se mu življenje izteka. Čez nekaj mesecev so ga belogardisti po nečloveškem mučenju ubili blizu njegovega doma.

Hvaležen sem mu bil za nasvet, četudi ga nisem potreboval. Noga pa me je ubogala vse manj; težko sem jo pre-gibal in koleno mi je močno oteklo. Krenil sem po resastem pašniku k potoku, kajti do Zaloške žage je bilo še daleč in nič kaj varno ni bilo tam.

Komaj sem legel na redko šibje ob vodi, že je zalajal pes. Kratko za tem sem ujel nemško govorico in visoki Jorasov glas.

Prav je imel Joras. Močna patrulja, ki mi je sledila, je natančno preiskala vso hišo.

S kraja, kjer sem ležal, je bil umik po suhem nemogoč. Pred menoj planja-va z redkimi, golimi brezami. Skozi šibje bi me lahko zapazili že od daleč. Za hrbtom potok, širok kakih deset metrov, na drugem bregu v bližini gozd.

Nisem smel čakati. Zdrznil sem se, ko je pod nogami počil tanek led. Ostanek ledenih zajed sem odrinil s telesom in zaplaval. Spočetka mi je mrzla kopel še dobro dela, kajti bil sem ves vroč in poten. Tudi plavanje mi ni delalo posebnih težav, čeravno so me ovirali težki čevlji, obleka in podvodno rastlinje. Pazil sem le na to, da ni pljuskala voda. Tudi iz nje sem zlezal kolikor moč tiho.

Premetil sem še zadnje metre in se globoko oddahnil v zavetju košate smreke. Zdaj sem bil na varnem. Vedel sem, da čez potok nihče ne bo upal za menoj. Zato sem se mirno slekel in si privoščil toliko počitka, kolikor mi ga je dovolil mraz, ki me je kmalu začel stresati.

Še dolgo potem, ko sem navlekel nase ožeto obleko, je bilo slišati prerekanju podobno govorjenje, ki je prihajalo od Jorasove hiše sem.

Navsezadnje se je mož le odkrižal pa-trulje in jo za slovo še pošteno potegnil. Tako prepričljivo jim je zatrjeval, da sem šel proti Goriči vasi, da so mu morali verjeti. Na izhojeni cesti je celo kazal na neke sledove. Ubogali so ga.

Nehote sem tistega dne vznemiril še zdravnika Oražma, ki je imel za partizane vedno odprte roke in srce. Moj prestreljeni plašč, ki so ga Nemci kazali kakor kakšno redko lovsko trofejo, je doktorja napotil na sajevske travnike in njive. Potem ko jih je po dolgem in počez prekrizal s svojo večno spremljevalko, zdravniško torbo, in ko je zvedel za resnico, je prihitel k moji materi. »Jo je, jo je, popihal jo je! Ne, njega se ne prime tako hitro!« se je zasmel.

Nekako takrat sem jaz že dosegel prve pasove pršiča, ki so se po začetnih strminah Velike gore zlivali v nepretr-

gano zimsko gozdno pokrajino. Opiraje na palico, sem se vzpenjal še dokaj hitro. Neprijeten občutek mrzle mokre obleke, oprijemajoče se telesa, je prešel. Postal mi je spet toplo, da se je kadilo iz suknjiča in hlač, kot bi stopil iz parne kopei.

Pot je bila še dolga, a počivati nisem smel pogosto, kajti po vsakem postanku je šlo težje.

Pod vrhom nad Zadoljem sem zagazil še v zadnjo nenačeto vzpetino.

Sonce se je že umikalo z Dolge ravni, ko sem koračil po znani kurirski stezi, ki me je pripeljala do Krstinca. Tu sem se razveselil znanih obrazov Matičkove čete.

»Kje boš silvestroval?« me je hudo-mušno pobaral na zgaženem parobku zdaj že pokojni prvoborec Matiček. »Saj res, čez štiri dni bo Novo leto,« sem se spomnil in rad sprejel pest suhih hrušk, ki mi jih je ponudil.

Napori tistega dne so bili za menoj. Premagala sta jih volja in mladost.

Vsaj mrtvega mi pustite

Aleš Stanovnik-Iztok

Sovražnikova svinčenka je podrla tudi Toneta, drugega sina Krošljeve mame s Horjula. Z ljubeznijo in skrbjo je vzgojila devet otrok. Nešteto noči je bedela ob misli, kaj bo z njimi, ko dorastejo. Ko je zjutraj vstajala, je skrbno materino oko božalo vse po vrsti: od najmlajšega Franceta do najstarejše Ivanke. Rojeni so bili lepo po vrsti, in če so stali drug za drugim, so bili videti kakor lestev.

Doraščali so, kakor pač dorašča na tisoče otrok, ob skrbni negi materine ljubezni in ob dobrem očetu Francetu. Kakor povsod, je tudi pri Krošlju glede otrok glavno breme nosila mati. Vsa leta si je želela, da bi prišli do dobrega

kruha, da nobeden ne bi zašel na kriva pota, da nobeden ne bi slabo živel.

Pričela se ji je izpolnjevati ta dolgoletna želja. Doštudirala je najstarejša, do kruha sta se dokopala naslednja dva in učila se obrti že četrti in peti. Kazalo je, da se bodo uresničile njene sanje in načrti, ki jih je v mislih risala toliko noči. Še malo in delo bi bilo končano. Če?... Da!... Če ne bi bila izbruhnila strašna vojna, ki je neusmiljeno udarila med nas.

Srce, tisto izpito, a vendar še vedno tako ljubeče srce Krošljeve mame, se je stisnilo.

»Kaj bo z mojimi otroki? Da je morala priti ta prekleto vojna in mi po-

kvariti načrte!» Stopila je v kamro in skušala vse storiti, samo da bi pretentala zvite in zahrbtne zavojevalce. Toda bilo je prepozno. Okupator je že začel s svojimi strahotami.

Odšel je prvi sin, odšel na pot poštenosti in ljubezni do svoje zemlje, kot ga je učila mati. Skrbno mu je pripravila vse potrebno in se poslovila. Odšel je v partizane.

Za Krošljevo mamo se je začelo trpljenje, ki je presegalo vse meje. Okupator in njegovi hlapci so ji trgali srce, kos za kosom. Kmalu je odšel v partizane drugi sin. Težko ji je bilo pri srcu, a vedela je, da odhaja na pravo pot. Fašisti so ji zatem odpeljali tudi moža

in tretjega sina. Kakor zločinca so ju vodili po vasi in ju odvedli v Italijo. Za njima so internirali še vse štiri hčerke. Da bi bila mera trpljenja polna, so prišli tudi po starega očeta. Tudi starčka med osmim in devetim križem so odpeljali v Italijo. Ostala je sama z najmlajšim desetletnim Francetom.

»Sedaj so siti,« se ji je izvilo iz bolečih prsi. »Več mi ne morejo storiti.« Pa se je motila. Okupator ni poznal meja. Poslal je svoje janičarje in odpeljali so še njo in najmlajšega v taborišče Gonars. Hiša je ostala prazna.

V internaciji je morala ležati na trdi postelji. Pešala je, ker ji je primanjkovalo hrane. Še tisto bore malo, kar

Božidar Jakac: Kmetje odnašajo sol na Mali Kapeli, beležka s svinčnikom, 15. novembra 1943

je dobivala, je dajala sinu, da ne bi omagal, kajti bil je še otrok. Misli so ji blodile zdaj k temu, pa zopet k drugemu izmed devetih. Vsak dan se je v mislih pogovarjala z vsemi. Spodbujala jih je in delala nove načrte o tem, kako bo, ko se vrnejo, kako bodo znova postavili dom, ki so jim ga belogardisti medtem opustošili.

Ko so mater izmозgavali v internaciji, pa je vojna doma zahtevala nove žrtve. Nekje na Gorenjskem je padel sin Stanko. Njegov grob je ostal neznan. Za njim pa je v hudi ofenzivi, ki so jo Italijani in beli sprožili na Belško grapo, padel še Tone. Šestnajst let je imel šele, pa je bil že junak. Dan po hudi ofenzivi v Dolomite smo ga z ostalimi padlimi borci prenesli na Babno goro. Poslovili smo se od njih, kot se spodobi tovarišem, in jih položili v skupen grob...

Tudi doma se je zgodilo nekaj nepričakovanega. V Krošljevi hiši nekdo hodi, pospravlja, iz dimnika se kadi in okna niso več zastrta. Vrnila se je trpeča mati. Tiho in zamišljeno je hodila po kuhinji in premišljevala, kako bi uredila dom. Ohraniti ga mora možu in otrokom. Niti na misel ji ni prišlo, da se kdo izmed njih ne bo vrnil domov. Sosedje so od začetka molčali, nato pa so ji po ovinkih povedali o fantih. Boleče se ji je stisnilo srce, toda zadržala je solze, kot že tolikokrat. Hude so bile materine bolečine, še hujše, ko ni bilo solz. Tedaj je vpregla konja, sedla na voz in se odpeljala po sina — Toneta.

Sivi oblaki so viseli nad Korenom, ko se je Krošljeva mama peljala skozi Proscio. Sključeno je sedela na vozu in se pogovarjala sama s seboj, še vedno v upanju, da ni res, kar so ji povedali sosede. Tolažila se je, češ da je še živ. Pa jo je v trenutku spet streslo. Srce se ji je krčilo in najrajši bi umrla še sama, toliko je že prestala. Pomislila je na vseh devet otrok in moža. Božala je po vrsti drugega za drugim. Govorila jim je lepe besede o prihodnosti. Kako lepo bo, ko bomo spet skupaj. Videla jih je zbrane v izbi za mizo, veselih obrazov, zdra-

ve in polne življenja. Poslušala jih je in vsakemu odgovarjala s premišljeno materinsko besedo. Tako bo, ko bo konec te strašne vojne, se je tolažila. Misli so se ji odvrnile k možu v Italiji in k sinu Janezu, ki sta trpela skupaj. Naročala je fantu, naj pazi na očeta, da se mu kaj ne zgodi. Hčeram je zabičevala, naj si pomagajo in gledajo, da se vrnejo zdrave. Glasno je izgovarjala njihova imena: Micka, Ivanka, Ančka, Francka in odleglo ji je. Našla je toplo besedo tudi za starega očeta, ki se je mučil v zaporu. Misli so ji preskočile k partizanom. Videla je Stanka, slokega fanta s titovko na glavi, kako preganja okupatorja in čisti zemljo od zavojevalcev. Alešu je pomahala v slovo, ko je z brigado korakal na dolgo pot. Dajala jima je nauke, a ni vedela, da veljajo samo še Alešu, ker tudi Stanka ni več med živimi. Ostalo je samo njegovo ime in nepozabna dejanja...

Spet jo je streslo. Tone!? Ne, ni res! Živi, vrnil se bo zdrav in zmagovalec!

Soteska se je odprla. Pogled ji je ušel na desno. Pred njo, na rebri je bila Babna gora. Nikdar ni topla živali, sedaj pa ji je bič nehote oživel in udaril konja.

Pripeljala se je do prvih hiš. Na obrazih ljudi je videla, da jim je hudo. Čutila je, da njihove oči izražajo sožalje, sicer pa molčijo, ker poznajo njeno bol. Bolest jo je tiščala k tlom, ko je šla mimo hiš. Nekaj domačinov je šlo za njo in pomagali so ji odkopati padlega. Srce se ji je še bolj krčilo. Vedela je, da je to on — Tone, a spoznati ga ni bilo, ker mu je krogla izmaličila obraz. Nemo ga je naložila na voz in odpeljala. V mislih mu je že hodila zalivat rože in se pogovarjala z njim na grobu, kadar ji bo najteže. Nenadoma so od nekd prihrumeli belogardisti. Ustavili so njen mrtvaški sprevod in ji surovo ukazali:

»Pelji ga nazaj, kjer si ga dobila!«
Vsa se je skrčila od bolečine. Je mogoče kaj takega? S težko muko je izdabila: »Pustite mi ga, vsaj mrtvega mi pustite! Odpeljala ga bom domov, saj je vendar

moj otrok! Če živega niste mogli, če ste mu že vzeli življenje, mi pustite vsaj mrtvega!» Nič niso pomagale njene boleče besede. Kakor da niso ljudje, so jo surovo nagnali, da je morala odpeljati sina tja, kjer ga je našla.

Mera trpljenja je bila polna. Nikoli ni bila Krošljeva mama maščevalna, toda tokrat je spoznala, da za take ljudi, kot so bili beli, za ljudi brez srca in osnovne človeške dostojanstvenosti ni mesta med drugimi ljudmi.

Pripeljala se je domov. Izpregla je, opotekajoč se od utrujenosti in prestanega gorja. Konja je spravila v hlev, potem pa odšla v kamro in dolgo v noč jokala ter mislila na Toneta. Božala je njegovo zmaličeno glavo in mu napravljala grob — grob po vojni, ki ga ne bo skrunil nihče več. Sredi vasi bo stal spomenik, na katerem bodo z zlatimi črkami zapisana imena vseh junakov, med njimi tudi Tonetovo in Stankovo, tudi njuni imeni.

Utrinek

Miha Klinar

Kolona Blaževega bataljona in zaščitnica štaba brigade se je vijugala navkreber. Gozd je skril zvezde. Nekje na oni strani grebena so se zdaj tu zdaj tam oglašale strojnice in s svojimi odmevi bičale noč ter preganjale tavajoče skupinice ali celo posameznike, ki so na slepo srečo iskali pot za brigado, od katere so jih odrezali sovražniki.

»Samo, da bi ne šli tja čez,« je utrujeno razmišljal tiskarski stavec Lisjak, ki se je s poslednjimi močmi vlekel v koloni štabne zaščitnice. Čutil je bolečine v glavi in pljučih, sopal je naglo in težko. Ob vsakem vdihu mu je bilo, kakor da vdihava z zrakom ostre, razbejljene kovinske drobce, ki se mu zajedajo v dihala.

Bal se je, da bi zgubil stik s štabom in bi ga imeli za človeka, ki ni kos takim naporom, kakor jih prenašajo drugi. Če je že šel v partizane in je hotel, da mu bodo v brigadi zaupali brigadno tehniko, je moral tudi v takih okoliščinah vzdržati v bližini štaba, saj mu je pripadal od trenutka, ko ga je njegov mladi prijatelj, bataljonski komisar Peter priporočil kot človeka, ki bi ga lahko uporabili za tiskanje brigadnega glasila.

Kdaj bo to, Lisjak ni vedel, ker o Petrovem predlogu na štabu še niso

utegnili razpravljati, pa tudi njemu še nihče od štaba ni rekel, da je odslej brigadni tehnik. Toda Lisjak si zaradi tega ni belil glave, ker je bil prepričan, da je Petrovo priporočilo pomenilo prav toliko kakor imenovanje v dnevnem povelju brigade. Brez dvoma bi bili pred postrojenimi bataljoni že prebrali ukaz o njegovem imenovanju, ko bi tisto noč ne bili odrinili na tisti nesrečni pohod in se včeraj zjutraj ne zapletli v nesrečno hajko, iz katere se še vedno niso izvlekli.

»Peter je dober človek in resničen prijatelj,« je razmišljal po tisti nevolji, ki ga je bila razjedala že od prihoda v partizane, ko so ga namesto v kako partizansko tehniko, kakor so imenovali partizanske tiskarne, poslali v bojno enoto, kjer so mu odkrito povedali, da se bo moral najprej izkazati kot borec, če hoče »kam naprej«, in po še bolj nepotrebnih jezi, ko so ga z odreda poslali z bataljonom neoboroženih borcev in jih nalagali, da gredo po orožje, v resnici pa so jih poslali v brigado.

Godrnjal je pred brigadnimi borci, ti pa so se jim zaradi odredove potegavščine smejali.

»Pritožil se bom,« se je zaklinjal. V partizane je vendar prišel prostovoljno.

Zato se za partizane tako ne bo šel. V dolini so mu vendar rekli:

»Tiskar si! Stavec si! Ne bo ti težko! V tiskarno boš prišel!«

Hm, že to je bila laž, saj so mu v hosti že prvi dan povedali v obraz: »Najprej se privadi vohati smodnik! Če se boš izkazal v četi, te prekomandiramo na tehniko!«

Ni tehnik, jim je odgovoril in jim povedal, da je tiskarski stavec, oni pa so se zasmeli, da mu je šel njihov smeh še bolj na jetra. Kaj pa je vedel, da imajo tiskarji v partizanih tako gosposki naziv! Tehnik? To v dolini pomeni toliko kakor gospod. On pa je bil in bo proti gospodom! Pošten tiskarski poklic ima in ta poklic je tudi partizanom potreben! Več kakor leto in pol je za partizane kradel v tiskarni papir, tiskarsko črnilo, črke... Zdaj pa ga hočejo vtakniti v brigado, kakor da je kako fantè, ki ni sposoben za drugo kakor za puško in se mu niti ne sanja, kaj je cicero, kaj colonel... Za vraga, ali se ni že v dolini najedel za partizane dovolj strahu, kdaj ga bo zalotil kak izdajalec in ga naznanil, da sodeluje z banditi. Ali to ni bilo nič? Ali to niso bile nobene zasluge, da bi moral zdaj nositi še puško kakor kak vojak, čeprav še nikoli ni bil, ker so ga že na predvojnem naboru proglasili za »škarto«.

Tako se je jezil, dokler se ni nekdo za njegovim hrbtom oglasil, zakaj se pridušja, in ga v splošno začudenje poklical po imenu. Tudi sam se je začudil, a ko se je obrnil, je zagledal človeka s komisarskimi našitki in v njem prepoznal gimnazijca Petra, ki je stanoval pri isti gospodinjici kakor on.

»Peter, ti?« se je začudil, a se takoj nato opravičil, ker mu ni rekel: »Tovariš komisar.«

Toda Peter je samo zamahnil z roko in ga vprašal, če mu ni prav, ker je prišel v partizane.

»Tako že ne,« je rekel. V dolini na tajnem sestanku so mu vendar rekli, da ga kličejo v partizane, ker tam potrebujejo tiskarja. Tu pa je že takoj po pri-

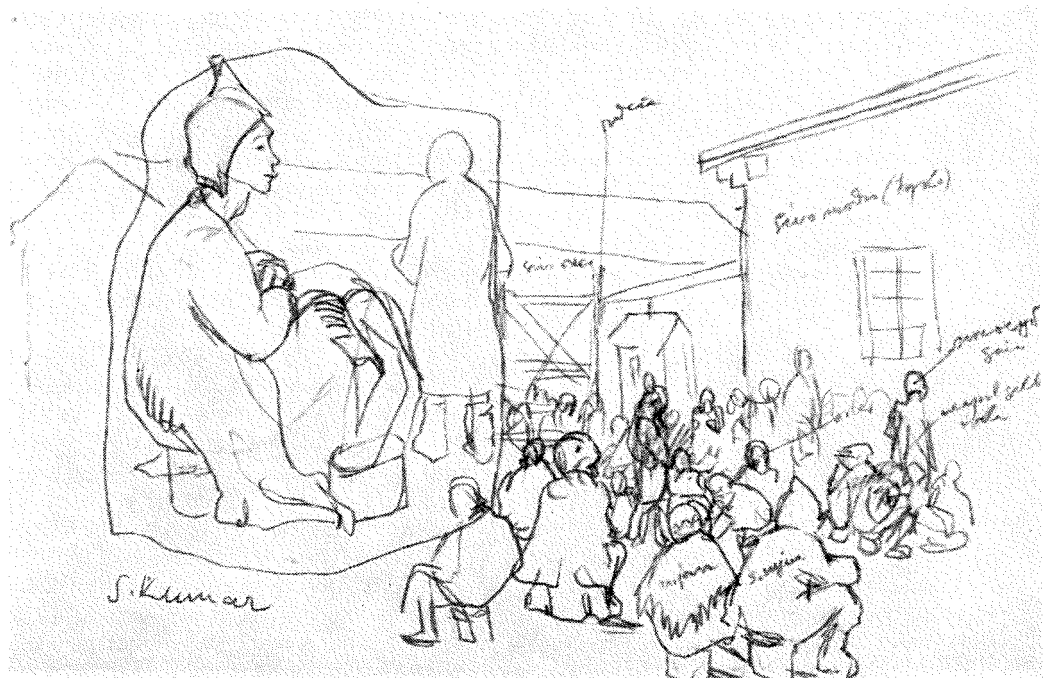
hodu spoznal, da so ga nalagali. Ali ni to nezaslišana krivica? Hotel mu je vnovič razložiti vso storijo, a ga je Peter, sedaj že bataljonski komisar, že po prvih stavkih ustavil in mu rekel, naj se s svojim godrnanjem ne smeši pred drugimi.

»Kaj, tudi tebi se zdi smešno?« se je razburjal in dopovedoval, da mu ni do tega, da bi se smešil in da krivica, ki se mu godi, tudi ni nič smešnega, Peter bi moral to vedeti, saj ga pozna ali bi ga vsaj moral poznati kot resnega človeka. Že pred desetimi leti ga je spoznal. Pred desetimi leti, ko je bil on, Lisjak že stavec, a Peter prvošolček, takole majhen, mu je pokazal z roko, a potem je rasel takole, je z majhnimi presledki, kakor da bi meril Petrovo rast po letih, dvigal dlan. O, Lisjak se vsega spominja, celo iz leta v leto večje Petrove jeze nad neko profesorico — Frlinčičevo ali Furjančičevo ali kako se je že pisala in ki je Peter ni mogel in se čeznjo nenehno pridušal, češ da je pravi strah božji in da vsako leto vrže toliko in toliko dijakov zaradi tiste preklete nemščine, ki se človeku gnusi že zaradi Hitlerjevega lajanja. Njuna nekdanja gospodinja in sedanja folksdojčerica ga je tako rada poslušala, kadar je lajal po radiu, onadva pa sta v tistem času, ko je Hitler grozil Čehom, v njeno jezo nalašč nosila češke tribarvnice, kakor so jih tiste dni nosili skoraj vsi ljudje v mestu, čeprav nekateri med njimi ne toliko zaradi jeze nad Hitlerjem, kakor zaradi čeških tovarnarjev, ki so mestu rezali beden kruh.

O, še na marsikaj je hotel spomniti Petra, a ta mu ni pustil, marveč ga je samo potrepljal po rami, nato pa mu rekel, da ga je vesel in je kakor nalašč prišel v brigado.

»Kakor nalašč? In to mi ti praviš?« je občutil Petrove besede kot posmehljivost in privoščljivost, dokler mu Peter ni rekel, naj utihne, da mu bo lahko povedal do konca.

»Ustanovili bomo brigadni list,« je rekel. »In ti si tiskar, človek, ki ga ni

Stane Kumar: Iz gonarške skicirke, 1943, risba s svinčnikom

tako lahko dobiti in ki ga potrebu-
jemo.«

»Da, tiskar in človek! Dobro, da tudi tega nisi pozabil,« je rekel na videz še vedno užaljeno, čeprav so ga Petrove besede o njegovi pomembnosti, izrečene pred drugimi, še malo prej posmehljivci, tako prijetno zabožale.

»Potreben si nam kakor sol močniku,« ga je dvigal Peter.

»Kadar jo seveda imamo,« je Petru segel v besedo nekdo drug.

»Ne mislim na naš vsakdanji močnik, marveč na naš brigadni list, ki ga bomo naložili Lisjaku na pleča, če bo seveda hotel.«

»Zakaj pa ne?« je zgrabil, da bi se Peter ne premislil.

Toda Peter ga je opozoril, da je urejati in tiskati brigadni list precej težje kakor v kaki terenski tehniki.

»Dobro premisli! Naponi v brigadi niso majhni!«

Kaj bi premišljeval? Če zmorejo drugi, bo tudi on, je rekel srečen in bil že v mislih pri brigadnem listu, sebe pa videl v vlogi prizadevnega brigadnega tehnika, kako ureja in kako tiska brigadno glasilo, ki bo po Petrovih besedah moralo biti čim lepše izdelano, v njem pa bodo sodelovali vsi, predvsem tisti, ki znajo sukati pero, takih pa je nekaj tudi v brigadi. List bo moral biti seveda tudi zabaven in zasoljen na račun vsakdanjih napak. Čim bolj bo zbadljiv, tem boljši bo in, seveda, tudi zabavnejši.

»Marsikaj takega je med nami, kar bi lahko odpravili prav z bodicami in zbadljivkami.«

Tako je rekel Peter in on, Lisjak, je o tem razmišljal vso pot do tega vrha, mislil vse do včeraj, ko so vse njegove misli ugasnile v tem peklju, ki jim grozi z uničenjem in iz katerega se ne morejo in ne morejo izmotati.

Da, včeraj je vse, kar je razmišljal o brigadnem glasilu, ugasnilo v njem. Strah, utrujenost in smrt, ki je prežala iz vseh strani nanje, je izbrisala iz nje-ga sleherno misel, kakšen naj bi bil list in kaj naj bi bilo v listu natisnjeno. Od včeraj, ko je smrt sklenila okrog njih ognjeni obroč, se je zavedal samo tega, da mora ostati živ in se ne sme oddal-jiti iz štabne bližine, če hoče, da ga bo komandant imel vsak trenutek na očeh in ga ne bo pozabil. Prav gotovo je v brigadi še več takih, ki bi se radi ponu-dili za urednika brigadnega glasila, če-prav nimajo pojma ne o urejanju ne o tisku.

Tudi to ga je priklepalo na prištabo-no kolono vse do te hoste, skozi katero se vzpenjajo. Prebijal se je in se prebil z drugimi, čeprav je marsikdaj mislil, da ne bo zmozel niti koraka več. Po-tem pa, ko je začelo pokati in je slišal žvižgati in sikati nemške krogle okrog sebe, se je poganjal za drugimi in mi-mogrede opazil, da so nekateri še bolj utrujeni in izčrpani kakor on, ki doslej še ni niti enkrat, potem ko so se pre-bili, zaostal za kolono ali izstopil iz nje, da bi počival vsaj toliko časa, da bi počakal začetje kolone in se mu pri-družil.

Pa je bil utrujen, na smrt utrujen. In vendar je utrujenost, preboje, izmike, lakoto in vse druge nadloge premagoval vse do tega gozda, ko je nenadoma za-čutil neprodirno temo pred očmi, kakor da je oslepel. Neka čudna slepota je bila to, nekaj časa je bila popolna tema, potem pa se je drobila v meglen-e kolobarje. Razen teh kolobarjev ni videl ničesar več in je opotekaje se ka-kor slepec taval za koraki, ki so šušтели pred njim, se spotikal ob koreninah in se lovil za debela ali pa za strmino, ki je bila ponekod tako strma, da bi lahko ugriznil vanjo in je nekaj časa sploh ni hotelo biti konca. Ko pa je postala po-ložnejša, so ga noge še teže nosile, saj si je prej pomagal navkreber tudi z ro-kami, zdaj pa, kadar se je opotekel in se zamajal naprej, se je skoro vselej

ujel za nahrbtnik predhodnika, ki ni bil prav nič manj utrujen kakor on. Zato ni nič čudnega, če je človek, za katere-ga se je ujel, utrujeno zaklel in zago-drnil ali pa se celo ujezil, kakor se je jezil sam, kadar se je ujel zanj borec, ki je korakal za njim. Že sam dotik ga je obtežil, da se je vsakokrat zamajal in se potem pod težo izčrpanosti in utru-jenosti opotekel, kakor da mu je oni za njim obesil na nahrbtnik s svojim doti-kom težko utež.

In takih dotikov je bilo čedalje več.

In vsak tak dotik je slabil njegovo moč.

In tudi sam je vedno pogostejše s ta-kimi dotiki obešal nevidne uteži na to-variša, ki je stopal pred njim in ki je moral biti vseeno pri večjih močeh ka-kor on, saj je lahko, kadar se je zadel obenj ali ujel za njegov nahrbtnik, še vedno polglasno zaklel ali ga nahrulil s slepcem ali nerodo. Se je imel glas, ki ga je on že docela izgubil, ker ni imel niti te moči več, da bi lahko sporočal po »živem telefonu« šepetajoča povelja, ki so prihajala do njega od spredaj in se potem kot odgovor šepetaje vračala z začetja kolone.

»Hitreje!«

»Hitreje!«

»Je veza?«

»Tišina!«

»Najstrožja tišina!«

Taka povelja so ga preskakovala ali pa šumela mimo njega kakor veter, mu jemala zadnje moči. Noge ga niso več ubogale, da bi lahko v skladu s povelji stopal hitreje in ne trgal kolone.

Zaman si je dopovedoval, da mora vzdržati z mlajšimi, močnejšimi, zdravi-mi, ki jih še ne muči tako hudo sapa in imajo zdrava pljuča in zdravo srce. Zaman! Samo drugim je še lahko zavidal in se čudil, kako morejo kljub vsem prestanim naporom še vedno tako krep-ko — vsaj zanj krepko! — ubirati pot, kakor da ni za njimi že tri dni lakote in žeje, včerajšnja neprespana noč in bog-ve koliko prehojenih in predivjanih ki-lometrov na begu pred nemškimi kro-

glami, pred grozečo smrtjo, ki je s kačjo zlobo sikala vanje z vseh strani in jim bila še pred urami tik za petami, saj je še vedno lajala s strojnicami in puškami onstran grebena.

»Hitreje!« je Lisjaka vnovič udarilo povelje in vnovič ga je poizkušal zaman ponoviti. Samo spotaknil se je v neko korenino in se ujel za deblo na desni, ki ga ni videl, kakor ni videl tovariša, ki se je pognal v koloni za njim in smuknil mimo njega, da bi ne natrgal ponekod že natrgane kolone. Lisjak ga ni videl, a slišal je njegov korak. Še dva sta se pognala naprej, preden se je odrinil od debela in se vnovič opotekel v kolono.

»Stopi hitreje ali pa se umakni!« ga je udaril v hrbet tuj glas.

In takí glasovi so ga bičali vedno pogosteje. Vedno novi, vedno drugačni so bili, ga prehitevali, da se je še teže pogajal za drugimi, vseeno pa še vedno ni bil zadnji, ko so premagali strmino in se je pobočje nagnilo navzdol. Oddahnil se je, ko se mu je pot zazdela nekoliko lažja, ker se je oddaljevala od bitke, ki je še vedno bičala noč nekje, zdaj že daleč za njihovimi hrbti, kjer so se verjetno prebijale skupine razbite brigade. Ko so prišli na neko jaso, se mu je zopet vrnil vid. Zagledal je spet zvezde in ozki lunin srp. Iz gostosevcev se je utrnil utrinek, se začrtal v noč in

ugasnil podobno kakor rakete, ki so nekje daleč kdaj pa kdaj švignile pod nebo. Potem pa, ko je kolona vnovič utionila v gozd, je na Lisjakove oči zopet legla neprodorna tema. Spet je bil slep in se s tisto čudno slepoto na očeh vlekel za drugimi, dokler ga ni nenadoma zajela slabost, boleča tesnoba v srcu je postala še bolj boleča, tako da se je moral ustaviti in se nasloniti na bližnje drevo. Hotel je zajeti sapo, a je samo zahropel.

»Ne morem več,« je izsopel, takoj nato pa mu je oblił čelo in telo ledeni pot, vzel zadnjo kapljo moči mišicam, ki so popustile. Potem se mu je zazdelo, da se pogreza, zadet od bolečega, a takoj nato naglo pojemajočega sunka ostre bolečine v glavi, ne da bi se bil zavedal, da se pogreza v smrt.

»Prekleti štor,« se je nekdo spotaknil ob Lisjakovo truplo. Šele ko je padel, je opazil, da leži na tleh človek. »Nekdo je omagal. Bolničarja, hitro bolničarja!«

»Bolničar!«

»Bolničar!«

»Bolničar!« je romal šepet po koloni, toda bolničar je lahko ugotovil samo še smrt.

»Mrtev,« je rekel.

»Mrtev,« so nekateri utrujeno ponovili, kakor da mrtvemu zavidajo, ker mu ne bo več treba nadaljevati težke, pretežke poti...

Mitraljez

Tončka Drobnič

Ko se je januarja 1943. leta I. vod naše čete vrnil v Lozo na Primorsko stran, je bila pivška četa spet skupaj. Imenovan je bil tudi nov komandir čete. Načrt za napad je bil pripravljen že prej, in drugi dan smo odšli v akcijo.

Iz Loze smo šli čez Vremščico in v bližini Gornjih Vrem ob cesti nad reko Timavo postavili zasedo. Noč je bila mir-

na in tiha, skozi rahlo oblačno nebo je prodirala medla mesečna svetloba. Na južni strani Vremščice ni bilo snega, zato nas ni mrazilo, ko smo stisnjeni k tlom ležali na zmrzli travi, da nas ne bi kdo opazil.

Izza ovinka so se najprej zaslišali enakomerni vojaški koraki, nato so se na obronku pokazale čelade. Druga za

drugo in v enakomernem razmahu! Trenutek nato je nočno tišino prekinil rafal zbrojevke.

Italijani so bili tako iznenadeni, da so se razbežali. Trije pa so se znašli in se vrgli na majhen rob ter vžgali proti nam. Začelo se je napeto obstreljevanje, postav v temi ni bilo mogoče razložiti. Naš mitraljezec jih je končno poiskal od strani in opravil z njimi.

Skočili smo na cesto in hitro pobrali orožje ter municijo.

Na robu ceste je ležal v nogo ranjen italijanski vojak. Ko smo se Miro, Pavle in jaz sklonili k njemu, je vneto začel zatrjevati, da ima doma tri otroke. A nam se je zdel nekam premlad. Vprašali smo ga, če je v fašistični stranki. Spet je vneto zatrjeval, da ni. Počenila sem kraj njega in ga vprašala, če ga kaj boli. Pritrdil je. Našega bolničarja ni bilo, zato je Miro izvlekel iz prsnega žepa svoj ovoj in sva mu s Pavletom obvezala nogo.

Potem smo mu na hitro še objasnili, kdo je kriv, da je vojna in zakaj se borimo.

V tem se izza nasprotnega ovinka oglasi streljanje, toda za to se nismo dosti zmenili. Bilo je predaleč. Ranjenega vojaka smo pustili kar tam, saj smo vedeli, da bodo Italijani še prišli in ga pobrali.

Ko smo lezli navkreber, se mi je približal Andrej. Z obema rokama je pestoval lep nov mitraljez znamke bređa in ga pomolil proti meni, češ: »Poglej!«

»O, mitraljez,« sem rekla v veselem presenečenju.

Takrat smo poleg mitraljeza zalepili še nekaj pušk, bomb in precej municije.

Zdaj je naša četa imela dva mitraljeza. Prvi vod je dobil zbrojevko, drugi pa bređa. Politdelegat prvega voda je bila Fanika, politdelegat drugega pa jaz.

Mitraljezec v mojem vodu je postal Sokol, sicer še novinec, a resen in discipliniran fant.

Takrat je mitraljez v borbi veljal za dvajset ljudi, toliko, kolikor nabojev je

imel en okvir. Zato so dobili mitraljez najzanesljivejši in najbolj hrabri borci, ki so uživali poseben ugled. Tudi Sokol je to vedel.

S Faniko sva na tistem tekmovali in se trudili, kateri vod bo boljši. Vsak dan so prihajali novi fantje iz primorskih vasi. V borbi pri Kazlah je Fanika s praznim mitraljezom v rokah razorožila celo tri Italijane.

Iz Dolenje vasi blizu Senožeč je tiste dni prišlo v četo nekaj fantov. Iz te vasi je bil tudi mitraljezec Sokol. Fantje so prosili, naj bi šli na njihove domove po hrano in druge stvari, drugače bodo Italijani vse pobrali in požgali.

Naslednji večer smo se s praznimi nahrbtniki odpravili v Dolenjo vas. Tudi Balkan, ki je bil neprišteven človek in je pomagal le pri kuhinji, je takrat preprosil komandirja, da je šel z nami.

Ko smo se ustavili na gornjem koncu vasi, smo precej dolgo prisluškovali. Iz vasi ni bilo nobenega šuma, niti pes ni zalajal. Sklepali smo, da ni Italijanov.

Komandir je odredil zasedo pred vasjo, druge pa porazdelil v tri skupine. Jaz sem bila dodeljena skupini, ki je šla v gornji konec vasi. Stopali smo mirno in kar po poti.

Izenada počí strel! V obraz mi je od strani puhnilo iz puškine cevi in zasmrdelo je po smodniku. Jezno sem se zadržala nazaj na tistega, ki je šel za mano: »Kaj streljaš tako neumno in brez potrebe!« Mislila sem, da se mu je puška po nesreči sprožila tik ob moji glavi.

Čez trenutek je počil drugi strel! Ta iz pištole! Streljal je Lazar na karabinjerja, ki je bil skrit komaj meter stran od poti. Nato je bilo slišati, kako je karabinjer dvakrat sunkovito zahropel in nič drugega.

Ta čas je začelo pokati po vsej vasi. Videli smo bliske, ko so eksplodirale bombe med hišami. Hitro smo se obrnili po najkrajši poti iz vasi. Pridružili so se nam še drugi tovariši.

Trudili smo se, da bi čimprej zasedli greben nad vasjo. Med nami je bil tudi

mitraljezec Sokol. Tik pod robom smo spet prišli pred italijanskoasedo, ki nas je prejel, ko smo šli v vas, pustila mimo, zdaj pa je užgala po nas. Vrgli smo se po tleh in, kakor je kdo vedel in mogel, plazili ter kotalili med debelim kamenjem in grmovjem v drugo stran.

Spet smo se zbrali, zadihani in opraskani v gozdu, v vasi pa je še vedno pokalo.

Očitno so nas Italijani čakali v zasedah po hišah, hlevih in povsod na pripravnih krajih. Le kako so mogli vedeti, da bomo prišli v vas.

A vsi še nismo bili zbrani. »Se bomo že v taborišču sešli,« pravi Rado. »Previdni pa moramo biti!«

Vseeno nas je skrbelo, kje so in če ni kateri padel. Še nekaj časa smo tiho čakali. Bila je tema, da smo komaj razločili naše postave. Ko ni bilo nikogar, smo mislili kreniti.

Takrat pa sem ujela, da je nekdo rekel: »Sokol nima mitraljeza!«

Ozrla sem se. Sokol je odsotno sedel na parobku, glava mu je visela navzdol, roke pa so mu mrtve bingljale ob telesu.

V hipu mi je bilo vse jasno. Stopila sem proti Sokolu in kriknila:

»Takoj nazaj po mitraljez!«

A Sokol je še vedno sedel tam kot kup nesreče.

Zgubiti orožje! Za tako stvar je samo smrtna kazen. In še taka sramota povrh! Nekdo bo gotovo ustreljen. In ker sem bila med temi tudi edini član Partije, je bila odgovornost na meni.

Vsi so stali na poti molče, nihče se ni niti ganil. In prav ta mitraljez smo pri Vremah pred kratkim zaplenili.

Tudi fašistični časopisi bi se na dolgo in široko razpisali, da so slovenskim »ribellom« zaplenili orožje in povelicevali svoje »uspehe« ter zmage.

Nisem vedela, ali je Sokol že poznal pisane in nepisane partizanske zakone, zato sem vse vzela nase.

Obrnila sem se k tovarišem, ki so molče stali naokrog. Na Italijane smo

ob tem skoraj pozabili, kot da nismo bili še vedno v obroču.

V meni pa je vse trepetalo. Imela sem občutek, da se mi bo skrhal glas, ko bom skušala govoriti. Pa sem le mirno spregovorila, kot da to ni nič takega in vprašala, če se kdo prostovoljno javi, da gre z nama po mitraljez. Nihče se ni oglasil.

Še malo sem počakala, potem sem naročila, naj gredo previdno v taborišče. Vodstvo pa sem poverila Radu.

Obrnila sem se k Poldku, ki je stal zraven mene. Z rame sem spustila nahrbtnik, bil je Fanikin, in mu ga izročila. »Da ne bo Fanika obenj,« sem si mislila. Z roke sem vzela uro in mu jo dala. »Če me ne bo več nazaj, naj bo tvoja,« sem mu šepnila. Odložila sem tudi šal in rokavice. Poldek je sprejemal vse ubogljivo, nervozno in molče. Opazila sem, da mi je hotel nekaj reči, pa mu ni šla beseda iz ust. Potipala sem še po žepih, samo v prsnem žepku vojaške srajce je bil okvir nabojev. Da, ti bodo pa zame, če bo treba! Tam so bili pri roki.

To sem izročala Poldku tako, da drugi niso opazili.

Še za Iztoka sem hotela nekaj naročiti. A kaj? Saj bo dejanje samo vse povedalo več in bolje kot besede. Brez mitraljeza se živa v taborišče ne vrnem nikoli.

Sokol je ves ta čas sedel molče, a se je videlo, da mu je silno hudo. Nekdo mu je medtem posodil puško, potem smo se razšli.

Hitela sva molče. Kar gnalo naju je naprej. Čez čas sem Sokola vprašala, če se dobro spominja kraja, kjer naj bi bil mitraljez. Prikimal je.

Iti zdaj nazaj na prizorišče spopada in med zasede je bilo toliko, kakor iti v smrt. A mitraljez je bil zagozden med skalami in grmovjem na tistem grebenu nad vasjo. Ko so nas Italijani napadli, je Sokol z mitraljezom vred padel med skale, kjer se je tako zagozdil, da ga ni mogel hitro izdreti in tako se je sam odplazil dalje.

Kdo bo prej tam? Midva ali Italijani. Morda pa ga ne bodo opazili! Ko bi le tako bilo. S Sokolom bi ga pobrala in odnesla ter bila rešena.

Hitela sva vedno bolj. Druge poti za naju ni bilo.

Na robu gozda sva se ustavila. Pred nama se je v mesečini pokazala okolica Dolenje vasi. Sem pa tja so se belile velike lehe snega. Ob vznožju nizkega grebena nad vasjo pa je pritajeno žuborel potok.

Vse je bilo zlovešče mirno. Dobro sva se razgledala. Na mostu sva opazila temne, premikajoče se postave, z leve pa je bilo kdaj pa kdaj slišati nedoločne glasove in šume. Na gornjem koncu vasi, tam, kjer je Lazar streljal na karabinjerja, in še više na vzpetini, pa je bilo tudi opaziti premike temnih postav.

Šepetaje sva se domenila, da se bova do tja, kjer naj bi bil po njegovem mitraljez, odplazila po potoku; ta je bil na bregovih obraščen z vrbovimi in jelševimi grmi, ki so nudili dobro kritje. Če bi naju opazili in bi nikakor ne mogla uiti, se jim živa ne bova dala ujeti. Sokolu sem še svetovala, da je v takem primeru najbolje, če puškino cev nameri pod brado. Tako je v trenutku vsega konec in nič ne boli.

Zabredla sva v mrzlo vodo in se sklonjena premikala dalje. Čez čas sem ugotovila, da naju količkaj večji premik lahko izda, kajti struga je bila plitva. Zato sva legla v vodo in se po trebuih počasi plazila naprej drug za drugim.

Ko sva prišla tja, kjer se je potok razširil, mi je Sokol šepnil: »Veš, Tončka, pa boš morala biti zdaj vedno poleg mene!«

»Veš, da bom,« sem mu obljubila.

Napredovala sva mukoma in le počasi. Voda nama je lila čez ramena, ven je molila samo glava in pa puški, ki sva ju držala v rokah. Skrbno sva pazila, da se ne bi zmočili, posebno zapirachi. Na nekaterih mestih pa je bilo v potoku čisto malo vode in sva si pomagala hitreje naprej.

Prava sreča, da je bil tu potok. Kdo bi si mogel misliti, da je kdo v njem, in to v januarju!

Ledene vode skoraj nisem čutila, kajti napetost in skrb je preplavila vse.

Ne — v taborišče se brez mitraljeza ne vrnem!

Sokol se me je tedaj dotaknil in rekel: »Tu morava počakati.« Bila sva že precej nizko in blizu mostu, da sva tam v mesečini razločno videla temne postave in slišala zven orožja.

»Dokler so tu na mostu, ne moreva iz potoka! Takoj bi naju opazili,« je spet rekel Sokol.

Čakati morava.

Sokol je napeto opazoval okolico in spet zašepetal, da bodo Italijani najbrž kmalu odšli.

Prav počasi sem dvignila glavo. Temne postave na mostu so se premikale živahneje in se oddaljevale po cesti. Hkrati je na gornjem koncu vasi trikrat počilo. V zrak so šinili trije svetli naboji.

Kaj naj to pomeni? Napeto sva čakala. Z desne strani potoka je precej daleč za nama začel naraščati šum. Nato so po snegu od brega potoka zahrustljali vojaški čevlji in prihajali vedno bliže.

Kmalu so v enakomernem zaporedju padale na naju številne vojaške sence. V mesečini se je po bregu potoka tik ob naju pomikala kolona fašistov. Rešilo naju je pač to, ker ni nihče pričakoval, da se kdo skriva v ledeno mrzli vodi.

Ko je šel mimo zadnji, je šepnil Sokol: »Zdaj pa kar hitro! Tu nad nama nekje mora biti mitraljez.«

Skopala sva se pokonci in pogledala proti mostu ter proti vasi! Nikogar ni bilo opaziti. Previdno sva se plazila pod vrh grebena. Tam sva obstala in poslušala na vse strani. Tišina! Z desne sem je bilo slišati nerazločne šume. »To so Italijani,« sva ugotovila.

»Jaz bom tu malo više na straži, ti pa hitro poglej za mitraljezom,« sem mu rekla.

Sokol se je zgubil med grmovjem. *Napeto sem poslušala, kot bi mu s tem pomagala iskati orožje, minute so se vlekale neskončno dolgo.

Čez čas sem zaslišala rahel šum in nato počasne, previdne stopinje. Vedela sem, da je to Sokol. Leskova vejica se je sprožila in udarila ob železo, da je zvenelo tanko jeklo.

»Sokol nese mitraljez, dobil ga je!« sem takoj vedela, še preden je stopil predme. Najrajši bi bila od silnega veselja in sprostitve objela ves svet.

Sokol je z mitraljezom v rokah stopil k meni. Brez besed se je sklonil k meni in me pobožal po licu. To je bil nepopisno svetel trenutek.

Vse je bilo namah drugače, govorjenje je bilo odveč. Sokol je mitraljez, s katerim je bilo tako povezano najino življenje, zadel na rame, jaz pa sem vzela obe puški.

Nato sva krenila kar po vrhu grebena. Prišla sva do gozda in zavila po poti proti taborišču. Če bova hodila zmerno hitro, bi čez kaki dve uri prišla do taborišča. Zdaj bi bila najraje kar podela v četo. Bila sva neprevidna. Še sedaj me spreleti srh, če se spomnim na to.

Pri Klačočenu sva se znašla pred italijansko zasedo. Mitraljezec je stal ob svoji bredi, napol skrit v temi in naslonjen na smreko. V roke ga je nemara zeblo, pa jih je zatlačil v male žepke. Sokol ga je zagledal prej kot jaz.

»Glej, pazi,« je siknil proti meni, vtem pa je že pomeril in spustil rafal proti Italijanu ter se v skoku pognal s poti v grapo. Vtem je Italijan izmotal roke iz tistih tesnih žepkov, se vrgel na tla k mitraljezu in sprožil. Preden sem se utegnila pognati za Sokolom, je rezko zalajal drugi rafal in mi udaril pred noge, da me je oškropilo kamenje in zemlja. Vrgla sem se za Sokolom, mu sledila ter tekla po snegu, kar so mi dale moči. Začela mi je pohajati sapa. Sokolu sem nekajkrat zaklicala, naj me počaka. Nič več nisem mogla teči, delala sem samo še dolge korake in se

omahovaje zdaj na levo zdaj na desno opirala na obe puški.

Vtem je zašumel in oživel ves gozd. Veliko jih je moralo biti. Italijani so začeli streljati vsevprek. Krogle so sikale nad nama in odbijale vejice z dreves.

Prebijala sva se po goščavi in hitela proti vipavski strani. Tam ni bilo snega. Ušla sva jim. Za streljanje se nisva več zmenila, trajalo pa je še dolgo.

Svet se je nagibal in zapihala je toplejša sapa. Ustavila sva se blizu vasi Poljane. Naletela sva na tako gosto akacijevo grmovje, da niti mačka ne bi mogla skozenj. Padla sem na tla premočena, zbita in utrujena ter zaspala.

Bledo zimsko jutranje sonce je že sijalo, ko sva se zbudila. Vse naokrog je bilo mirno. Skozi čist zimski zrak se je daleč iz vasi slišalo cepljenje drv.

Zlezla sva izpod trnja in se previdno napotila na vrh hribočka nad vasjo. Tam sva naletela še na štiri naše tovariše, ki so tudi prihajali iz Dolenje vasi kot midva.

Nekdo je šel v Poljane k Pevčevi mami povedat, kje smo. Pevčeva mama nam je opoldan prinesla velik lonec tople vipavske mineštre, dva hlebca kruha in hleb sira. Ta žena nas nikoli ni pustila lačnih. To smo vedeli vsi.

Ob mraku smo se pripravili za odhod v taborišče. Takrat pa se je pojavil pred nami Prešeren, partizan z Vipavskega, ki je bil prej v naši četi.

Bila je svetla mesečna noč in razločno je bilo videti dolgo kolono fantov, ki so počivali po tleh. Vtem so dekleta iz vasi prinesla precej hrane.

S Sokolom sva se ravno mislila vključiti v kolono, ko je stopil Prešeren nekaj korakov stran in s slovesno kretnjo pokazal na naju ter rekel: »Glejte, to sta pa tista dva, ki sta rešila mitraljez! Italijani so ga imeli tako rekoč že v rokah, pa sta šla in ga spet dobila nazaj.«

Vsi so se ozrli in naju gledali spoštljivo, rekel pa ni nobeden nič.

»To ni nič takega, bila je samo dolžnost,« sva zatrjevala in se nerodno branila.

Pozornost in spoštljivost tovarišev pa nama je vendarle godila in naju povzdigovala.

Tik preden smo prišli do glavne ceste nad Senožecami, sta Prešeren in Zmago ob cesti postavila zasede, da bi šla kolona varno čez cesto. Ko so nekateri novinci to opazili, so popadali po tleh, misleč, da je blizu nevarnost. Pomirili smo jih in jim ukazali, da mora kolona hitro in v največji tišini čez cesto.

V Lozo smo prišli šele zjutraj, ko je bil že dan. Naša četa je bil medtem že zamenjala taborišče. Bila je že v starem

taborišču nad Volčami, kjer smo se končno tudi sešli.

S Sokolom sva pohitela najprej v kotanjo, kjer je bilo taborišče. Z vsemi sva se pristrčno pozdravila. Hotela sem biti vsakdanja, udržana, vendar nisva mogla skriti veselja, da sva spet v četi, da je mitraljez spet naš.

Komisar čete Svarun se je približal in čestital. Potem je napisal pohvalo, ki so jo prebrali pred zborom bataljona.

»Prepričani smo bili, da so vaju potolkli,« so nama govorili tovariši.

Sokol je kake štiri mesece zatem padel nekje na Krasu.

V zasedi

Stane Mešič

Bilo je pozimi v začetku 1943. leta. Osemnajsta udarna brigada je bila nastanjena tisti dan v vasi Slatinski Drenovac in v Pušini. V tretji četi tretjega bataljona sem bil tudi jaz. Zemljo je pokrivala snežna odeja. Počivali smo in pregledovali opremo, čistili orožje, medtem pa so nam domača dekleta prala perilo, kolikor ga je pač kdo imel. Grelimo se pri toplih ognjiščih v porušenih hišah, ki so bile le za silo obnovljene. Vas je bila že večkrat do temeljev požgana in z bombami razrušena, vendar nam med temi našimi ljudmi ni prav ničesar manjkalo. Prebivalci so bili od prvega do zadnjega z nami, da smo se počutili kot doma. Zunaj je med dežjem rahlo snežilo, da je nastajala prava brozga. V takem vremenu ni držal noben čevljev. Popoldne se je kar na lepem zvedrilo in iz doline Ratkovca je zapihal leden sever. Pričelo je zmrzovati in marsikdo, ki je brezskrbno stopil iz hiše, se je zaradi poledice znašel na zadnji plati.

V tem je prihitel bataljonski kurir Pero. Veljal je za osebo, ki ve za marsikatero važno novico. To je bilo tudi res.

Seveda je drugim povedal samo toliko, kar je smel. Držal se je resno, dal vsakemu za cigareto tobaka in samo zinil: »Komandir mora v štab h komandantu!« Takoj nato je izginil. Zdaj smo ugibali, kaj neki bo, vendar smo bili vsi edini v tem, da bo pohod, in to prav kmalu. Toda kam? Brez povelja smo spravili v red svoje stvari in še enkrat pregledali orožje. Tomo in jaz sva posebno skrbno pregledala najinega šarca. Kuhar Branko je pod kotli kuril, kot da gre za stavo, in trdil, da je bolje pojesti prismojeno, kot pa nič. Bolničarka Mara je bila vsa nervozna, ker je imela oprane skoraj vse povoje in jih je zdaj z največjo naglico sušila nad odprtimi ognjišči.

Medtem so se komandirji vrnili. Na resnih obrazih smo videli, da se nismo zmotili. Takoj po večerji je bil zbor. Komandir nam je na kratko povedal, da bo pohod in da gre za večjo akcijo, ki jo moramo na vsak način izvesti. Tudi smo zvedeli, da bomo pri tem sodelovali z dvanajsto proletarsko brigado. Ko smo to slišali, smo vedeli, da bo trda,

Ivan Miklavc: Repa — višji oficirji lupijo repo, da si zaslužijo dodatek repne vode, 1941 (Osnabrück, Oflag VI-C), tuš

saj so bile te naše enote močne brigade. Bili smo se precej odpočili, vendar smo vedeli, da bo pot čez planino Jankovec naporna, kajti bilo je ledeno in gladko ko na stekleni plošči. S prvim mrakom smo krenili. Dokler smo hodili po ravnini, je bilo še kar dobro. Pravi križev pot pa se je začel, ko smo pričeli lesti po strmini proti vrhu Jankovca. V koloni smo imeli tudi mule in majhne konje. Čeprav smo sami komaj hodili, smo živali ovili z vrvmi in jih vlekli za seboj. Če je kdo zdrsnil pod ozko stezo in zdrčal pet ali šest metrov globoko po ledenem kamenju, še ni bilo najhujše. Za konja ali mulo pa bi to skoraj gotovo pomenilo konec. Ko smo se vzpenjali mimo majhnega slapa, je tovariš, ki je šel pred menoj, nenadoma zakrilil z rokami in slišal sem samo še to, da je siknil: »Majku mu ustašku.« Za drugo ni bilo časa, ker je zdrčal pod stezo. Ker ni mogel nazaj, a mi ne do njega, smo mu vrgli vrv in ga tako spravili na stezo. Tožil je, da ga boli v križu, a se za to nismo mogli dosti meniti. Malo pred zadnjo strmino mi je Tomo izročil šarca. Ko sem ga že držal v roki, sem začutil, kot da mi je nekdo spodmaknil stezo. Najbolj sem se bal, da ne bi izpustil šarca. Zato sem ga trdno stisnil k sebi. Ko sem z vso močjo treščil z glavo v cev mitraljeza, sem videl vse zvezde, na obeh kolenih pa sem čutil pekočo bolečino in zdrsnil po drči. Z vrvjo so tudi mene spravili nazaj na stezo, imel pa sem razbita kolena in debelo bunko na čelu. Še vedno sem lahko hodil. Po vseh štirih in kakor se je pač dalo, smo lezli v hrib. Po koloni so šla razna povelja: drži zvezo, hitreje, tišina in podobno. Končno smo le prilezli na vrh. Po kratkem počitku smo se pričeli spuščati navzdol. Razlika od prej je bila samo v tem, da je bila pot širša in smo zdaj v glavnem padali na zadnjo plat, to pa je bilo neprimerno bolje, kakor pa z glavo udarjati ob ledeno kamenje.

Ko smo okrog treh zjutraj spet stopili na ravna tla, smo se komaj držali na nogah. Nikogar med nami ni bilo, ki

od padcev po ledenem kamenju ne bi imel krvavih ran. Dva tovariša s polomljenimi nogami in eden z zlomljeno roko niso bili več sposobni za boj. To noč smo spoznali, da je led mnogo večji sovražnik kakor dež ali manjši sneg. Tudi eno mulo in enega konja smo morali ubiti, ker sta si živali polomili noge.

Blizu vasi Velika je naš tretji bataljon zavil v desno. Bili smo določeni za zasedo, kakor je bila to že navada. Ko smo po kaki uri hoda od Velike prišli do neke vasi, smo zavzeli položaje po obronkih manjšega griča. Pred nami se je razprostirala čistina, tako da nam nihče ne bi mogel uiti. Z neba so lepo svetile zvezde, kar je dajalo mrazu še posebno moč. S Tomom sva se stiskala, šepetala o pohodu, ki je bil za nami, in ugibala, ali bodo Nemci in ustaši le nalleteli na našo zasedo. Imela sva lep položaj in z veseljem sva jih pričakovala, prepričana, da bo najin šarec spet pošteno spregovoril. Okrog petih je prišlo povelje, naj grem z desetimi tovariši na nov položaj. Z dvema šarcema sem zdaj predstavljal bočno zasedo. Bili smo tik ob robu ceste, po kateri bi prišla morebitna sovražna pomoč. Ves ta čas, ko smo bili v zasedi, je v Veliki že divjal peklenski ples. Bombe, mitraljezi, vmes pa minometalci, lahki in težki, vse to je pelo v zboru strahotno pesem. V zrak so švigale dolge verige žarečih krogel in tu in tam so ognjeni zublji zajeli sloopje. Goreči objekti so pošastno osvetljevali okolico. Okrog sedmih je grmenje malo ponehalo, a se je znova začelo na naši levici, tam, od koder je iz Slavenske Požege prisopihal oklepni vlak. Proga je bila razdejana in nemško-ustaška pomoč ni mogla nikamor. Na našem griču je bil še mir. Toda — ne dolgo.

Prav ko je posvetilo sonce, se je daleč na cesti pokazala majhna pika, nato še druga, tretja, četrta in peta, ki so postajale vedno večje in se nam bližale. Utrujenost in mraz sta na mah minila. Naloga naše desetine je bila, da bando pustimo lepo mimo, potem pa udarimo po nji, ko se bo umikala pred napadom

naše glavne zasede. Po cesti pod nami je že peljal prvi kamion, drugi, tretji, četrti, peti. Peljali so mimo nas, toda ne daleč. Po kakih tristo metrih so se »zelenci« ustavili in poskakali iz kamionov ter se urno razvrstili v strelsko vrsto, namenjeno proti naši glavni zasedi. Bilo jih je več kot tristo. Očitno so vedeli, kje bodo naleteli na zasedo. Bili so skrajno previdni. Nenadoma se je od zadnjega kamiona odtrgala skupina kakih petdeset ljudi in se pričela vračati po cesti. Šli so proti naši desetini. Skupina se je ustavila tik pod nami. S prstom na petelinih smo jim sledili. Na naše veliko začudenje pa so se ustavili samo na levi in desni strani ceste, ki so jo hoteli imeti prosto. Pri tem pa se niso zavedali, da jim smrt visi tik nad glavami. Če bi morali mi užgati predčasno po njih, bi uspeh celotne zasede močno zmanjšali. Ker so bili naši sosede na cesti mirni, smo jih lepo vzeli na muho in čakali, kdaj bo zaropotalo na glavnino.

Nemško-ustaška pomoč je medtem strmoglavno lezla na nasproten grič; ko so bili že blizu vrha, je zavrelo. Napadalna vrsta se je zamajala in precej zelenih pik je za vedno obmirovalo na belem snegu. Naši sosede so se nemirno zganili in kazalo je, da nam bodo zdaj posvetili nekoliko več pozornosti. Toda bilo je prepozno. Na povelje »ogenj«, smo pritisnili na peteline in toča svinčenk se je nepričakovano usula nanje. Brez reda so se skušali rešiti, toda malo jim je to uspelo. Vtem sem opazil, da se zadnji kamion obrača, to je kazalo, da hoče pobegniti. Kakih pet metrov nad cesto je rastel do 30 cm debel hrastič. Hoteli smo ga podreti na cesto. Toda kako? Branko se je znašel. Okoli debela je pritrdil eksploziv. Zažigalna vrvica je že gorela, ko je tudi avto z vso hitrostjo zavozil nazaj po cesti. Odjeknila je močna eksplozija in hrastič je kot odžagan odletel naravnost na cesto tik pred kamion, ki je pridrvel s polno hitrostjo. Kamion je prekopicnilo in v trenutku je bil v plamenu. S tem je bila tudi dru-

gim vozilom zaprta pot, kajti na desni je bil grič, na levi pa precej globok jarek. Glavna zaseda je vztrajno tolkla po »zelencih«, ki so trmoglavno rinili naprej, dokler niso uvideli, da ne bodo prišli nikamor. Imeli smo jih v kotlu. Ko so to spoznali, so se razdelili v dve skupini in se pričeli umikati. Pri tem so ranjene in mrtve pajdaše kar pustili. Prva skupina je hotela priti v jarek poleg ceste, druga bi lahko pri umiku naletela prav na nas. V koloni je bilo kakih sto mož. Tak obisk bi bil za našo peščico prehud. Zato smo ves ogenj usmerili na to skupino. V kolono, ki se je namenila proti nam, sta poleg naših dveh šarcev in drugih pušk pošiljala svinčenke tudi mitraljezec Jovo in Žarko z glavnega položaja. Tak močan ogenj je kolono prisilil, da je smer spremenila. »Zelenci« so zdrveli proti jarku na levi. Prva skupina je jarek že dosegla in je zdaj krila drugo skupino. Na položaj naše desetorice so začele deževati svinčenke. Napadalci so mislili, da nas mora biti na tem griču veliko, saj jim je kar na lepem zgorel kamion in jim zaprl pot za vsa druga vozila. Zdaj pa je tudi naš umik postal težaven. Nenadoma sem na levi strani zaslišal rahel vzdihljaj. Nikola, moj dober vojni tovariš, s katerim sva preživela neštete borbe, se je skušal dvigniti na roke. Iz prsi mu je silil curek krvi. Ponovno se je na nas usulo železje. Splazil bi se rad do Nikole, toda šarec ni smel utihniti. To bi pomenilo smrt morda za vse. Nikola me je pogledal s svojimi lepimi, črnimi očmi: »E, brate Slovenac,« potem mu je roka omahnila in je trudno zaprl oči. In res je zaspal, toda za vedno.

Glavnina naše zasede je uvidela, v kakšnem brezupnem položaju je naša desetina. Udarila je po onih v grapi. Pri umiku bi morali preteči približno sto metrov popolnoma ravnega in čistega terena, ki so ga »zelenci« popolnoma obvladali. Kljub temu da so tolkli proti nam, smo se posvetovali, kaj storiti z Nikolo. Bili smo si edini v tem, da mrtvega tovariša ne bomo pustili. Za

pokop pa ni bilo časa in zemlja je bila mrzla. Tudi vsako premikanje je bilo nevarno. Branko se je ponudil, da pojde čez čistino z mrtvim Nikolom prvi, a vsi drugi ga bomo krili. Plazil se je po trebuhu z Nikolom ob desni strani, mi pa smo tolkli, kolikor se je dalo. Le še nekaj korakov je manjkalo Branku do roba, ko se je nenadoma ustavil. Nikolov opasač se je menda zapel. Dih nam je zastal, toda Branko je spet krenil in dosegel kritje. Bil je na varnem. Zdaj smo se pričeli umikati po čistini drug za drugim in s Tomom sva bila na vrsti zadnja, ker sva bila na skrajnem robu. Poleg naju je ležal Krsto, vesel in dober tovariš, doma nekje iz Podravine. Vrsta je bila na njem, preden se je pa zapodil prek čistine, nama je še rekel: »Varujta se!« Tik pred sosednjim robom je padel, se obrnil vznak in negibno obležal. Izza roba se je pognal tja Branko in ga potegnil k sebi. Na vrsti sem bil jaz, Tomo pa zadnji. Tudi midva sva srečno prišla na drugo stran. Od deset nas je bilo zdaj samo osem. Poleg mrtvega Nikole je negibno ležal tudi Krsto, ki mu je nad levim ušesom zevala velika rana.

Počasi smo se za robom pomikali proti položaju naše glavne zasede. »Zelenci« niso več mislili na to, da bi pomagali svojim pajdašem v obkoljenem oporišču, temveč so gledali, kako bi jo čimprej pobrisali. Zato je bila naša deseterica deležna njihovega silovitega napada. Bili smo jim pri umiku napoti. Plazili so se po jarku, kolikor naglo se je dalo. Mi smo se že bližali našemu glavnemu položaju, ko je prihitel kurir. Hotel je nekaj reči o hitrejšem umiku, a je ob pogledu na dva mrtva tovariša, ki smo ju nosili, samo nekaj zagodel in izginil. V temi so se na jasnem nebu pojavila lesketajoča se letala. Začela so krožiti in kmalu se je na naš glavni položaj usula toča bomb, po našem robu pa so sikale krogle iz letalskih mitraljezov. Prilepili smo se na beli снег. Gotovo smo bili izvrstne tarče, vendar se nam ni nič zgodilo. Huje pa je bilo na glavnem položaju, kjer je bombni in mi-

tralješki napad zahteval dva mrtva in štiri hudo ranjene. Dosegli smo glavnino naše čete in se nato umikali proti bližnjemu gozdu. Naša naloga je bila opravljena. Napad je bil odbit. Naše druge enote so oporišče zavzele in se umaknile. Vsako vztrajanje na tem položaju bi pomenilo nesmiselno izpostavljanje borcev napadom iz zraka.

Po tričetrt ure hoda med hišami in po jarkih med grmovjem smo dosegli rob gozda. Čeprav je bilo drevje golo, je vendar gozd za nas pomenil dokaj uspešno kritje. Vse do tu so nas spremljala letala in odmetavala manjše bombe in streljala z mitraljezi. Na srečo nismo imeli več mrtvih, temveč samo nekaj ranjenih. V vasi poleg gozda smo si sposodili lopate in na obronku gozda skopali jamo. Vanjo smo položili naše štiri tovariše drugega poleg drugega: Nikolo, Krsta, Bora in Joca.

Sonce je zašlo in na zemljo se je začel spuščati mrak. Sledil je zbor bataljona. Komandant nam je spregovoril nekaj besed. Takoj za tem je bil kratek sestanek članov SKOJ, kjer nam je sekretar povedal, da gremo takoj na pot. Spregovoril je nekaj besed o nemško-ustaški ofenzivi, ki so jo začeli Nemci in ustaši na vsem področju Slavonije. Omenil je še, da ne bo večerje in da smo mi tisti, ki moramo s svojim vedenjem dajati zgled drugim. Čez pol ure je kolona že zavila v hrib. Mraz je popustil in led se je mehčal. To noč smo hodili po drugi poti po celem. Čelo kolone se je zato menjavalo. Šli smo proti Kutijevu. Seveda ne naravnost, temveč daleč naokoli po gozdnatem področju. Od pohoda prejšnje noči in od celodnevnega boja brez vsake hrane smo bili izmučeni in lačni, da smo težko hodili. Tistim, ki niso vedeli, kje je naš cilj, je bilo laže. Ko smo hodili kake tri ure, so prvi borci začeli omahovati. Toda spodbujali smo drug drugega in drug drugemu pomagali. Če se je kdo zgrudil v снег, smo ga vzdignili, mu nekaj časa pomagali, dokler si spet ni opomogel in

začel hoditi sam. Tomo in jaz sva menjaje nosila najinega šarca. Zdelo se mi je, da je vsako uro težji. Po koloni so spet potovala povelja: drži zvezo, komandir prve na čelo, čelo počasneje, pet korakov drug za drugim, tišina, začelje hitreje! ...

Ta povelja so bila dobra stvar, ker so človeka dramila. Te besede je bilo treba brez ugovorov prenesti naslednjemu tovarišu, kajti kdor tega ne bi storil, bi lahko povzročil marsikatero hudo stvar. Začeli smo se spuščati v ozek žleb. Snega v njem je bilo gotovo več kot meter. Bil je moker, zato smo ga še teže gazili. Padali smo na levo, na desno, naprej in nazaj. Kolena so se mi šibila, vse telo je

drhtelo, v grlu je dušilo in imel sem občutek, da bo zdaj zdaj vsega konec.

Žlebnata pot navzdol in navzgor je bila dolga približno kilometer. To noč je skozi kolono mnogokrat potovalo ime Nikole, Brste, Bora in Joce. Da, to noč smo govorili njihova imena mi, a jutri bodo mogoče drugi naša.

»E, brate!« Oster udarec v obraz me je zdramil. Bolničarka Mara me je tresla z vso močjo v rame. Sedel sem v snegu, poleg mene pa tudi Tomo. Bolničarka Mara je bila jeklena ženska. Nekaj časa je tresla mene, nato Toma, in ko se le nisva zdramila, je vsakega udarila po obrazu, kolikor je mogla. To je pomagalo.

Tri zgodbe iz partizanov

Marija Jordan-Ančikova

Vse deklice bolj ali manj hrepene po tisti dobi, ko bodo odrasle in postale dekleta. Vsak rojstni dan jim približa ta čas. Tudi jaz sem nestrpnost čakala tista leta v prepričanju, da bom s petnajstim leti že velika, odrasla. Moja pričakovanja bi bila ostala malo pomembna, če mi oče ne bi bil na petnajsti rojstni dan podaril zlato verižico, na kateri je bil obesek — rdeča vrtnica. Vse kaj drugega bi bila pričakovala kot zlato darilo! Pri nas ni bilo v navadi kaj takega, saj starši niso imeli denarja za darila. Doma je bilo deset otrok in živeli smo od dela očetovih rok. Zato me je zelo ganilo darilo in bila sem več kot ponosna na svojo zlato verižico z rdečo vrtnico. V tistem času moje vrstnice niso imele toliko zatega nakita kot današnja dekleta. Bilo mi je nerodno, da bi kazala verižico vrstnicam. Celo starejše niso imele kaj takega. Skrbno sem jo pazila in obenem skrivala pod obleko. Postala mi je nadvse dragoceno in prelepo darilo.

Čas je hitel. Morala sem v svet za kruhom. Šla sem v Zagreb in postala tekstilna delavka. Skromno sem živela, kajti del mojega zaslužka je vsak mesec romal domov, saj je bilo tu še mnogo bratov in sestra.

Kako in kdaj sva ostali, verižica in jaz brez obeska — rdeče vrtnice, še danes ne vem. Trdno sem sklenila, da prihranim denar in si kupim novega, prav takega. O izgubi nisem upala pisati domov, saj bi bil tudi oče žalosten.

V tovarni sem pridno delala, ker je bilo zaradi gospodarske krize in bližajoče se vojne vedno več ljudi brez dela. Veliko delavcev so odpustili, demonstracije in štrajki so bili vedno bolj pogosti. Napredno delavstvo, organizirano v URS, se je zavzemalo za izboljšanje življenjskih razmer. Tako sem se tudi jaz znašla v vrstah sindikata. Čim večji je bil teror, bolj so se množile razne akcije delavskega razreda v boju za svoj obstoj. Toda vojna je bila pred vrati! Kaj vse smo takrat delali! Organizirali

smo sestanke po hišah, kjer smo morali med sestankom stražiti, tiskali razne letake s pozivom zavednim ljudem, naj se bore zoper vojno, raznašali letake po hišah, pomagali ilegalcem itd.

Ko se je začela vojna, sem že bila v vrstah Komunistične partije. Bilo mi je dvajset let. Že pet let sem nosila verižico, čeprav brez obeska. Avgusta 1941 so me Nemci prvič zaprli. Prišli so naravnost v tovarno. Zdi se mi, da sem postala tisti trenutek zrelejša in starejša. Mnogokrat sem premišljevala o vsem, kar nas je učila Partija, med drugim tudi, kako se moramo obnašati pred razrednim sovražnikom. Meni pa se je vedno zdelo, da ljudje ne morejo biti drug do drugega brutalni, ne morejo drugih poniževati in jih mučiti. V zaporu sem se prepričala prav o nasprotnem. Po enem mesecu so me izpustili. Na terenu je življenje in delo teklo dalje, le mene so iz previdnosti premestili drugam. Preden sem se poslovila, so mi tovariši podarili obesek z vgravirano rdečo vrtnico na eni strani, na drugi pa srp in kladivo z napisom: Proletarci vseh dežel — združite se! Bila sem zelo vesela in imela sem občutek, da mi tovariši zaupajo in me cenijo.

Kmalu sem se spet znašla v zaporu. To pot je bilo mnogo hujše. Ker sem imela na verižici obesek, ki bi me lahko izdal gestapu, sem ga snela in zašla v pas pri obleki. Tovariši so mi pomagali, da sem pobegnila iz zapora. Pa ne za dolgo! Ker sem bila zdaj v ilegali in delala v tiskarni v bunkerju, je bilo ob napadu na tiskarno treba vse pustiti. Pri naglem umiku sem pozabila na obesek, ki je bil v škatli na omari. Verižica pa je potovala z menoj. Šla sem v partizane. Kmalu sem ugotovila, da bo verižica pri napadih in umikih varnejša, če jo zavijem v papir in spravim v žep. Tam je ostala vse do poletja 1943. leta.

Takrat sem dobila nalogo, naj se povežem s tovariši iz Kočevja. Z menoj je šel na pot partizan, ki smo ga klicali Panter. Žal, nisem nikoli zvedela njegovega pravega imena. O njem vem le to-

liko, da je rudaril v francoskih rudnikih in se je tik pred vojno vrnil domov. Na osvobojenem ozemlju na Kočevskem je imel družino: ženo in dve hčerki. Bil je visok in postaven. Šla sva na dogovorjeni kraj — v Želne, kjer so naju čakali tovariši iz Kočevja. Ko smo se poslovili, so nama podarili cigarete in par čevljev. Panter je vzel cigarete, meni pa so ostali čevlji. Mahnila sva jo nazaj v Lapine. Pot naju je vodila mimo požganih kočevskih vasi in skozi gozdove. Oba sva molčala. V mislih sva bila vsak pri svojih domačih. Za seboj sva imela že dobršen del poti. Blizu požgane in porušene vasi Ferdrenk, kjer je bila cela edinole cerkev, se je Panter na neki jasi naglo ustavil, pomeril s puško in ustrelil. Zdrznila sem se in pogledala, kam je streljal. Videla sem bežečo srno. »Veš, hotel sem prinesiti nazaj še večerjo, pa sem slabo meril!« Sporekla sva se, kajti tu ni bilo priporočljivo streljati. Komaj sva prišla do prvih razvalin, so se ob zidu pokazali Italijani in belogardisti. Ob strelu so postali pozorni. Zagledali so naju in začeli kričati: »Stoj, stoj!« Presenečena sva se začela umikati in teči! Bežati je bilo treba zelo hitro. Kazalo je, da bom prepočasna. Panter je to opazil in mi velel: »Marija, umikaj se, kril te bom!«

»Ne,« sem odločno odgovorila, »ali se bova rešila oba ali pa padeva. Ujeti se ne dava!«

Stekla sva, kar sva mogla, beli pa za nama. Iz cerkvenega stolpa je zaregljala strojnica. Krogle so na srečo deževale mimo naju. Med bežanjem sva izgubila cigarete, čevlje, kapi in kaj vem kaj še. Ko sem že skoraj omagala, me je Panter prijel pod roko in me vlekel naprej. Kako sva prišla iz tega ognja, mi še danes ni jasno. Vem le to, da se moram Panterju zahvaliti za rešitev. Skočila sva čez neko škarpo in pri tem sem padla tako nesrečno, da sem se onesvestila. Panter me je pobral in bežal naprej. Rešile so naju skale, močno grmovje in nama dobro znana pot ter seveda volja do življenja. Ko sva na varnem hi-

tela dihati in ocenjevati položaj, mi je Panter ponudil zaviti papirček, ki da mi je med begom padel iz žepa. Pogledala sem in ga razvila. Morala sem se nasmejniti. V njem je bila moja zlata verižica! Zavila sem jo nazaj in spravila v žep. Po kratkem premolku mi je Panter dejal: »Prodaj mi verižico!« Presenetilo me je, kajti partizani drug drugemu nismo nikoli ničesar prodajali, kvečjemu zamenjavali! Denar za nas ni imel nobene veljave, pa saj ga še poznali nismo dobro.

»Kaj ti bo verižica?« ga vprašam.

»Veš,« pravi Panter, »imam hčerkico, ki je z vlakom potovala iz Kočevja v Ljubljano. Ta vlak so napadli partizani, kajti v njem so bili tudi Italijani. Deklico je zadel strel, tako da ima poškodovano roko. Rad bi ji podaril nekaj takega, kar bi jo spominjalo na očeta!«

Nisem premišljevala, dala sem mu jo brez besed. Oba sva bila ganjena. In kakor je bila verižica meni drag spomin na očeta, na moj petnajsti rojstni dan, na hude dni ilegalnega dela, se mi je zdelo, da tovarišu Panterju dolgujem še mnogo več. Nekaj dni pred osvoboditvijo sem zvedela, da je Panter padel. Hčerka morda še nosi verižico, njegov spomin, ki je tudi meni nadvse drag.

MOJ PRVI GOVOR

Pred odhodom v partizane smo se večkrat pogovarjali, kakšno je tam življenje. Starejši tovariši so nas pripravljali na težave, ki nas bodo čakale, vendar si o partizanščini nisem mogla ustvariti prave podobe. Ko sem 1. 1942. po naporni ilegalni poti prišla v osvobojeni Vojnik na Kordunu in sem imela za seboj že dobršen del poti, mi je bila partizanščina že povsem znana. To je bil več ali manj stalni »pokret«, partizanom tako znano povelje. V naši enoti je bilo malo deklet. Spominjam se partizanke Mace Majstorović, študentke iz Karlovca. Bila je visoko in resno dekle. Ko sem jo večkrat poslušala, kako prepričljivo je govorila ljudem o zmagi nad fa-

šizmom, me je prevzemal občutek, da sem poleg nje vsa majhna in nebogljenaa. Občudovala sem jo na javnih nastopih ali mitingih, kako je znala pridobiti ljudi za pomoč partizanom. Vedno je uspela. Premišljevala sem: »Tako jaz ne bi mogla govoriti.« Tremo in vročino sem dobila že samo ob misli na kaj takega. »Takole v družbi treh, štirih, bi še zmogla povedati svoje misli, v večji družbi ali na mitingu pa ne. Ne!«

Iz osvobojenega Vojniča smo šli v drugo vas na Kordunu. Vaščani so nas bili zelo veseli, pa tudi bali so se, saj so vasi gorele kar po vrsti. Tod so živeli pravoslavni Srbi. Mnogo hiš je bilo požganih, ustaši so nekaj ljudi postrelili, druge pa poslali v taborišča. Mnogi so se umaknili v gozdove na Petrovo goro. V vasi je bila tudi katoliška cerkev in župnik. Pravoslavnim so obljubljali, da bodo živeli v miru, če bodo prestopili v katoliško vero. Seveda pa je bilo tako prekrščevanje zelo drago. V župnišče so morali znositi mnogo denarja, hrane in drugega blaga, saj jim je šlo za življenje. Tako nam vaščani niso mogli dati ničesar. Zato je komisar določil skupino, ki naj bi šla k župniku in mu razložila cilje in naloge partizanov in seveda dobila hrano za borce. Župnik nas je sprejel ves nasmejan in lepo zalit. Na njem ni bilo sledu pomanjkanja in trpljenja. Ni hotel poslušati tovarišev, ki so mu hoteli pripovedovati o našem boju proti okupatorju. Pogled je zapičil vame in mi začel ljubeznivo prigovarjati, da puška ni za nežna dekleta in tudi ne marši in bojevanje. Ne vem, kaj vse mi je govoril. V meni pa se je nekaj uprlo, nekaj mi je dalo moč, da sem mu lahko mirno povedala, koliko mrtvih deklet sem videla, ki so jih pobili ustaši. Toda te bi morale živeti za to poslanstvo. Razšli smo se sovražno, le s to razliko, da sem bila bolj bogata za izkušnjo več. Ko smo se vrnili v enoto, je sklenil komisar sklicati vaščane in se z njimi pogovoriti. Prišli so vsi! Komisar jim je pripovedoval o naših nalogah in tudi o težavah. Ko je končal, se je obrnil k meni in de-

jal: »No, tovarišica Seka, ker so tukaj večinoma ženske, povej ti, kakšne so njihove naloge in dolžnosti! Kar pogovorite se, saj poznate življenje. Ni treba posebej govoriti, kako ste zapostavljene, slabše plačane in vojna tudi vam nič ne prizanaša.« Zalila me je vročina! Kolena so se mi zašibila. Zdaj je prišel tisti trenutek, ki sem se ga vedno tako bala. Toda nič ni pomagalo. Ženske so me obkolile, da bi dobile potrdilo vsega še iz ženskih ust. Spomnila sem se župnika in njegovih besed, da vojska ni za ženske in dekleta. Ko sem pred seboj videla te preplašene ženske, revne matere z otroki, bose in lačne, se mi je nenadoma odprlo in zrasel mi je pogum. S preprostimi besedami sem orisala naše skupne naloge in težave. Ta moj prvi nastop in govor je zame pomenil prelomnico, saj sem pozneje še mnogokrat morala govoriti ljudem in šlo je laže. Seveda pa sem naredila tudi nekaj napak. Zbranim ženam sem med drugim povedala tudi tole: »Trpljenje bo minilo, sovražnik pregnan, in ko bo svoboda, bomo na vse pozabili in začeli novo življenje!«

Ko sem končala, je stopil k meni tovariš Stari in poprosil za besedo. Povedal je, da sem govorila o pozabi trpljenja! »Da,« je nadaljeval, »oprostili bomo, pozabili pa nikoli! Še več, vse to bodo morali zvedeti še potomci naših potomcev.«

S hvaležnostjo sem sprejela pouk starejšega, bolj izkušenega tovariša. V spominu pa mi je ostalo tudi tole. Naša enota je spet prišla v vas, kjer so živeli pravoslavni. Seveda so se nas na smrt prestrašili. Vse se je poskrilo. Večinoma so bili starci, ženske in otroci, moških je bilo zelo malo. Dolgo smo jih prepričevali, da smo partizani, pa nam niso verjeli. Ko je komisar uvidel, da jih ne bo mogel prepričati, se je obrnil k meni in dejal: »No, Seka, povej, kaj si ti!« Spregovorila sem jim slovensko, in ko so me slišali, so šele verjeli, da nisem ustaš, pač pa Slovenka v partizanskih vrstah. Led je bil prebit in postali smo prijatelji!

PUNČKA

Med vsemi svetniki, h katerim sem kot otrok in šolarka morala moliti, mi je ostal Miklavž v najslabšem spominu in je zame najmanj spoštovanja vreden svetnik. Kolikokrat sem mu pisala in zapala svojo največjo željo: »Prinesi mi, prosim, lepo punčko!« Pa vedno zaman.

Oče mi je delal lesene, take iz polen. Izdelal je le trup in približno glavo. Mama in stara mama pa sta mi včasih naredili punčko iz cunj. Jaz pa sem si tako želela pravo punčko, tako, ki bi imela roke, noge, glavico, oči in da bi ji lahko delala oblekce, predpasnike, da bi sedela, jo postavila na noge — tako, kot sem jih videla v izložbah in s kakršnimi so se igrale moje vrstnice! Miklavž je bil za vse moje vroče prošnje gluhi in nisem mogla razumeti, zakaj ni mogel ali ni hotel ustreči moji želji.

Nekoč sem dobila od očeta majhno, porcelanasto punčko. Ni bila večja kot pedenj in vendar je bilo moje veselje nepopisno. Končno je punčka ležala v mojem naročju, zavita v stare cunje! Zdaj sem mislila, kako bi jo oblekla. Stara mama je nosila široka krila, obrobljena s čipkami in plišem, povrh pa še nabran predpasnik. Tako je potrebovala za svoja spodnja in zgornja krila precejšen kos blaga. Njeno lepo krilo pa je bilo usodno za mojo punčko. Bilo je rdeče, žametno in po moji otroški sodbi, odločno preširoko. Samo malo ga bom odrezala, tam, kjer pride povrh predpasnik. Na tako velikem krilu se to sploh ne bo opazilo. Luknjo sem zašila, iz odrezanega koščka pa sem moji lepi punčki naredila oblekico. Bila sem ponosna, kajti punčka je bila v rdeči obleki, beli kapici in predpasniku za mene najlepša na svetu! Stara mama je opazila novo obleko na moji punčki, opazila pa je tudi svoje krilo. To je bila huda ura! Tudi punčki ni prizanesla. Nisem jokala in tudi udarcev nisem čutila, ker me je izguba punčke preveč bolela.

Žalostno sem se poslovila od svoje punčke, po kateri sem tako hrepenela.

Leta so tekla. Zapustila sem šolske klopi, zapustila dom kot stotine mladih deklet in odšla v svet za kruhom. Toda v meni ni nikoli ugasnila velika in neizpolnjena želja po majhni igrački — punčki. Ta velika želja je bila vedno z menoj.

Prišla je vojna in nam vzela svobodo in mladost. Znašla sem se v partizanskih vrstah. Prehodila sem dobršen del naše države, marsikaj doživela, in vsa štiri leta vojne, kakršne prej nismo poznali, vzdržala v boju. Malo pred osvoboditvijo so me poslali v Dalmacijo. Vojna me je izčrpala, mi prinesla bolezen in tako sem se, kot drugi, ki so bili potrebni varnega zavetja in nege, znašla v Kaštelih. Dali so mi delo med tistimi, ki so prejemale pomoč UNR za Slovenijo. Tu je živelo mnogo mater z otroki, starih in onemoglih ljudi, partizanov-invalidov in drugih. Pomoč je prihajala v raznih oblikah, tudi v blagu. To je bilo zloženo, zavezano in pakirano v velike štiriočlate bale, podobne veliki kocki. Ker je bilo tu veliko otrok, smo odprli balo, v kateri so bila otroška oblačila. Da je delo šlo hitreje od rok, nas je več sortiralo oblačila. Nenadoma mi pride pod roke nekaj trdega. Odvijem in v mojih rokah se pokaže velika, lepa punčka. Imela je oči, ki so se zapirale in odpirale, lepe lase, oblečena je bila v lepo vezeno obleko — v zagorsko nošo. Gledala me je z velikimi modrimj očmi! Kar streslo me je. Spomin je bliskoma poromal nazaj v moja otroška leta in spet obudil v meni veliko in neizpolnjeno željo mojega otroštva. Kaj je bila moja porcelanasta punčka proti tej?! Zdaj me ni ničesar več zanimalo: ne lepe obleke ne perilo ne čevlji — punčka mi ni šla iz rok! Trdno sem upala, da jo bom lahko obdržala, ker je bila brez nog. Zelo verjetno je bila že pri pakiranju in transportu poškodovana elastika, pa so ji noge odpadle. Moje veselje je skalilo pismo, ki sem ga našla v bali. Bilo je zapečateno

in z okorno roko napisano: »Najditelju tega pisma!« V grlu me je stiskalo, ko sem odpirala pismo in prebrala: »Zagorske žene — ameriške izseljenke, ki živimo tu že mnogo let, smo ponosne na svojo domovino in na voditelja Tita. Ker smo doma iz Hrvatskega Zagorja, še posebej čutimo veliko ljubezen in spoštovanje do našega voditelja. Sestajamo se v prostem času, da bi se seznanimi z dogodki v naši stari domovini. V znak ljubezni smo zbrale denar, kupile to punčko in ji same sešile oblekco in zvezle narodni vzorec iz našega Zagorja. Želimo, da jo izročite maršalu Titu!« Tako nekako se je glasilo priloženo pismo.

Torej punčke ne bom smela obdržati. Malce upanja pa mi je le ostalo. Tako pohabljene punčke vendar ne bomo mogli poslati Titu? Grizlo me je, da sem jo obdržala, čeprav je bila namenjena komu drugemu. Moje duševne težave so se končale s prihodom tovarišice Lidi je Šentjurg-Jože. Njej sem povedala zgodbo o svoji prvi punčki in zdaj o drugi. Pokazala sem ji pismo in verjetno jo je ganila moja velika želja. Svetovala mi je, naj v pismu iz Amerike pripišem, da je punčka pri meni, ker je poškodovana, in pismo odpošljem maršalu Titu.

Toda tudi to pot nisem imela sreče s punčko in tudi to sem izgubila. Bolezen je napredovala in hitro so me poslali v takrat že osvobojeno Ljubljano. Vse moje stvari so ostale v Kaštelih, kjer sem stanovala, med njimi tudi punčka. Za nobeno stvarjo mi ni bilo žal, le za njo. Iskala sem jo, se zanimala za njeno usodo, toda zaman. Zvedela sem le toliko, da jo je vzela neka ženska, doma iz okolice Grosuplja. Nikoli nisem izvedela ne njenega imena ne naslova.

Od tega dogodka so minila dolga leta, morda je ta punčka še kateremu otroku v veselje in radost, vendar pa bi še danes rada zvedela za njeno usodo, kajti spomin na njo v meni ni nikoli ugasnil!

Vseljudska vstaja v Slovenskem primorju po kapitulaciji Italije

Dr. Tone Ferenc

Ko govorimo o vseljudski vstaji v Slovenskem primorju, imamo pred očmi tisto, t. i. »prvo svobodo«, kot je primorsko ljudstvo imenovalo obdobje po italijanski kapitulaciji, ko je po dvajsetih letih tuje okupacije, nasilnega raznarodovanja, političnega in nacionalnega zatiranja, gospodarskega izkoriščanja in družbenega brezpravja nenadoma zadihalo v svobodi, in tudi tisto vsesplošno navdušenje, ki so ga odsevale močna narodna zavest, neponovljiva enotnost in popolna privrženost idejam Osvobodilne fronte, čudovito razpoloženje, ki je samo od sebe vsem, starim in mladim, moškim in ženskam, nadelo na ramena partizanske puške in jih potegnilo v partizanske vrste.

Vseljudska vstaja, ki je zajela Slovensko primorje in Istro po kapitulaciji Italije, je bila rezultat temeljitega političnega in organizacijskega dela partije in Osvobodilne fronte, ki sta se v Slovenskem primorju naslanjali na četrtsotletni odpor primorskega ljudstva proti fašističnemu nasilju. Hkrati pa je bila nenadna in nepričakovana mogočna manifestacija velike, toda do poslednjega dne italijanske okupacije zatirane narodne zavesti in živega protifašističnega razpoloženja skoraj vsega prebivalstva ter iz njiju izvirajoče globoke in organizacijski okvir presega-joče privrženosti Osvobodilni fronti. Bila je nerazdružljiv splet načrtnih in preudarnih priprav ter organiziranosti kakor tudi nenadnih, spontanih odločitev v trenutku, ko se je rušil osovraženi okupacijski režim, novi okupator pa je bil daleč in šibek, v razpoloženih ljudskih očeh celo popolnoma nemočen, in nam se je zdelo, da je konec vojne zelo blizu.

1. NARODNOOSVOBODILNA BORBA V SLOVENSKEM PRIMORJU PRED KAPITULACIJO ITALIJE

Komunistična partija Slovenije in Osvobodilna fronta sta že 1941. leta pozvali v narodnoosvobodilni boj tudi primorske Slovence in za enega najpomembnejših ciljev tega boja postavili tudi združeno Slovenijo. Od poletja 1941 dalje sta vzpostavili v Slovenskem primorju veliko svojih postojank in tudi ustanavljali primorske partizanske čete. Zlasti pa se je osvobodilna borba slovenskega ljudstva na Primorskem razmahnila po prvi pokrajinski konferenci KPS v začetku decembra 1942. leta. Ta je namreč udarila po slabostih dotedanjega dela, predvsem po sektaštvu in drobnjakarstvu, sklenila odpreti vrata v partijo vsem poštenim rodoljubom in zastavila za osnovo trenutno nalogo rekrutacijo v narodnoosvobodilno vojsko. Zato pomeni začetek močnega poleta osvobodilnega gibanja, ki ga označujeta predvsem rekrutacija novincev v narodnoosvobodilno vojsko in razširjanje osvobodilne misli in akcije na vse predele Slovenskega primorja. Medtem ko je v pozni jeseni 1942. leta v Osvobodilni fronti na Primorskem še vedno prevladoval t. i. zaupniški sistem, pa se je do pomladi 1943. leta že temeljito utrdila in razširila njena organizacijska mreža s terenskimi, rajonskimi in okrožnimi odbori po vsem ozemlju od Bovca do Trsta in Istre, segla pa je že tudi v Beneško Slovenijo. Med temeljne značilnosti narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju v tistem času je prav gotovo treba šteti močno nacionalno zavest in živo protifašistično razpoloženje skoraj vsega slovenskega prebivalstva ter iz njiju izvirajočo, globoko in organizacijski okvir presega-jočo privrženost Osvobodilni fronti.

Vendar je moralo narodnoosvobodilno gibanje v Slovenskem primorju še skozi mnoge težave. Na pomlad 1943 je začel italijanski okupator z vojaškimi, s policijskimi in z drugimi akcijami ter represalijami, ča bi čimbolj ohromil velik polet

narodnoosvobodilnega gibanja. Že od aprila dalje je bilo Slovensko primorje, ki je takrat dobilo svoji prvi narodnoosvobodilni brigadi — Gregorčičevo in Gradnikovo, prizorišče neštetiha jaha in ofenzivnih akcij; prav tako od sredine junija dalje, potem ko je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo v Vidmu ustanovilo XXIV. armačni korpus, si je okupator še posebej prizadeval, da z večjimi, načrtnimi in od zahoda proti vzhodu potekajočimi ofenzivnimi akcijami uniči našo vojsko ali pa jo vsaj izrine iz Slovenskega primorja. Italijanska vojska in policija ter fašistični upravni aparat so si vztrajno prizadevali, da uničijo vsako, še tako majhno iskrico protifašističnega upora. V takšnih razmerah je polet narodnoosvobodilnega gibanja nekoliko upadel, organizacijska mreža Osvobodilne fronte se je nekoliko zrahljala, partizanske enote so se morale premikati in živeti le v manjših oddelkih itd., vendar okupator ni dosegel kakih vidnejših uspehov, kar nam lepo osvetljuje odlomek iz okrožnice komandanta 8. italijanske armade v Padovi generala Itala Garibaldija z dne 22. julija 1943, pod katerega so spadale vse vojaške enote v Slovenskem primorju, Istri in v velikem delu severne Italije:

— »Izkušnja uči — preizkušali smo razne metode.

— Preučevali smo obkolitev, ki so jo na povelje izvedle številne sile. Obroč smo postopoma ožili, toda v mreži je ostalo le malo ali pa nič. To koristi, vendar pa ne zadostuje.

— Delali smo in še delamo pogone v raznih conah, toda v njih v glavnem ne ujamemo nobenega plena ali pa le majhnega. Koristno je tudi to, vendar ni zadostno.

— Postavljali smo in še postavljamo zasede, podnevi in ponoči. Toda vanje ne pade skoraj nihče. Tudi to koristi, toda ne zadošča.

— Poskušali smo tudi že z obroči, postaviti stalne posadke ter poizvedovati in tako dalje. — Koristno, toda tudi to je dalo pičle rezultate.

Sklep: Vse je koristno, toda ne zadošča za uresničenje ciljev.»

Julija so se začele razmere za narodnoosvobodilno gibanje ponovno izboljševati. Bližali so se dogodki, ki so oznanjali skorajšnji konec neslavne italijanske okupacije. Štiri dni po izkrcanju zaveznikov na Siciliji je vodstvo s posebno okrožnico dalo okrožnim in rajonskim vodstvom nove naloge, in sicer aktivirati prebivalstvo v vojaškem pogledu, povečati defetistično agitacijo med italijanskim vojaštvom z napisi, letaki in razgovori, večati revolucionarno razpoloženje prebivalstva, poživiti delo za razkroj t. i. sredine itd. Toda niti tedaj niti ob padcu fašizma zaradi nekaterih organizacijskih pomanjkljivosti kljub zelo borbenemu razpoloženju ljudskih množic ni skoraj nikjer prišlo do organiziranih akcij, temveč le do manjšega števila spontanah ljudskih manifestacij. Takó je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja registriralo stavko v Podgori pri Gorici, razbitje fašistične trgovine v neki istrski vasi in sabotažne akcije v Brkinah. Pač pa se je narodnoosvobodilno gibanje bolje pripravilo na kapitulacijo Italije.

Glavni štab NOV in PO Slovenije je sicer v začetku avgusta poklical obe primorski brigadi na Notranjsko, da bi tam ob zlomu Italije drugim enotam pomagali uničiti belogardistične in plavogardistične oddelke, vendar je na Primorskem ostal še na novo ustanovljeni primorski odred z dvema bataljonoma ali z okrog dvesto borci, katerih število se je s prihodom domačinov-ubežnikov iz italijanske vojske nenehno večalo. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju je z združitvijo manjših okrožij in rajonov okrepilo okrožna in rajonska vodstva partije in Osvobodilne fronte, pospešilo ustanavljanje protifašistične ženske in mladinske organizacije na terenu, poživilo delo pokrajinske tehnike in okrožnih tehnik, začelo pripravljati drugo zasedanje pokrajinskega plenuma OF in prikazovati ljudem skorajšnji konec italijanske okupacije. V svojih ustnih in pisemnih navodilih o pripravah Osvobodilne fronte na italijansko kapitulacijo je izvršni odbor OF naročal tudi to, da je treba narodnoosvobodilno borbo v nekaterih predelih tako stopnjevati, da se bo razvila v vseljudsko vstajo. To se je potem res zgodilo v Slovenskem primorju in v Istri, verjetno bi bilo to tudi v Ljubljani, če je ne bi bil že zasedel nemški okupator.

2. VOJAŠKE RAZMERE V SLOVENSKEM PRIMORJU OB KAPITULACIJI ITALIJE

Poleti in jeseni 1943. leta se je izredno jasno pokazal politični in strateški pomen Slovenskega primorja. Italijanski okupator, ki je s številnimi raznarodovalnimi ukrepi že od začetka dvajsetih let našega stoletja naprej zatiral slovensko narodno

zavest primorskega ljudstva in je tudi poskušal z drastičnimi ukrepi uničiti vsako iskrico njegovega odpora, je do kraja vztrajal na svojih pozicijah. Medtem ko je že pred padcem fašizma in zlasti še po njem rahljal svoje vezi v nekaterih zasedenih ozemljih in predvideval umik glavnine svoje vojske s teh ozemelj, tudi iz Ljubljanske pokrajine, v Italijo, je svojo vojsko v Slovenskem primorju in v Istri še krepil in je začel ponovno graditi svoje vojaške utrdbe ob stari jugoslovansko-italijanski meji. Med vedno bolj dostopnim gradivom italijanskega okupatorja v Slovenskem primorju ni najti niti enega namiga, da bi kakorkoli le malo popuščal v svojih odnosih do slovenskega naroda in njegovega osvobodilnega boja. V Slovenskem primorju in Istri je imel od pomladi 1943. leta kar dva armadna korpusa, tj. XXIII. v Trstu in XXIV. v Vidmu, pod katerega so spadale divizija Torino v Gorici, Julia v Čedadu in Sforcesca v Divači ter 3. pohodna alpinska brigada v Tolminu, ki so jo konec avgusta ukinili in njene polke poslali v južno Tirolsko, ob meji pa so bile močne enote graničarjev, financarjev itd. Konec avgusta 1943 je imel samo XXIV. armadni zbor več kot 60.000 vojakov, od tega samo v t. i. goriški coni 54.000, žal pa nimamo podatkov za XXIII. armadni zbor; sodim, da jih je imel nekoliko manj, vendar ne mnogo manj. Poleg tega je bilo konec avgusta samo v Postojni in okoli nje okoli 5500 vojakov divizije Re, ki so jo že začeli umikati iz Hrvaškega primorja v Italijo, vendar so do kapitulacije Italije prepeljali v okolico Rima le t. i. prvi ešalon.

Italijansko vrhovno vojaško poveljstvo je v pričakovanju dogovora o italijanski kapitulaciji sicer začelo pripravljati neke medle ukrepe proti nemški vojski, ki je imela konec avgusta v Italiji in v t. i. Ljubljanski pokrajini ter v Slovenskem primorju že 17 divizij in dve samostojni brigadi. Eden od njih naj bi bil tudi ta, da bi skupina premičnih enot II. in VIII. armade vrgla nemško vojsko iz Slovenskega primorja in iz Benečije. Toda v Rimu so napravili vsaj dve veliki napaki: na ta ukrep so se spomnili zelo pozno in za njegovo izvedbo so zavezali neustreznega človeka — generala Gastoneja Gambaro, prepričanega fašista. Ta namreč ni niti malo poskušal nastopiti proti nemškemu okupatorju, temveč je z njim celo sodeloval.

Političnega in strateškega pomena Slovenskega primorja in Istre se je dobro zavedal tudi nemški okupator. V pričakovanju političnih in vojaških sprememb v Italiji je nemško vrhovno vojaško poveljstvo že spomladi 1943. leta začelo pripravljati razne načrte z ukrepi za čim hitrejšo odpravo negativnih posledic teh sprememb. V teh načrtih seveda niso izostali zanj tako pomembni predeli, kot Slovensko primorje, Istra, Notranjska in Dolenjska. Ti predeli, prek katerih vodijo pomembne strateške poti, so spričo pričakovanega izkrcanja ameriških in britanskih vojaških sil v jugovzhodni ali v južni Evropi postajali v njegovih strateških postavkah še pomembnejši. Ker je bilo na njih narodnoosvobodilno gibanje še posebno močno razvito, je bil nemški okupator nanje še izredno pozoren. Če se je vsa leta dotlej pritoževal, da so slovenski predeli pod italijansko okupacijo, zlasti pa Ljubljana, žarišče naraščajočega gibanja za vso Slovenijo in če je vsa ta leta kritično in nezaupljivo gledal na ukrepe in rezultate italijanskega okupatorja pri zatiranju narodnoosvobodilnega boja na teh predelih in če je končno moral ob drugi obletnici vojne s Sovjetsko zvezo slovensko Štajersko in Gorenjsko razglasiti za »Bandengebiet«, se ga je zdaj vedno bolj lotevala bojazen, da bi se ob italijanskem zlomu utegnile na slovenskih predelih, ki jih je imel zasedene italijanski okupator, še bolj razmahniti narodnoosvobodilno gibanje ali bi celo izbruhnila splošna ljudska vstaja.

Ko je nemško vrhovno vojaško poveljstvo spomladi 1943. leta menilo, da se bodo ameriške in britanske sile najverjetneje izkrcale na Egejskih otokih, je bilo predvsem pozorno na območje med Ogulinom in Ljubljano. Predvidevalo je, da bo moralo nanj poslati kar dve diviziji s štabom XXIII. nemškega armadnega korpusa. Po izkrcanju ameriških in britanskih sil na Siciliji in po padcu fašizma v Italiji pa je nemško vrhovno vojaško poveljstvo težišče svojih priprav preneslo v južno smer, v Slovenijo predvsem v prostor Ljubljana—Trst—Trbiž.

Skozi Slovensko primorje in sosednjo Kanalsko dolino so namreč tekale tri od štirih za nemško vojsko zelo pomembnih železnic med nemškim rajhom in Italijo; to so bile železnice Ljubljana—Trst, Podbrdo—Gorica in Beljak—Pontebba—Videm. Po njih je že nekaj časa vozil svojo vojsko v južno Italijo, vendar jih je zavarovala le italijanska vojska. Konec julija 1943 pa je v zvezi s padcem fašizma in načrtom formirati večje bojne skupine tudi v srednji in v severni Italiji, ki bodo pripravljene takó na izkrcanje ameriških in britanskih sil kakor tudi na kapitulacijo itali-

janske vojske, začela nemška vojska zasedati najpomembnejšo, tj. brennersko železnico. Italijanska stran je proti temu sicer protestirala, zelo protestirala, nazadnje pa popustila.

Bilo je pričakovati, da bo nemška vojska prej ali slej poskusila zasedeti tudi druge tri železnice, po katerih je sredi avgusta prepeljala na član v Italijo okrog 25 vlakov svojih enot. Če je Nemcem ogrožala brennersko železnico le italijanska vojska, so vsaj železnici Ljubljana—Trst in Podbrdo—Gorica ogrožali še slovenski partizani. Zato je šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer že 26. julija 1943 opozarjal Himmlerja, da je meja nemškega rajha pri Vrhniki le sto kilometrov zračne razdalje oddaljena od Jadranskega morja, ki bi lahko kaj kmalu postalo operacijsko območje Angležev in da je med Ljubljano in Trstom uporniško območje ter predlagal, naj bi nemške sile pod Himmlerjevim vođstvom začele protipartizanski boj tudi v Ljubljanski pokrajini in v Slovenskem primorju, naj bi nemška vojska zasedla Slovensko primorje in Kanalsko dolino, začela utrjevati istrsko obalo itd. O zasedbi tega strateško pomembnega ozemlja so isti dan razpravljali tudi Hitler, Göring, Himmler, Keitel in Jodl ter omenjali zlasti Reko, Trst in Trbiž, kamor naj bi poslali oddelke s tanki in z oklepnimi avtomobili. Göring je nekajkrat izrazil bojazen, da bi mogli partizani dobiti v roke italijanske orožje. Rainer je potem še nekajkrat spodbujal nacistične veljake, naj bi ukazali zasedeti Slovensko primorje in Kanalsko dolino. Vrhovno vojaško poveljstvo je pri sestavljanju načrta Achse res mislilo tudi na območje med Ljubljano in Trstom ter Trbižem in je do 12. avgusta zbralo na Koroškem in na Gorenjskem že vso 71. pehotno divizijo, ki jo je pripeljalo iz Danske, ter jo okrepilo z nekaterimi rezervnimi in šolskimi enotami XVIII. vojnega okrožja.

Ko so bile takó nasproti Ljubljani in Slovenskemu primorju zbrane močne nemške vojaške enote, je bil njihov odhod na italijansko ozemlje le še vprašanje časa. Sredi avgusta, ko nemško vrhovno vojaško poveljstvo še ni imelo kakšnega posebnega povičja, da izda takšen ukaz, je Hitler naročil Rommlu, naj skuša omenjene sile prepeljati v severno Italijo po brennerski železnici, nato pa jih naj pod kakšno prevezo potiska od zahoda proti vzhodu v prostor Trst—Trbiž—Ljubljana. Kmalu pa je našel povod za neposredno zasedbo omenjenih železnic. Izkoristil je napad Tomšičeve brigade na železniški transport 24. nemške tankovske divizije 23. avgusta zvečer pri Goričici med Preserjem in Borovnico. Po predhodnem opozorilu je 25. avgusta zvečer nemško vrhovno vojaško poveljstvo ukazalo Rommlu, naj njegove sile drugi dan pri Šentvidu nad Ljubljano, Podbrdu in Trbižu začno zasedati omenjene tri železnice in energično odbijejo odpor italijanske vojske, če bi se ta pojavil. Toda italijanska vojska se je upirala samo z besedami, je sicer ostro protestirala in celo pošiljala okrepitev na omenjene mejne prehode, vendar se ni usodila ustavljati treh polkovnih skupin 71. nemške divizije, ki so v treh dneh prišle do Opčin pri Trstu, Solkana pri Gorici in do Humina v Furlaniji.

Toda nemški vojski to še ni bilo dovolj. Ko je nemška stran pripravljala ultimativno noto z novimi zahtevami, je štab armadne skupine B, ki je bil že od srede avgusta v severni Italiji, zahteval še »odstranitev vseh enot italijanske vojske z območij severno od črte Reka—Trst—Videm—Vicenca—Verona—Brescia«, italijanska vojska naj bi na teh območjih zapustila tudi vse utrdbe, železniške proge pa naj bi prevzele nemške železnice. Toda še prej kot so noto izročili italijanski vladi, je ta 8. septembra zvečer razglasila brezpogojno vdajo svoje vojske.

Skupaj s temi strateško motiviranimi zahtevami nemške vojske so tekla aneksionistična prizadevanja nekaterih avstrijskih nacistov v duhu nemških imperialističnih načrtov o prodoru nemštva do Trsta in do Jadranskega morja. Zlasti gauleiterja NSDAP Koroške in Tirolske sta že vsaj od julija 1943 predlagala Hitlerju in drugim nacističnim veljakom, naj Nemčija zasede in si priključi Slovensko primorje in Istro, Furlanijo ter južno Tirolsko. Takó so se v Slovenskem primorju, kjer se je moralo slovensko ljudstvo krčevito bojevati za svoj narodni in fizični obstoj, tisti čas križale italijanske in nemške imperialistične težnje.

3. RAZOROŽEVANJE ITALIJANSKE VOJSKE V SLOVENSKEM PRIMORJU

Kapitulacija Italije je bila za Hitlerjevo Nemčijo hud udarec, takó v političnem kakor tudi v vojaškem pogledu, kar je moral končno javno priznati tudi Hitler. Toda Nemčija je ta, že tretji hud udarec v letu 1943, prestala razmeroma bolje, kot pa so pričakovali. Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je namreč prej računalo, da bo ob italijanskem zlomu moralo hitro umakniti svojo vojsko z grških otokov,

s Sardinije, Korzike in iz južne Italije ter vzpostaviti fronto šele na Apeninih, da bo izgubilo tudi kakšno večjo enoto na otokih ali v južni Italiji itd. Ker niti italijanska vojska niti zahodne sile niso izkoristile vseh slabosti nemške obrambe v južni in jugovzhodni Evropi, je nemška vojska tudi po izkrcanju zahodnih sil v salernskem zalivu južno od Neaplja vzpostavila fronto v južni Italiji, brez izgub polagoma izpraznila Sardinijo in Korziko ter se šele po razmeroma daljšem času znašla na položajih, na katerih je že jeseni 1943. leta namerala braniti južno stran t. i. »evropske trdnjave«.

Zelo dobro je italijansko kapitulacijo izkoristila narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije. Razorožila je italijansko vojsko v Sloveniji, Hrvaškem primorju in v Gorskem kotarju, okoli Splita in v Črni gori, ustvarila je razsežna osvobodjena ozemlja, formirala mnoge nove enote, brigade, divizije in korpuse ter začela močnejše napadati sovražne postojanke in prometne zveze. Čeprav je nemško vrhovno vojaško poveljstvo še 13. septembra menilo, da je razorožitev italijanske vojske potekla bolje, kot je pričakovalo, je že čez štiri dni tožilo, da so razmere vendar bolj neugodne, kot je mislilo, »ker narašča aktivnost tolpe, posamezne italijanske enote se upirajo razorožitvi ali pa so prešle k tolпам«.

V Sloveniji je narodnoosvobodilna vojska razorožila italijansko vojsko predvsem na novomeškem in kočevskem območju ter v Slovenskem primorju in v Istri.

Še isti večer, ko je Italija razglasila brezpogojno vdačo vseh svojih oboroženih sil, je pokrajinski komite KPS za Primorsko, katerega del je bil takrat v Podragi pri Vipavi, drugi pa v Bukovici pri Volčji dragi, naročili svojim okrožnim komitejem, naj na terenu ustanavljajo enote naročne zaščite, ki jih naj oborožijo z zaplenjenim italijanskim orožjem, in z njimi zasedejo javne zgradbe, naj od italijanske vojske zahtevajo orožje ali pa sodelovanje v boju proti nemškemu okupatorju, naj organizirajo akcije proti nemški vojski in za rušenje prometnih naprav in naj s pomočjo narodne zaščite prevzamejo oblast na terenu.

Spričo že omenjenega majhnega števila partizanske vojske v Slovenskem primorju je bil osnovni dejavnik narodnoosvobodilnega gibanja, ki je nastopil ob kapitulaciji Italije, primorsko in istrsko ljudstvo. Močna nacionalna zavest in protifašistično razpoloženje sta ga tiste dni dvignila v splošno oboroženo vstajo. Na terenu so jo vodili okrožni komiteji KPS in okrožni odbori OF (bilo je 8 okrožnih in 54 rajonskih odborov OF z nekaj stotinami terenskih odborov OF in oboroženih političnih aktivistov), oddelki narodne zaščite, skupine varnostnoobveščevalne službe, številne kurirske postaje itd.

Vstaja se je začela s številnimi demonstracijami primorskih Slovencev, v Trstu pa tudi italijanskih protifašistov, zlasti delavcev, proti italijanskemu okupatorju po vsem ozemlju, tudi v večjih mestih. Pod močnim ljudskim pritiskom je morala italijanska uprava v Trstu, Gorici in tudi drugod odpreti ječe in izpustiti politične jetnike. Zlasti na podeželju je brezbrežni val vstaje v hipu odplahnil osvojeni italijanski okupacijski aparat, ki se je bil sramotno proslavil z nasilnim raznarodovanjem, političnim in nacionalnim zatiranjem ter z gospodarskim izkoriščanjem slovenskih in hrvaških ljudi. Vse Slovensko primorje in Istro je tiste dni prevevalo vsesplošno navdušenje, ki so ga odsevale močna narodna zavest, velika enotnost in popolna privrženost idejam Osvobodilne fronte. Ljudstvo je v demonstracijah enodušno zahtevalo priključitev Primorske k združeni Sloveniji. Hkrati je pomagalo oboroženim partizanom razoroževati italijansko vojsko in kjer ni bilo partizanov, je tudi samo odvezemalo orožje odhajajoči italijanski vojski.

Glede razoroževanja italijanske vojske je bila osnovna zamisel vodstva narodnoosvobodilnega gibanja taka, da njegovi predstavniki takoj vzpostavijo stik z italijanskimi poveljstvi in od njih zahtevajo, naj se italijanske enote pridružijo partizanom v borbi proti nemškemu okupatorju ali pa jim naj izročijo orožje, strelivo in opremo ter odidejo domov. To so v glavnem tudi storili. Imamo podatke, da so potekala pogajanja v Gorici, Podragi, na Vogrskem, v Tolminu, Kobaridu, v nekaterih krajih južne Primorske itd. Italijanski vojaški poveljniki niso kazali nobene pripravljenosti za skupen nastop proti nemškemu okupatorju, izgovarjali so se v glavnem, da morajo čakati na povelja, da sami ne smejo ukrepati na svojo roko itd. Mnogi so bili sicer protinacističnega prepričanja, šlo pa jim je predvsem za to, da bi pridobili čimveč časa. Celotakšni italijanski oficirji, ki so pozneje postali visoki poveljniki v italijanskem odporniškem gibanju, kot npr. general Luigi Masini iz Tolmina, so raje pustili razorožiti svoje enote, kakor pa bi jih bili povedli v boj proti nemškemu okupatorju. O odnosu italijanskih vojaških poveljstev do predlogov narodnoosvobodilnega gibanja je to pozneje poročalo takole: »Italijanske

*Zborovanje Oslo-
bodilne fronte
v Rihemberku
18. 9. 1943*

štabe smo povsod pozivali na skupen boj, ti pa so samo izražali platonične simpatije za svoje zaveznike partizane, v praksi pa sabotirali vsak bojovni dogovor in si prizadevali edino za to, da njihove čete odnesejo čimveč orožja iz naših krajev. Ko smo jih skušali razorožiti, so se z besedami silno upirali, zaradi odločnega nastopa naših tovarišev pa so končno položili orožje.»

Ker je bilo v Slovenskem primorju zelo malo partizanske vojske, Italija pa zelo blizu, je bilo seveda razoroženih manj italijanskih enot kot na Dolenjskem. Edina večja enota, ki so jo razorožili celo in popolnoma, je bila 1. hitra divizija Eugenio di Savoia. Ta se je z avtomobili in s topovi nameravala prebiti skozi Brkine iz Hrvatskega primorja v Italijo, a jo je med Markovščino in Obrovom za dva dni ustavila narodna zaščita. Z njenim poveljnikom generalom Lombardijem so se

pogajali aktivisti brkinsko-istriškega okrožja in ta je že pristal na sodelovanje v skupnem napadu na nemško posadko v Trstu. Ko pa bi morale enote na položaje, so vojaki začeli odmetavati orožje in odhajati proti Trstu, nato so partizani in prebivalci divizijo razorožili.

Kljub temu da niso mogli razorožiti vseh italijanskih enot v Slovenskem primorju, je narodnoosvobodilno gibanje vendarle dobilo velike količine orožja, streliva in opreme, npr. okoli 1000 težkih strojníc, 30 topov, 50 minometov, 200 avtomobilov, 5 oklepnih avtomobilov, 4 lahke tanke in ogromno količino lahkega pehotnega orožja.

Treba je poudariti, da sta narodnoosvobodilna vojska in primorsko ljudstvo razorožila več italijanske vojske kakor pa nemški okupator in da je to moral 12. septembra priznati tudi Rommel v poročilu Hitlerju: »XXIV. armadni zbor se je včeraj začel razkrajati. Vojaki se premikajo v velikih kolonah proti zahodu in odmetavajo orožje ter opremo. Naše sile jim ne morejo onemogočiti odhoda in zapleniti orožja.« In nemško vrhovno vojaško poveljstvo je tega dne zapisalo v svoj dnevnik: »Zaradi pomanjkanja naših sil ni mogoče preprečiti, da ne bi v Gorici, Trstu in na Reki številno orožje padlo v roke upornikov.«

Italijanska vojaška poveljstva se niso samo upirala sodelovanju z narodnoosvobodilno vojsko ali razorožitvi, temveč so nekatera s svojim vedenjem naravnost pomagala nemškemu okupatorju, da je razorožil njihove enote. Naj navedem samo primer dveh pomembnejših italijanskih generalov. Poveljnik XXIV. armadnega zbora v Vidmu Licurgo Zannini je 8. septembra ob desetih zvečer izdal dve povelji, naj enote ostanejo v vojašnicah, pripravljene za vsako nalogo. Čez eno uro je ukazal, naj trije tankovski vodi z devetimi tanki odrinejo iz Pordenona v Magnano in Riviera, kjer naj poveljstvu divizije Julia pomagajo okrepiti sile jugovzhodno od Humina, en vod s tremi tanki pa naj se odpelje v Gorico in naj poveljstvo divizije Torino z njimi okrepi svoje sile v soteski med Sabotinom in Sveto goro. Medtem ko je bil ta ukrep očitno naperjen proti prodiranju nemške vojske v smeri Vidma in Gorice, pa so bili naslednji ukrepi v korist nemškega okupatorja. 10. septembra je na poveljstvu divizije Torino v Gorici popustil nekaterim zahtevam nemških oficirjev, drugi dan jim je izročil Videm in 12. septembra je ukazal italijanskim enotam v Gorici, naj s tanki in oklepnimi avtomobili izženejo partizane iz mesta, ki ga naj izročijo prodirajočim nemškim enotam. Tuči general Gambara, ki bi moral z enotami II. in VIII. italijanske armade vreči nemško vojsko iz Slovenskega primorja in iz Benečije, je po svojem prihodu na Sušak ukazal dosegljivim vojaškim enotam, naj se zberejo na Reki, kjer jih je 14. septembra izročil nemški vojski. Namesto v vojno ujetništvo se je odpeljal v Italijo in postal načelnik štaba italijanske fašistične vojske v republiki Salo. Delovanje teh dveh in tudi mnogih drugih poveljnikov je nemški vojski omogočalo zajeti, razorožiti in internirati tiste italijanske vojake, ki niso prej zbežali proti domu. Zato na Slovenskem ni znan niti en primer, da bi bila nemška vojska uvedla represalije proti njim ali vojakom, kakor je to storila v drugih jugoslovanskih pokrajinah ali v Grčiji, kjer je napravila cele pokole. Pač pa je znanih mnogo primerov, da so se italijanske enote, zlasti fašistične, na Slovenskem pridružile nemški vojski. Takó je ta spričo hitrega razkroja italijanske vojske in vedenja visokih italijanskih oficirjev kaj kmalu zasedla večja mesta v Slovenskem primorju in v sosednji Furlaniji. Že 10. septembra je zasedla Trst, naslednji dan Tržič in Videm in 12. septembra Gorico in Pulj. Kaže, da je le poveljnik divizije Torino general Bruno Malaguti v Gorici imel nekaj poguma ovirati pohod nemške vojske proti Gorici, saj je po nemških podatkih kar štirikrat zavrnil zahtevo, naj solkanski most izroči nemški vojski. Zato je ta morala prodirati proti Gorici tudi iz Vidma in iz Trsta in so njen pohod ovirali slovenski in italijanski partizani. Enako so slovenski in hrvaški partizani z razstrelitvami mostov in z zasedami ob cestah ovirali njen pohod proti Pulju in Reki. Zato je moral Rommel, ki mu okrepljena 71. divizija — in ta je bila razen enega polka vsa v Slovenskem primorju in v Furlaniji, nikakor ni zadostovala, 12. septembra posredovati pri Hitlerju: »Na območje 71. divizije morajo hitro priti policijske in druge zavarovalne enote, ker njene enote ne zadostujejo za bojevanje z vedno močnejšimi tolpmi, za razoroževanje in odvoz nekaj italijanskih armadnih korpusov ter za zavarovanje življenjsko pomembnih objektov.« Takó je nemška vojska zaradi naraščajoče partizanske aktivnosti vedno teže zasedala pokrajino in njene enote so bile prešibke, da bi bile uspešno zavarovale železnice, kaj šele da bi bile obvladale vso deželo. Takó sta bila Slovensko primorje in Istra eno samo veliko osvobojeno

ozemlje in hkrati del razsežnega osvobojenega ozemlja, ki je obsegalo vso južno polovico Slovenije. Tako razsežnega osvobojenega ozemlja na Slovenskem narodno-osvobodilno gibanje ni imelo niti prej niti pozneje.

4. USTANOVITEV NARODNOOSVOBODILNEGA SVETA ZA PRIMORSKO SLOVENIJO IN PRIKLJUČITEV SLOVENSKEGA PRIMORJA K SLOVENIJI

Na vsem osvobojenem slovenskem ozemlju je oblast prevzela Osvobodilna fronta. Temeljni ukrepi, ki jih je izvedla tisti čas, npr. prevzem oblasti, ustanavljanje novih partizanskih enot itd., mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko, so bili enaki, čeprav tisti čas, ko je bilo treba ukrepati hitro, ni bilo hitrih zvez med njenim osrednjim, pokrajinskimi in okrožnimi vodstvi. To dokazuje, da so vsi vodstveni organi enako ocenjevali razmere in sta vladali idejna enotnost ter temeljita pripravljenost na dogodke. Je pa bil razvoj Osvobodilne fronte in ljudske oblasti v Slovenskem primorju in v slovenski Istri tisti čas v nekaterih pogledih vendarle drugačen.

Ena izmed posebnosti je prav gotovo ustanovitev narodnoosvobodilnega sveta za primorsko Slovenijo na Vogrskem 11. septembra 1943. Zamisel o ustanovitvi tega najvišjega političnega, oblastnega in upravnega organa splošne ljudske vstaje in narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju in predlog za njegovo ime je dal Edvard Kardelj v svojih navodilih PKKPS za Primorsko 31. decembra 1942. Opozoril je, da so na mednarodnem torišču mogoča vsakršna presenečenja in si naj zato vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja »izdela osnovni politično-strateški načrt obvladanja primorskega terena z vojaške in politične strani«. Določil je, da je treba v takem trenutku izvesti dve nalogi: 1. vzpostaviti narodni svet za Primorje kot najvišji predstavnik narodne oblasti, in sicer na temelju pokrajinskega odbora OF, vanj naj pridejo tudi predstavniki Komunistične partije Italije, in 2. vprašanje Trsta postaviti kot vprašanje samoodločbe italijanskega naroda. Vodstvo naj takrat hitro ukrepa in naj takoj razglasi Slovensko primorje za del svobodne Slovenije in Jugoslavije. Takoj po italijanski kapitulaciji je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovensko primorje začelo ta navodila uresničevati.

Ob svoji ustanovitvi je imel narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo 21 članov, čez deset dni pa se je po navodilih IOOF še razširil s sedmimi člani in v njem sta bila dva predstavnika Italijanov oziroma pet predstavnikov Trsta. Svoje delo je opravljal v glavnem na plenarnih sejah, na katerih je sprejemal tudi odloke. Ni pa bil le zakonodajni organ, temveč se je moral ukvarjati tudi z izvajanjem posameznih odlokov, je bil torej tudi nekakšen izvršni organ. Zato je izbral ožje telo, t. i. »odbor narodnoosvobodilnega sveta«, v katerem so bili poleg predsedstva tudi referenti za posamezna delovna področja. Imel je tudi podobne naloge kot upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje, ki jo je ustanovil vrhovni plemen OF 14. septembra 1943 in je spričo že ustanovljenega narodnoosvobodilnega sveta za primorsko Slovenijo izvil Slovensko primorje in slovensko Istro iz njene pristojnosti.

V štirih mesecih svojega obstoja in dela (ukinili so ga 15. januarja 1944) je narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo izdal več odlokov. Prvi je bil »odlok o mobilizaciji«, s katerim je podobno kot IOOF za vse slovensko ozemlje vpoklical vse za vojsko sposobne moške prebivalce od 18. do 45. leta starosti v narodnoosvobodilno vojsko. Drugi odloki, med katerimi sta bila zelo pomembna »odlok o volitvah občinskih narodnoosvobodilnih odborov« in »odlok o volitvah v zbor odposlancev slovenskega naroda«, so v glavnem urejali graditev ljudske oblasti in razveljavljali fašistične ter druge raznarodovalne ukrepe, po nemški ofenzivi pa je izdal nekaj odlokov, ki so zavarovali pridobitve osvobodilnega boja in izrecno prepovedovali vsako dejavnost, naperjeno proti slovenskemu naroču in njegovemu osvobodilnemu gibanju. Večina odlokov narodnoosvobodilnega sveta za primorsko Slovenijo je slonela na pravnih normah, ki jih je postavil IOOF že pred letom dni, ko je na Dolenjskem in Notranjskem nastalo t. i. prvo osvobojeno ozemlje, ali na odlokih, ki jih je izdal v prvi polovici septembra 1943, nekaj popolnoma novih, izvirnih odlokov pa so zahtevale posebne razmere v Slovenskem primorju.

Z množičnim vključevanjem v narodnoosvobodilno vojsko, z izkazovanjem velikega junaštva in požrtvovalnosti v njenih vrstah, s stoodstotno udeležbo pri graditvi ljudske oblasti, tj. pri volitvah in delu vaških in občinskih narodnoosvobodilnih odborov, s številnimi mitingi in veličastnimi množičnimi zborovanji, ki so

bila po vsej pokrajini in na katerih so govorili člani narodnoosvobodilnega sveta, se je primorsko ljudstvo tiste dni kot v plebiscitu izreklo za novo, združeno Slovenijo. Zato je vrhovni plenum OF na svojem zasedanju 16. septembra 1943 razglasil priključitev Slovenskega primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji in italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju zagotovil avtonomijo. Ta akt, ki sicer ni imel mednarodnopravne veljave, pač pa je pomenil veliko moralno spodbudo za primorske Slovence, je čez dva in pol meseca potrdilo drugo zasedanje AVNOJ.

5. USTANAVLJANJE NOVIH PARTIZANSKIH ENOT IN GORIŠKA FRONTA

Ena izmed osnovnih značilnosti splošne oborožene vstaje v Slovenskem primorju in v Istri je vključevanje veliko ljudi v narodnoosvobodilno vojsko. Narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo je sicer 11. septembra z odlokom o mobilizaciji zagotovil narodnoosvobodilni vojski mnogo ljudi, toda še preden je odlok segel v vse primorske predele, so velika narodna zavest, trdno protifašistično prepričanje in zvesta privrženost Osvobodilni fronti spravili v partizansko vojsko vse mlado in staro. V nekaj dneh so po vsej Primorski ustanovili več kot trideset novih bataljonov. Med njimi sta bila tudi bataljona slovenskih in črnogorskih internirancev, ki so se tiste dni vrnili iz italijanskih koncentracijskih taborišč, internacije ali iz zaporov, medtem ko se je na stotine internirancev vključilo v druge enote, zlasti v zahodnih predelih Slovenskega primorja. Na tisoče primorskih Slovencev se je jeseni 1943 in naslednje leto vključilo tudi v t. i. prekmorske in druge enote, ki so jih ustanovili v južni in srednji Italiji.

Slovensko osvobodilno gibanje, ki je ves čas čutilo za svojo dolžnost, da kot del zavezniške protifašistične zveze spodbudi in krepí borbo proti fašizmu na čim širši fronti, tudi v njegovi lastni deželi, je še zlasti ob kapitulaciji Italije pomagalo ustanavljati italijanske partizanske enote in verjetno ni naključje, da tako množičnega odhoda italijanskih ljudi v partizane kot v Trstu in v Furlaniji tisti čas še ni bilo v nobeni drugi italijanski pokrajini. Italijanski partizanski bataljoni so takrat nastali na Krasu, na Miljah, v Brkinih, na desnem bregu Soče itd. in slovensko osvobodilno gibanje jim je tudi dajalo vso potrebno pomoč in podporo.

Neposredno po italijanski kapitulaciji so partizanske čete, bataljone in tudi odrede ustanavljali okrožni in rajonski komiteji KPS in odbori OF, in so jih oborožili z zaplenjenim italijanskim orožjem ter jim dali poveljniški kader, kmalu pa je vsaj v osrednjem delu Primorske skrb zanje prevzel na novo ustanovljeni štab primorske operative cone. Na tistih območjih, kjer so ustanovili več bataljonov, so jih že sredi septembra začeli združevati v odrede, medtem ko so brigade ustanovili šele proti koncu septembra ali prve dni oktobra 1943.

Vključitev veliko primorskih Slovencev v partizansko vojsko je tudi omogočilo njeno dokončno organizacijo v Slovenskem primorju. Čeprav se je med nemško ofenzivo — o kateri bomo še govorili — znatno število partizanov, v glavnem deklet in starcev, vrnilo domov, je bila vendar dana osnova za ustanovitev večjih enot. Proti koncu septembra in v začetku oktobra so ustanovili brigade, 6. oktobra divizije in 22. decembra 1943 deveti korpus ter s tem končali zgradbo partizanske vojske v Slovenskem primorju. Razen nekaterih specialnih enot, npr. topniške brigade, II. brigade VDV, tržaške brigade in odredov niso od jeseni 1943 do konca vojne ustanovili več nobene brigade ali divizije, temveč so jih le dopolnjevali.

Kot na Dolenjskem in Notranjskem, so tudi v Slovenskem primorju enote narodnoosvobodilne vojske zavarovale osvojenno ozemlje, vendar pa se je zavarovanje osvojenega ozemlja pri Gorici bistveno razlikovalo od zavarovanja drugod. Pred Gorico je namreč takoj po italijanski kapitulaciji nastala t. i. »goriška fronta«, ki je sovražniku onemogočala, da bi bil vpadel v srce osvojenega ozemlja, v Vipavsko dolino. Goriška fronta pa ni nastala iz kakšnih zavarovalnih, obrambnih namenov, temveč iz ofenzivnega namena osvoboditi Gorico.

Oba bataljona primorskega odreda, ki sta bila na Kozjih stenah v Trnovskem gozdu in v Vršah nad Cepovanom, sta se po navodilih vodstva narodnoosvobodilnega gibanja takoj začela pomikati proti Gorici; na poti sta razoroževala italijansko vojsko in se ustavila na Prevalu in pri Vogrskem. Štab cone je 11. septembra spoznamno z narodnoosvobodilnim svetom za primorsko Slovenijo sklenil, naj enoti osvobodita Gorico, v kateri še takrat ni bilo nemške vojske. Enako kot v Trstu so bile v Gorici prejšnja dva dni množične demonstracije za izpust jetnikov in so

italijanski kvesturi prisilile, da sta res odprli ječe. V Gorici je bil 10. septembra za krajši čas že manjši partizanski oddelek. Ko sta bataljona dobila to povelje, sta 12. septembra v treh kolonah odrinila proti mestu: prva naj bi zasedla šempetrsko železniško postajo, druga naj bi obračunala z nemško vojsko pred solkan-skim mostom in tretja naj bi zasedla severno železniško postajo (zdaj postaja Nove Gorice). Načrt so uresničili le deloma: prva kolona je sicer zasedla šempetrsko železniško postajo, drugi dve pa svojih ciljev nista mogli doseči. Bataljona, ki se jima je na južnem delu — nasproti glavne železniške postaje — pridružil še bataljon tržaških in tržiških delavcev (pri napadu je ta bataljon izgubil svojega komandanta), se je postavila v bran italijanska vojska. General Zannini je takoj izdal povelje, naj četa alpinov na avtomobilih, dva voda tankov in vod oklepnih avtomobilov »ponovno zavzamejo goriške železniške postaje in očistijo mesto partizanskih elementov«, pri tem pa naj jih podpira baterija težkih topov iz Ločnika. Zannini je torej sedaj tisto orožje, ki ga je pred tremi dnevi poslal proti prodirajočim nemškim enotam, obrnil proti partizanom in se ukazal je enotam, naj ukrepajo z največjo odločnostjo ter se naj ne spuščajo v nikakršna pogajanja s partizani. Naznanil je tudi prihod nemških enot v mesto Gorico; te so popoldne res vdrle vanjo s severa, zahoda in z juga in se na njenem robu začele spopadati s partizanskimi enotami.

Ko je Gorico zasedla nemška vojska, je štab primorske operativne cone sicer preklical povelje za napad na mesto, vendar so borci ostali na svojih položajih na robu mesta. Nemške sile so kmalu začele potiskati partizanske bataljone z roba mesta proti vzhodu in ti so se ustavili na črti, kjer je v prvi svetovni vojni od avgusta 1916 do oktobra 1917 tekla fronta. Vzpostavili so pravo bojno črto, ki je dobila ime »goriška fronta«. Iz zaledja so prvim bataljonom na goriški fronti takoj začeli pošiljati pomoč — enote so iz Ajdovščine do Volčje drage prevažali celo z vlakom — in ti so se že sredi septembra razvili v severnoprimorski in južnoprimorski odred. Prvi je držal položaje od Solkana do Ajševice, drugi pa od tam do Sovodenj, naprej pa so bili položaji tržaških partizanskih bataljonov. Na drugem bregu Soče, zlasti v južnih Brdih, so bili položaji na novo ustanovljenega zahodno-primorskega odreda.

Takó je narodnoosvobodilna vojska obkrožila Gorico v obliki treh četrtn krožnega loka ali še več in fronta je bila dolga najmanj 25 kilometrov. Bataljoni so se na položajih dobro utrdili, razrušili so ceste in železnice ter napravili barikade in sem pa tja napadali nemško posadko v mestu. Ta pa se je, obkoljena in izolirana od drugih posadk, saj je imela za zvezo trdno v rokah le južni ali centralni kolo-dvor in dva mosta na Soči, žilavo branila in je tudi sama z večjimi ali manjšimi izpadi poskušala odriniti partizanske enote čim dalje od mesta. Zato se je goriška fronta nenehno premikala, in sicer v hudih bojih, ki so trajali več kot deset dni. Po do sedaj ugotovljenih podatkih je bil najmočnejši izpad nemške posadke 19. septembra, ko je s tanki prodrla do Volčje drage in jo požgala ter postrelila nekaj ljudi. Največji napad partizanske vojske pa je bil 22. septembra, ko je na vsej goriški fronti vzplamtela prava partizanska ofenziva. Enote obeh odredov, podprte z ognjem iz mnogih topov, ki pa ni imel kakšnih večjih uspehov, so ves dan napadale in nemška posadka — sestavljali so jo takrat štab 171. topniškega polka z II. divizionom, I. bataljon 191. grenadirskega polka, 6. četa 194. grenadirskega polka, 3. tankovska zavarovalna četa, 2. četa 171. oddelka tankovskih lovcev ter oddelki italijanskih fašistov — je morala ves dan odbijati hude napade, v pomoč pa so ji morali poslati tudi okrepljeni II. bataljon 211. grenadirskega polka iz Trsta, ki je pritisnil na naše enote pri Mirnu. Čeprav se je ta napad končal takó kot drugi in kot so se končali tudi vsi izpadi nemške posadke, tj., da sta se obe strani konec dneva ali še prej vrnili na izhodiščne položaje, je vendar še isti večer našel odmev tudi v nemškem vojnem poročilu. Neki nemški vojni poročevalec pa ga je opisal v nekaterih časniki in revijah.

Nemška posadka v Gorici je v več kot desetih dneh nenehnega bojevanja utrpela huce izgube, pa tudi partizanska vojska je imela okoli 150 mrtvih in ranjenih. Med padlimi je bilo tudi mnogo italijanskih delavcev iz Trsta in Tržiča; na goriški fronti so prvič italijanski in slovenski partizani skupaj prelivali kri za velike ideale rezistence.

Po vojni so nekajkrat izrekli trditev, da je bila goriška fronta strateško in taktično zgrešena odločitev. To v glavnem tudi drži. V taktičnem pogledu je strnjena statična fronta neprimerna za partizansko ali ljudsko vojsko, ker partizanske enote

niso bile enakovredno oborožene, posebno s težkim orožjem, niso imele takšnih sredstev za zveze kot okupatorjeva vojska, tudi niso bile izurjene in primanjkovalo jim je tudi strokovno usposobljenega poveljniškega kadra, poleg tega pa bi okupatorjev preboj fronte lahko onemogočil nadaljnji obstoj vse fronte. Zato je takšna fronta lahko obstajala le toliko časa, dokler sovražnik ni mogel zbrati dovolj sil. Strateško je bila upravičena in koristna le toliko časa, dokler so bile stvarne možnosti, da lahko partizanska vojska uspeva s takšno obrambo osvobojenega ozemlja. Treba pa bi bilo enote na goriški fronti organizirati tako, da bi se bile lahko takoj razvile v partizanske enote, sposobne za manevriranje, brž ko bi bili iz Vipavske doline odpeljali na varno v gozdove orožje, strelivo in drug vojaški material ali brž ko bi bilo očitno, da je sovražnik zbral dovolj sil in bo vsak čas skušal prebiti fronto. Te ukrepe je štab primorske operativne cone na goriški fronti tudi izvajal — 23. septembra je izdal odredbo o ustanovitvi brigad, drugi dan je imel sestanke s predvidenimi štabi brigad itd. — vendar prepočasi.

Pomanjkanje kadrov, vojaške izurjenosti in tehnične opreme je na goriški fronti nadomeščalo veliko junaštvo borcev. Znani so primeri, ko so borci s steklenicami, napolnjenimi z bencinom, naskakovali nemške tanke in oklepne avtomobile. Posebno so se v junaštvu odlikovala tudi primorska dekleta, kar je sovražnika še posebej iznenadilo in je Rommel o tem poročal celo Hitlerju, rekoč: »Gre za slovenske tolpe s komunistično primesjo, ki imajo trdno vođstvo in so fanatične, zlasti partizanke.« Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja pa je 25. septembra poročalo: »Vsa goriška fronta je pravzaprav čudež, ki se da pojasniti samo z izrednim junaštvom primorskih fantov in mož, pa tudi deklet.«

Povedal sem nekoliko več o goriški fronti, ker je neločljivo povezana s pojmom splošne ljudske vstaje, vendar so bili tisti čas spopadi in boji tudi v drugih predelih Slovenskega primorja, le da niso bili tako hudi. Sovražnik, ki je imel med Ljubljano, Trbižem, Vidmom in Trstom pod štabom 71. divizije sčasoma že 29 bataljonov oziroma divizionov z okrog 44.000 vojak, je dobival še nove okrepiteve.

6. NEMSKA OFENZIVA V SLOVENSKEM PRIMORJU IN V ISTRI

Okoli 12. septembra so se enote narodnoosvobodilne vojske Slovenije, potem ko so razorožile italijansko vojsko, pojavile pred Ljubljano, Gorico in Trstom, prišle v Gorico, in ko so jih iz nje izrinili, ostale pred njo ter ustvarile t. i. goriško fronto. Komaj ustanovljeni in še neizkušeni partizanski oddelki na Pivki, v Brkinih in v Istri so hrabro napadali nemške motorizirane kolone, ki so z nekajdnevno zamudo hitele razoroževati italijansko vojsko v Istri in na Reki. Partizanski oddelki so tudi napadali železniške proge, zlasti v Soški dolini in v Baški grapi. Zato se je v nemškem vrhovnem vojaškem poveljstvu vedno bolj večala zaskrbljenost za položaj v Istri, kot so takrat navadno označevali ves prostor Istre, Slovenskega primorja in celo Ljubljanske pokrajine. V tem prostoru je Hitler na pobudo koroškega gauleiterja dr. Rainerja že 10. septembra 1943 ustanovil t. i. operacijsko cono Jadransko primorje, a moralo je preteči še nekaj časa, da so lahko vsaj v njenem središču v Trstu in v pokrajinskih središčih vzpostavili njene upravne organe.

Generalfeldmaršal Rommel je od 12. septembra dalje skoraj vsak dan zaskrbljeno poročal Hitlerju o vznemirljivem položaju za nemško vojsko in omenjenem prostoru in Hitler je odgovarjal tako, da je skoraj vsak dan določil kakšno enoto, ki jo naj pošljejo v ta prostor. Dejstvo, da v tistem času ni pošiljal v Italijo in celo v južno Italijo nobenih enot, temveč jih je celo iz nje pošiljal drugam, na slovensko ozemlje pa je tiste dni moral nenehno pošiljati nove vojaške enote, ki jih prej v načrtih sploh ni bil predvidel, priča, da ga je narodnoosvobodilno gibanje spravilo v zelo neugoden položaj.

Ko mu je Rommel 12. septembra poročal o partizanski nevarnosti južno in vzhodno od Ljubljane, o bojih pri Gorici, med Trstom in Puljem, so zvečer že razpravljali o nevarnosti v Istri in o njenem očiščenju ter je Hitler določil, da bosta za to nalogo 71. diviziji na razpolago bataljon 1. tankovske divizije, ki so ga namesto v njegovo divizijo v Grčiji poslali na območje jugovzhodno od Trsta, in 901. šolski tankovsko-grenadirski polk iz okolice Berlina, ki so ga poslali na območje Ilirske Bistrice. Ko mu je naslednja dva dni ponovno poročal o hucih bojih v Sloveniji, med drugim tudi na goriški fronti, je Hitler odredil, naj takoj pošljejo tja 162. turkestansko divizijo iz Neuhammerja v Šleziji. Toda začeli so jo lahko pošiljati šele teden dni pozneje, zato sile za kakršnokoli čiščenje še vedno niso

*Predsednik
Narodno-
osvobodilnega
sveta za Primor-
sko Slovenijo
dr. Jože Vilfan
govori v Ajdov-
ščini 19. 9. 1943*

zadostovale. Ko je nemško vrhovno vojaško poveljstvo 17. septembra pretresalo razmere v Italiji in na Balkanu, je menilo: »Glavno nevarno območje je sedaj prostor Istre. Usoda tamkajšnjih italijanskih sil je neznana, vendar se lahko vidi, da je Tito tja prenesel težišče svojega vojskovanja. Za očiščenje tega prostora sedaj manjkajo sile. Führer razmišlja o tem, da bi 44. divizijo premestil na vzhodno stran armadne skupine B in ji ukazal, naj od tam skupaj s silami, ki bi jih dal na razpolago vrhovni poveljnik za jugovzhod, koncentrično prodira na nevarno območje.«

Čez dva dni, ko je Hitler dobil nova poročila o kritičnem položaju nemške vojske v tem prostoru, je sklenil, naj ofenzivo izvede štab II. SS-tankovskega korpusa pod poveljstvom SS-Obergruppenführerja Paula Hausserja. Za to nalogo je poleg okrepljene 71. divizije čoločil še 24. tankovsko divizijo in močne dele 44. divizije, ki se jim naj nekoliko pozneje pridružita še SS-jurišna brigada Der Reichs-

fürher SS in 162. turkestarska divizija. Poudaril je tudi, da morajo vse enote »proti upornikom nastopati brez usmiljenja«. 22. septembra, ko so se na goriški fronti razvneli hudi boji, je Göbbels zapisal v svoj dnevnik: »Slovenci so sedaj v velikem uporu in so se skoraj vsi pridružili partizanom, mi pa trenutno nimamo dovolj sil, da bi zadušili to nevarno gibanje«, je Hitler ponovno naročil Rommlu, »da mora slovensko komunistično gibanje v Istri uničiti z brezobzirno trdoto. Tiste, ki bi se upirali, je treba — ne glede na to, ali so Slovenci ali Italijani — takoj postreliti. Osnova in moč sil morata biti tolikšna, da bo zagotovljen velik uspeh in bo večji del sil kmalu na razpolago za druge naloge. Slovensko prebivalstvo ne sme potem več pomeniti nobene nevarnosti«. (Die slowenische Bevölkerung darf nach der Aktion keine Gefahr mehr für uns bilden.)

Odlomek iz Göbbelsovega dnevnika in poslednji stavek v Hitlerjevem povelju dokazujeta, da so se nacistični veljaki dobro zavedali, kako nevarna jim je borba slovenskega naroda, in so si prizadevali, da jo uničijo s krutimi ukrepi, ki naj prizadenejo vse slovensko prebivalstvo. Kažeta tudi, da so se prav tako zavedali, da je narodnoosvobodilni boj, ki ga vodijo komunisti, zadeva vsega slovenskega naroda. O tem priča tudi določba v Hausserjevem povelju za ofenzivo, da je treba med ofenzivo imeti za sumljive vse moške od 15. do 70. leta starosti in jih ujeti. Iz obeh navedenih citatov je tudi razvidno, kako je moral Hitler kljub pomanjkanju sil angažirati v tem času na Slovenskem razmeroma velike sile, celo divizije, ki bi morale čimprej odriniti na zunanje fronte. Da so morale te sile v Slovenijo in v njej ostati celo dalj časa, kot pa so predvidevali, priča o pomembnem deležu, ki ga je v tem času prispevalo osvobodilno gibanje slovenskega naroda za skupno stvar protifašistične koalicije. O pomenu, ki so ga visoki nacistični krogi pripisovali tej ofenzivi, govori tudi to, da se je Hitler neposredno vmešaval v taktična vprašanja njene izvedbe. Ko mu je Rommel poročal o načrtu za ofenzivo, ki je predvideval najprej čiščenje osrednje Primorske, nato Istre, Gorskega Kotarja in končno Dolenjske ter Notranjske, je sam ukazal spremeniti potek četrtega dela tako, naj bo pritisk od juga in jugovzhoda proti Ljubljani in ne obratno, kot sta predvidevala Rommel in Hausser.

Ofenziva, v kateri je sodelovalo okoli 50 tisoč sovražnikov z več kot sto tanki, z mnogimi motornimi vozili, s topništvom itd., je res potekala po spremenjenem načrtu. Sodelovale so vse v Hitlerjevem povelju določene enote, razen SS-jurišne brigade Der Reichsführer SS, ki jo je nadomestil okrepljeni 1. SS-tankovsko-grenadirski polk 1. SS tankovske divizije Leibstandarte Adolf Hitler. Tu ne morem razpravljati o poteku celotne ofenzive, pač pa se bomo seznanili z njenim prvim delom in z začetkom drugega dela, ki sta bila v tesni zvezi s splošno ljudsko vstajo v Slovenskem primorju in v slovenski Istri.

Prvi del sovražnikovih ofenzivnih operacij naj bi udaril predvsem na parti-zansko vojsko na goriški fronti, na Krasu, v Vipavski dolini, v Trnovskem gozdu in na Banjški planoti. Poleg svojega štaba, ki so ga premestili v Videm, in okrepljene 71. divizije, ki je že bila v Sloveniji, je dobil Hausser še okrepljeni 21. tankovsko-grenadirski polk 24. tankovske divizije iz Livorna, okrepljeni 1. SS tankovsko-grenadirski polk 1. SS-tankovsko-grenadirske divizije Leibstandarte Adolf Hitler iz Milana in okrepljeni 132. grenadirski polk 44. divizije ter njen štab iz Mantove. Dobil je torej iz vsake od treh nemških divizij, ki so bile podrejene Rommlu tostran in onkraj Apeninov, po en okrepljeni polk. Te divizije pa so bile takrat med najboljšimi nemškimi divizijami, številčno in tehnično ter kadrovsko tako izpopolnjene, da jih lahko vsak hip pošljejo na fronto. Angažiranje nemških vojaških enot iz takó oddaljenih predelov, saj npr. Livorno leži onkraj Apeninov, in to, da okupator za neposredno sodelovanje v prvem delu svojih ofenzivnih operacij ni mogel uporabiti mnogih enot z Reke, iz Istre, Trsta, Ljubljane, kaže, kako je nemške enote vezala nase narodnoosvobodilna borba v tistih predelih.

Omenjeni trije okrepljeni polki, ki so imeli skupaj 15 bataljonov oziroma divizionov in jim je poveljeval štab 44. divizije v Gorici, so sestavljali manevrsko udarno silo, ki naj od zahoda in jugozahoda prodre v Vipavsko dolino, na Trnovsko in na Banjško planoto ter ustvari zahodno polovico obroča. Enotam, ki so jih za neposredno sodelovanje v prvem delu ofenzivnih operacij angažirali v 71. diviziji, skupno 10 bataljonov oziroma divizionov (angažirati so jih nameravali še več, na primer SS bataljon kraških lovcev, pa jim tega niso dovoljevale razmere v severnem delu Primorske in v Beneški Sloveniji), so namenili naloge, da pritisnejo na črto Idrija—Col—Ajdovščina—Štanjel na Krasu in ustvarijo vzhodni del obroča ter onemogočijo partizanom umik proti severovzhodu in vzhodu.

Ofenzivne operacije je štab II. SS tankovskega korpusa začel 25. septembra zgodaj zjutraj, ko so omenjene enote z okrog 25.000 vojaki in več kot sto tanki, več kot 30 oklepnimi avtomobili in okrog 120 protitankovskimi topovi začele koncentrično prodirati na osvobojeno ozemlje. Najhitreje je prodiral 1. SS tankovsko-grenadirski polk, ki je do večera brez bojov prodril iz Sesljana do Rihemberka in Potoč, druge enote pa so se morale spopadati s partizanskimi oddelki, tako na primer 21. tankovsko-grenadirski polk, ki je prodiral čez Miren, Volčjo drago in Vogrsko ter se nato obrnil na sever, da bi obkolil gozdno območje vzhodno od Gorice (Panovec in Ajševico), na še večji odpor je trčil 132. grenadirski polk, ki je od Solkana prodiral čez Skabrijel in Kromberk v Trnovski gozd ter z izvidniškim oddelkom čez Sveto goro in Britovo proti Čepovanu. Ta motorizirani izvidniški oddelek bi moral hiteti zapirati severni del obroča med Nemci in Malo Gnelico, kjer bi moral dobiti neposredno zvezo z enotami 71. divizije, a so ga morali poslati proti Vratom in Slapu, kjer je neka manjša partizanska enota ves dan odbijala napade bataljona planinskih lovcev Heine, ki je imel nalogo prodreti iz Mosta na Soči čez Slap in Vrata v Čepovan. Ko tudi izvidniški oddelek ni mogel prebiti položajev z juga, so mu popoldne poslali iz Gorice v pomoč 3. tankovsko zavarovalno četo. Obema je šele 26. septembra opoldne uspelo prebiti položaje in se v Bači pri Modreji neposredno povezati z omenjenim bataljonom planinskih lovcev, medtem ko so dobili neposredno zvezo z enotami 71. divizije pri Mali Gnelici in s tem zaprli severni del obroča šele 27. opoldne.

Na vzhodnem delu ofenzivnega območja je okrepljeni 901. šolski tankovsko-grenadirski polk prodiral iz Idrije čez Črni vrh in Col ter iz Postojne čez Razdrto in Vipavo ter je že opoldne vdrl v Ajdovščino, ki so jo prejšnji dan bombardirala sovražnikova letala. Na odpor je naletel zlasti pri Črnem vrhu in pri Razdrtem, po prihodu v Ajdovščino pa je njegovo levo krilo hitelo proti Stanjelu, da tam vzpostavi neposredno zvezo s 1. SS-tankovsko-grenadirskim polkom.

Tako je sovražnik prvi dan ofenzive ustvaril velik obroč Komen—Stanjel—Ajdovščina—Črni vrh—Idrija—Trnovo—Ozeljan—Vogrsko—Dornberk—Komen, ki še ni bil povsod popoln, in drugi dan so ga njegove enote še dopolnjevale in v njem čistile nekatere predele.

V tem obroču so bile številne partizanske enote: severnoprimorski in južno-primorski odred na goriški fronti, trije kraški in nabrežinski bataljon na Krasu, bataljona slovenskih in črnogorskih internirancev v Vipavski dolini, Gradnikova brigada pri Razdrtem, idrijski odred v okolici Idrije in vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Stomažu pri Ajdovščini. Enote na goriški fronti so se v glavnem umaknile v Trnovski gozd, kamor so se umikale tudi enote iz Vipavske doline in vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, medtem ko se je južni del goriške fronte umaknil na Kras, Gradnikova brigada pa na Nanos. Sovražniku, katerega prodiranje so ovirale številne cestne ovire in razstreljeni mostovi, ni uspelo obkoliti ali uničiti niti ene enote, poročal je le, da je ujel sto civilistov in 4 italijanske vojake ter zaplenil nekaj težkega orožja. Ves ogorčen je Hausser zvečer ukazal, naj preženejo z avtomobilov slehernega grenadirja in ga zaposlijo pri preiskovanju terena in opozarjal, da je prodiranje po samih cestah brez koristi. Rommel pa je moral tako prvi kot drugi dan zvečer sporočiti Hitlerju, da mu ni uspelo uničiti nobene partizanske enote, saj so se umaknile v gozdove, da pa nemške enote zaradi številnih cestnih ovir in razstreljenih mostov prodirajo le počasi.

27. septembra so nemške enote z nadaljnjim prodiranjem zožile obroč na črto Predmeja—Krnica—Mala Gnelica—Črni vrh—Col—Predmeja in ga drugi dan preiskovale. Toda zaradi megle, dežja in terenskih neprilik so prodirale le počasi in niso dosegle nobenega uspeha. Le tu in tam so trčile na kakšen partizanski oddelek, ki pa se jim je hitro izmaknil globlje v gozd. Rommel je moral ponovno poročati Hitlerju o neuspehu: »Po do sedaj prejetih poročilih pri čiščenju nismo dosegli kakšnih posebnih uspehov.«

Štab II. SS tankovskega korpusa je že menil, da bo 28. septembra končal ofenzivne operacije v osrednjem delu Primorske, a jih je moral podaljšati za dva dni. Ko je dognal, da je Gradnikova brigada po boju pri Razdrtem odšla na Nanos ali Hrušico, je poslal tja kar štiri polke, ti pa so od 29. opoldne do 30. zvečer brez uspeha prečesavali to območje. Tedaj je 30. septembra popoldne štab 44. divizije, ki je vodil to akcijo, poslal ponovno na Nanos 132. grenadirski polk. Ta se je spopadel z deli Gradnikove brigade, ki je utrpela precej mrtvih in pogrešanih. Kaže, da je bil to edini večji sovražnikov uspeh v šestih dneh njegovih ofenzivnih operacij v osrednjem delu Slovenskega primorja.

Lahko torej zaključimo, da je sovražnik v svojih ofenzivnih operacijah v osrednjem delu Primorske z močnimi in tehnično dobro opremljenimi elitnimi enotami, kakršne je uporabljal na velikih frontah, in med njimi so bili celo trije okrepljeni tankovsko-grenadirski polki, koncentrično napadel osvobojeno ozemlje na Krasu, v Vipavski dolini in na Trnovski ter Banjški planoti, da bi uničil njegovo središče, odstranil pritisk na Gorico in pomembne prometne zveze in si zagotovil manevrski prostor za svoje ofenzivne operacije v drugih predelih osvobojenega ozemlja ter krvavo obračunal z narodnoosvobodilnim gibanjem, ki je doseglo takšen razmah kot nikjer drugje. V šestih dneh je nemška vojska zasedla sicer večje kraje na osvobojenem ozemlju, ni pa mogla uničiti nobene partizanske enote. Kljub temu da so bili višji partizanski štabi zaradi pomanjkljivih zvez z desnim bregom Soče, kjer so se zbirale večje sovražnikove sile za ofenzivo, ob začetku ofenzive iznenadeni, partizanska vojska še neizkušena in neusposobljena za vojskovanje s takšnim sovražnikom, je imela narodnoosvobodilna vojska razmeroma malo izgub. Posamezne enote so se bolj ali manj organizirano, v glavnem pa nepovezane med seboj, umaknile na Trnovsko planoto in se tudi tam, izkoriščujoč razsežnost gozdov in kraško razjedeno tal, uspešno izogibale sovražnikovim udarcem. Mnogo borcev in bork, zlasti deklet, starcev in telesno šibkih, ki jih je brezbrežni val vseljudske vstaje zajel v partizansko vojsko, je ob tem iznenadnem in naglem ter tudi nepričakovanom sovražnikovem sunku izgubilo iluzije, da je svoboda že tu in da nemški okupator ne more več dosti, in se razšlo po domovih.

Drugi del svojih ofenzivnih operacij je II. SS tankovski korpus usmeril v Brkine, Istro in v neposredno okolico Reke.

Z operacijami v Brkinih, Istri in v neposredni okolici Reke je II. SS tankovski korpus, katerega štab so premestili iz Vidma na Opčine pri Trstu, začel 2. oktobra zgodaj zjutraj. Okrepljena 1. SS-tankovsko-grenadirski polk in 21. tankovsko-grenadirski polk sta pod poveljstvom štaba 44. divizije, ki se je premestil iz Gorice v Lipico na Krasu, prodirala s črte Trst—Kozina v notranjost Istre, da bi ustvarila obroč Bazovica—Novigrad—reka Mirna—Buzet—Kozina—Bazovica, 211. grenadirski polk jima je pri Trstu varoval hrbet, pomorske sile pa so ustvarile zahodni del obroča na morju. Vzhodneje sta okrepljeni 901. šolski tankovsko-grenadirski polk in 132. grenadirski polk pod poveljstvom štaba 71. divizije v Sežani ustvarjala nov obroč, ko sta s črte Kozina—Iliška Bistrica prodirala v Brkine in proti Reki ter Klani, medtem ko je 194. grenadirski polk iz Reke ustvarjal južni del obroča.

Od slovenskih partizanskih enot je bila v prvem obroču le kakšna manjša enota, vse večje enote so bile v drugem obroču: istrska brigada pri Podgorju v Istri, tržaška brigada pri Prešnici, Serčerjeva pri Barki in brkinska pri vaseh Šturje in Javorje v Brkinih. Spadale so pod štab XIV. divizije, ki je imel z njimi le rahle zveze. Razen Serčerjeve brigade, ki je bila tudi najbolj aktivna, so vse enote sestavljali le novinci in niso imele niti najmanjših vojaških izkušenj. Zato jih je sovražnikov pritisk razpršil, hujše izgube sta utrpela le dva bataljona brkinske brigade, ki sta se pri Studeni gori nameravala prebiti čez železnico in oditi na Mašun, pa sta zadela na oddelke 132. grenadirskega polka in imela mrtve ter ranjene. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je te enote ukinilo, njihovo moštvo porazdelilo med druge in za to območje ustanovilo istrski odred.

Poleg teh glavnih ofenzivnih operacij je sovražnik ves čas in tudi pozneje prirejal v Slovenskem primorju tudi manjše hajke, ki jih tu seveda ne morem niti naštet niti opisovati. Toda ves bolj severni del pokrajine je ostal osvobojen še vsaj ves oktober 1943. Zlasti svobodno je bilo območje med Bovcem, Tolminom in Čedadom, ki so ga po njegovem središču imenovali »kobariška republika«. Povsem svobodno je bilo še tudi območje Cerknega in Goriških Brd.

Naj poudarim, da ta ozemlja niso ostala dalj časa svobodna zato, ker nemškemu okupatorju ne bi šlo za to, da jih očisti in na njih vzpostavi svoje postojanke. Tega takrat ni mogel storiti. Lahko bi domnevali, da je npr. t. i. kobariška republika obstajala dalj časa zaradi tega, ker je bila nekoliko bolj oddaljena od prometnih poti. Toda neki vir poroča, da je Hausser že v začetku oktobra 1943 naročil poveljniku 162. turkestanke divizije, naj jo uniči. Branila jo je le ena partizanska brigada. Poveljnik divizije mu je odgovoril, da tega ne more storiti, ker bi za to nalogo potreboval vso divizijo, ki je takrat imela okrog 15.000 vojakov.

S temi, sicer skopo opisanimi sovražnikovimi ofenzivnimi operacijami, se je končalo obdobje splošne ljuške vstaje, tega najbolj zanimivega in najbolj razgibanega obdobja v razvoju narodnoosvobodilne borbe v Slovenskem primorju.

Vilko Vinterhalter: Življenska pot Josipa Broza

*Izdala Državna založba Slovenije 1968.
Prevedel Jože Zupančič. Opremil Uroš
Vagaja — (416 strani)*

Ob 25-letnici II. zasedanja AVNOJ je med mnogimi publikacijami izšla tudi nadvse aktualna knjiga z naslovom »Življenjska pot Josipa Broza«, ki jo je sestavil znani jugoslovanski novinar in publicist Vilko Vinterhalter.

Ko ocenjujemo takšno delo, kakršen je oris življenjske poti človeka, ki nedvomno sodi med elito živčih državnikov v svetovnem merilu, se neogibno moramo vprašati, zakaj naj piše prav Vilko Vinterhalter in ali je končana knjiga plačilo za piševo vsekakor zelo drzno tveganje?

Na prvo naše zastavljeno vprašanje je pravzaprav odgovoril že avtor sam v uvodu. Redko kje lahko beremo tako odkritosrčno priznanje, kakor prav v tej knjigi. Takole med drugim pravi:

»Na lastno pobudo nikoli ne bi začel pisati knjige o Josipu Brozu-Titu. Neposredno pobudo za to so mi dali moji tovariši in prijatelji, ki se jim zahvaljujem za zaupanje. Se manj pa bi sprejel kakršno koli ponudbo, naj pišem o tej temi, da me ni že več let mikala, da ni živelo v meni bistvo in da je nisem občasno, v priložnostnih člankih tudi oblikoval...«

Pred tremi leti je bil namreč Vilko Vinterhalter zvezni sekretar za informacije. Prav zato, da bo lahko pisal o Titu, so ga razrešili te dolžnosti. Prevzel je delo v CK ZKJ, v redakciji za pripravljavanje in obdelovanje memoarnega gradiva.

Na tem mestu se je avtor seznanil z vrsto dokumentov in novih dejstev o Titu, kar je bila zanj po eni strani velika pridobitev, po drugi strani pa mu je to vsililo dilemo, kajti v primeru uporabe teh novosti bi prehitel mnoge druge zgodovinopisce o istem obdobju, ki so — tako meni Vilko Vinterhalter — bolj primerni od njega.

Zakaj navajamo te nadrobnosti? Zavoljo tega, da z njimi osvetlimo izjemno etiko Vilka Vinterhalterja, ki ga odlikuje — kot novinarja, publicista in — še zlasti

v danem primeru — kot življenjepisca Josipa Broza-Tita. Se pravi, da se je pisec zavedal velike odgovornosti, ki jo je prevzel z nalogo napisati biografijo Josipa Broza tako, da bo (po njegovih izjavah) »razumljiva za napredno javnost na Zahodu kot v socialističnih deželah, kot v neuvrščenih deželah, in končno tudi na — domačem dvorišču.«

Oprostite, če nekoliko prehitimo sami sebe! »Življenjska pot Josipa Broza« je Vilko Vinterhalter napisal v srbohrvaščini, zdaj ocenjujemo slovenski prevod, na poti pa so tudi že prevodi v francoščino, angleščino, italijanščino, nemščino, češčino ter v številne druge jezike malone na vseh svetovnih kontinentih.

Tako široko razširjenost je bilo treba pričakovati zaradi izjemne publicitete, ki jo uživa Josip Broz-Tito, zlasti v obdobju, ko se čedalje bolj uveljavlja po vsem svetu težnja po miroljubni meddržavni in medsystemski koeksistenci, življenjskem cilju prav Josipa Broza-Tita.

Kako je svoje delo razdelil — tehnično, za knjižno obliko — Vilko Vinterhalter?

Po naslovih bi bralec knjigo morda ocenil kot zbirko samostojnih člankov ali celo črtic? »Antileganda«, »Geneza«, »Korenine in šole«, »V domovini«, »Zlate roke Josipa Broza«, »Tako se je začelo«, »Na robiji«, »Konec diktature — konec robije«, »V Moskvi«, »Na krmilu«, »Vojna in revolucija«, »Brez pogovora«, »Prva pomlad osvobodilnega boja«, »Ofenziva«, »Novi vidiki«, »Najti to pot«, »Na neskončnem zaslonu demokratičnega razvoja«, »Kaže, da nam je usoda namenila« in »Mi smo takšni«.

Da, tako je sestavil »Življenjska pot Josipa Broza« — novinar po krvi, kakršen je Vilko Vinterhalter.

»Ta knjiga ni podložniško niti konotjersko opravljanje dela. Novinar in publicist piše s peresom, iz katerega tečeta črnilo in žolč, znoj in kri. Zmeraj sem si prizadeval pisati s takšnim črnolom. Poskušal sem tudi tokrat. Tisti, ki mi zaupajo, da lahko pišem o Titu, ker

združujem v sebi kot doživetje in izkušnjo dobo predvojnega revolucionarnega gibanja, dobo revolucije kakor tudi obdobje povojnega razvoja, morda pozabljajo, da se prav mi tako imenovani stari borci nismo dovolj odmaknili od teme revolucije, da smo preveč pod sevanjem Titovega dela in njegove osebnosti. Prišli bodo drugi in napisali o tej dobi drugače, bolj objektivno, točneje. Naša stvar je, da skušamo biti iskreni in da povemo našo zgodbo tako, kakor jo čutimo.«

Skromnost, vredna posnemanja! Etika, brez katere ni — novinarja! Toda če je avtor neusmiljeno samokritičen, saj med drugim na primer primerja svojo knjigo z »lepljenko«, bodimo vsaj mi — pravičnejši!

Res je sicer Vilko Vinterhalter stavil — da uporabimo primerjavo za najširje plasti bralcev — neke vrste mozaik, toda ta mozaik učinkuje enovito — kot veličastna podoba »življenjske poti Josipa Broza, ki niso odseki pretrgane poti brez organske medsebojne

povezave — različnih dimenzij in še različnejših kvalit, ampak ki je ena sama črta na svojem začetku in na svojem — (po naravnih zakonih) — ne sklenjenem koncu.«

Preostaja nam še odgovor na drugo, v začetku te informacije postavljeno vprašanje: ali je knjiga primerno plačilo za zares smelo tveganje Vilka Vinterhalterja?

Mimo mnogih javnih priznanj avtorju naj navedemo morda samo še podatek, da so prvo izdajo v srbohrvaščini v kratkem času povsem razgrabili in da se naročila za prevode v tuje jezike še vrste druga za drugim.

Zelimo čim večji uspeh tudi slovenskemu prevodu, z edino pripombo, naj bi pri verjetni skorajšnji drugi izdaji odstranili številne »tiskarske škrate«, ki so sicer resda očitna posledica pospešene izdaje — pred slavnostmi ob 25-letnici II. zasedanja AVNOJ — 29. novembra 1968, toda za bralca v prihodnosti le prehudi.

J. S.

France Križnar: Ne vdaj se, fant

Preden vzamemo v roke novo avtobiografsko spominsko knjigo Franceta Križnarja NE VDAJ SE, FANT (izdal Zavod Borec, opremil Vladimir Lakovič), si predstavljamo, da je to pač ena tistih avtobiografskih pripovedi o zadnji vojni, kakršnih imamo na naših knjižnih policah že precej. Da je to pač ena tistih knjig, ki sicer kar najbolj natančno obnavljajo lastna doživetja, ki pa se sicer nad faktografske opise dogodkov ne povzpnejo. Zato je toliko večje presenečenje, ko začnemo pisanje Franceta Križnarja prebirati. In ko knjigo preberemo, ni več nobenega dvoma, da je to ena najboljših knjig te vrste, kar smo jih sploh dobili na domači knjižni trg. Da je to knjiga, ki s toliko neposrednostjo, tako plastično in tako stvarno prikazuje avtorjeva doživetja v zaporih in koncentracijskih taboriščih, da nas povsem prevzame. Ne sicer toliko zaradi snovi same, saj so o trpljenju v taboriščih pisali že mnogi drugi; temveč zaradi načina avtorjeve pripovedi, zaradi neposrednosti, s katero posreduje lastna doživetja in s tem zaradi vplivanja na bralčevo zavest in srce. Sicer pa je Kajuhova na-

grada za leto 1968 dovolj lepo priporočilo založbe tej knjigi.

France Križnar je, kot pravi sam v uvodni besedi, te svoje spomine zapisal neposredno po vojni, leta 1946. Ne za javnost, temveč za hišno kroniko. Name-njeni so bili potomcem, ki naj bi se iz trpljenja prednikov učili ljubiti svobodo, svojo čast in domovino ter sovražiti izdajstvo in hinavščino. Učili naj bi se spoštovati delovne ljudi in borce za svobodo, učili naj bi se braniti svobodo svoje domovine. Z leti je avtor spremenil svoje stališče, da naj spomini ostanejo hišna kronika. V dvajsetih letih po osvoboditvi se je spremenil svet, spremenili pa so se tudi ljudje. Pozabljene so mnoge stvari, ki jih ne bi smeli pozabiti. Spomini na grozote okupacije ne bi smeli izginiti, ostati morajo v imenu vseh tistih, ki so ostali v taboriščih, in v opomin živim, zlasti pa mlajšemu rodu. Tem avtorjevim besedam smemo verjeti, kajti točno je, da so se stvari in ljudje spremenili, da je treba ohraniti spomin na grozote okupacije. In pa, da je delo nastalo takoj po vojni. Kajti vprašanje je, če bi po toliki časovni od-

maknjenosti ti spominski zapisi bili še tako sveži in neposredni. In verjetno je tudi, da bi bilo življenje v taboriščih danes opisano drugače kot pa takrat, neposredno po koncu vojnih strahot. Prav zaradi tega ti Križnarjevi zapisi tako neposredno učinkujejo. Pri tem pa nas vendarle preseneča, da jih je tako odlično napisal človek, ki niti ni imel kake posebne izobrazbe. France Križnar je končal kmetijsko šolo na Grmu, ko je izbruhnila okupacija. Vrnil se je domov na Okroglo pri Kranju, kjer je delal na domači kmetiji, obenem pa aktivno deloval v odporu proti Nemcem. Bil je obveščevalec, zbiralec hrane in orožja, prevažal je partizane čez Savo, oskrbel zanje skrivališče in bil sicer tesno povezan s prvimi borci na Gorenjskem, dokler ga niso leta 1942, sredi poletja, Nemci zaradi izdajstva zaprli. Bil je zaprt v Kranju in nato v Begunjah, kjer mu je uspelo doseči, da so ga pošiljali delat na prosto. Hotel je pobegniti, toda zaradi brata, ki je bil zaprt skupaj z njim in zaradi drugih, s katerimi so se dogovarjali za skupno pot v svobodo, ni izkoristil priložnosti, ki so se mu nudile. Potem je prišel v Dachau, od koder mu je uspelo priti v neko taborišče v bližini Salzburga. Tudi od tod bi bil že skoraj pobegnil, vendar je bil spet premeščen nazaj v Dachau, odtod pa v Allach, kjer je dočakal svobodo.

Vsa ta svoja doživetja, od poletja 1942 pa do maja 1945 opisuje Križnar v svoji knjigi. Pripravlja preprosto, naravno, brez kakih formalističnih pose-

nosti, zato pa toliko bolj neposredno, iskreno in pošteno. Zato o sebi in drugih, o katerih pripoveduje, pove vse. Ničesar ne zamolči, ničesar ne olepšuje. Vendar pa njegovo slikanje ljudi in razmer ni črno-belo, temveč tako, kot je bilo. Tudi med Nemci, celo med gestapovci, je našel na poštene ljudi, tudi med kapoji v taborišču, med delavci in drugim osebje, je našel na ljudi, ki so mu bili pripravljeni pomagati, ali pa so se vsaj obnašali kot ljudje. Objektivni je v prikazovanju samih žrtev okupatorjev in nacizma, objektivni tudi do sebe. Prav v prikazovanju svojih stisk pa nam razodeva svojo življenjsko silo, svojo neprestano borbo za ohranitev in obstoj, kar vse mu je tudi omogočilo rešitev iz pekla taborišča.

Tako nam Križnarjeva knjiga izzveni kot prikaz taboriščnih strahot, kot prikaz nečloveškega trpljenja, kot kronika taborišča, obenem pa kot prikaz lastne usode v tem peklu. V obojem je Križnar včasih naravnost mojstrski opisovalec, kako je sicer njegova pripoved preprosta in neizumetničena. Nedvomno je, da prihaja od srca. Prav zato ta knjiga zaradi neposrednosti, pristnosti, zaradi iskrene in nepotvorjene pripovedi in zaradi poštenega prikazovanja resnice izzveni kot le malokatera knjiga te vrste. Kot spomin in opomin, kot pretresljiv prikaz in svareče opozorilo, ko nam seže globlje in pove več kot marsikatero podobno pisanje. Resnično je to eden največjih dosežkov med tovrstnimi domačimi avtobiografskimi spominskimi zapisi.

S. R.

Manica Lobnik: Mlade trave

Ko vzamemo v roke novo knjigo Manice Lobnikove, knjigo z naslovom *MLADE TRAVE*, ki jo je izdala založba Mladinska knjiga, se najprej spomnimo na njen roman izpred sedmih let Ledinčani. Kot na roman o pisateljčinih domačih Slovenskih goricah v usodnem letu 1941, o slovenjegoriških kmetih, viničarjih, deklah in hlapcih, katerih podobe ostanejo bralcu žive v spominu. Predvsem zaradi elementarnega prikaza dogodkov in plastične upodobitve ljudi, ki vsi, tako kraji kot ljudje, resnično zažive pred bralcem. V svojem novem pripovednem tekstu se Manica Lobnik spet vrača v

svoje domače kraje. Spet prikazuje usodni čas vojne, vendar leti 1944 in 1945. Toda to pot se nam v svojem pripovednem tekstu predstavlja sama kot šestnajst in sedemnajstletno dekle, ki je tako rekoč iz šole stopila v vojno in v partizanih doživela svojo prvo življenjsko preizkušnjo. Mlade trave so torej avtobiografska pripoved o partizanjenju mladega dekleta in izpoved o njenih doživetjih v usodnih dneh pred koncem vojne.

V prvih dveh, treh poglavjih pripoveduje pisateljica o svojih doživetjih v času okupacije, v domači vasi, v domači

šoli ob nemškem učitelju, o doživetjih v šoli v Mariboru. Pripoveduje nam, kako je v šoli postala upornica, ki se ni hotela pokoriti volji tujega vzgojitelja. Pripoveduje nam, kako je doživela napad na nemškega gestapovca v mestu, pa streljanje francoskih ujetnikov, kasneje pa napade zavezniških letal. Po strnjenem obnavljanju svojih spominov na ta čas vojne začena pripoved o svojem partizanstvu, ko se je namesto za obvezno delo v Nemčijo, kamor so okupatorji klicali njen letnik šestnajstletnih deklet, odločila rajši za odhod v partizane, s katerimi je že prej sodelovala. »Kako velika je domovina,« je zapisala Lobnikova, »spoznaš takrat, ko ti jo zasede sovražnik in ga moraš izganjati z vsem, tudi z otroki.« Tudi sama je bila pravzaprav še otrok, ko se je odločila za odhod k partizanom. In kot z otrokom so z njo, vsaj v začetku, ravnali tudi partizani, na komiteju, kjer je delala. »Šla sem torej na vojno,« piše iskreno, »kljub temu sem ostala nevedna kot otrok in zato sem ostala zaupljiva in se zanašala na svojo veliko prednost, ki naj bi jo imela prav zato, ker sem še otrok. Ena izmed krivic in krutosti vojne pa je tudi ta, da vojna otrok enostavno ne prizna; in ko sem pozneje v partizanih videla mrtve tovariše, ki so bili še zelo mladi, jim je na obrazu vselej ostal izraz osuplosti, ki sem ga dobro prepoznala: tudi oni niso mogli doumeti, da neka pošastna moč tako kruto izkorišča njihovo pripravljenost, da bi umrli za domovino.« Naivno, nebogljenost deklet, ki je v partizane odšlo v rdečih škorenjčkih in dvema čipkastima spalnima srajčkama, ki ji ju je pripravila skrbna mamica, pa z dobro mero nevednosti, a poštenim srcem, deklet, ki se je ob problemu, kje in kako bo le spala, če bodo v sobi partizani, začela jokati, ki se je v stiskah hajk in drugih težav zatekala pod očetovsko okrilje sekretarja komiteja ali drugega starejšega partizana, to deklet je seveda moralo prestopiti vse težave osvobodilnega boja in se sprijazniti tudi s smrtjo. Srečno je prestala vojno, čeprav ni dosti manjkalo, da so jo tik pred koncem odkrili v bunkerju, pa je po vojni v svoji preprosti otroškosti vendar »z veliko pištolo, povojno pridobitvijo, z bleščečim

širokim pasom posedala v pisarnah po mizah, bingljala z bosimi nogami strankam pod nos, jim pravila, ti tovariš ničesar ne razumeš in jih spraševala, če so se borili...«

Mlade trave so torej umetniško dognana pisateljčina pripoved o doživetjih v partizanih. Pravzaprav bolj izpoved kot pripoved. Čeprav sicer prikazuje dogodke in lastna doživetja v zadnjem letu vojne, čeprav v svojo pripoved vpleta tudi spomine na mladostna doživetja v domači hiši pred vojno ali med njo, pa se vendar zdi, da so vsi vojni dogodki, vsi pohodi, akcije, vsa doživetja in trpljenja, opisani mimogrede, zgolj vzporedno. In zdi se, da je težišče vse pripovedi v izpovedih mladega dekleta, v izpovedi notranjih stisk in težav, v spoznavanju življenja, upanj in razočaranj. Zato so prav te pisateljčine izpovedi, ta njena osebna in občečloveška spoznanja, s katerimi nam kar naprej prepleta svojo preprosto pripoved doživetij, bistvo te knjige. Se zdaleč torej ne gre za pripoved o partizanjenju, kakor smo jo navajeni iz drugih podobnih tekstov, za pripoved o dogodkih in zunanjih okoliščinah doživetij, pa čeprav smo sicer ves čas sredi življenja. Gre za izpoved mladega dekleta, za izpoved o notranjih stiskah in o spoznanjih sveta ter ljudi v usodnem času vojne.

Zaradi takega izpovednega značaja knjige je pisateljčina pripoved razumljivo neposredna, iskrena, da učinkuje »kot sveži izvir studenčnice«, kot se je izrazil v spremni besedi Ivan Potrč. Da je njena pripoved živa in doživeta, občutena in da nas zato živo prizadeta resničnost mladega življenja prepričuje in nenehno osvaja. Da bo zato ta pripoved osvojila vsakega bralca, ki bo hotel podoživljati partizansko otroštvo in mladost. Docela se moramo strinjati s to ugotovitvijo, kajti le malo je tako neposredno, tako prizadeto in občuteno napisanih knjig o mladosti, posebej še o mladosti v partizanih. Tako lepo in toplo napisanih knjig z iskrenimi izpovedmi o ljubezni do svojih bližnjih, do rodni krajev in predvsem do domovine. Zato je to knjiga, ki bo vsem, posebno pa še mladim bralcem, veliko povedala.

S. R.

»Sedmina«, novi slovenski film

Matjaž Klopčič, ki je sicer po poklicu inženir arhitekture, nam je bil dolgo znan kot zelo uspešen režiser kratkih filmov. Med njimi pa je najbolj zaslovel njegov, na beograjskem festivalu kratkih filmov nagrajeni film *Na sončni strani ceste* pa *Romanca o solzi*, *Ljubljana je ljubljena* in še filmi iz njegovega sodelovanja z Zastavo filmom, medtem ko je služil vojaški rok.

Rojenemu Ljubljancu je Ljubljana zelo pri srcu in domača vsi njegovi filmi — nato še celovečerni, umetniški — so posvečeni temu mestu, tu se odvijajo, ljudje se tu sestajajo in razhajajo, Ljubljana je okolje za najrazličnejše dogodke in zgodbe. Ko se je Matjaž Klopčič vrnil s filmskega študija v Parizu, se je odločil za snemanje celovečernih filmov in tako je v okviru proizvodne hiše »Viba film« nastal prvi njegov dolgometražnik *Zgodba, ki je ni*. Zanj je napisal scenarij sam, prav tako kot za svoj drugi film *Na papirnatih avionih*, ki je nastal takoj za njim. Za oba filma je prejel režiser priznanje na 14. festivalu domačega filma v Pulju, sicer pa ju je domača kritika sprejela s precej deljenim mnenjem.

Tuja kritika mu je bila in mu je še danes veliko bolj naklonjena. Predvsem se je za njegov lirčno-poetični slog razvnel krog filmskih kritikov, ki je zbran okrog pariške revije Cahiers du cinéma. Odredili so mu mesto med najboljšimi desetimi filmskimi ustvarjalci v preteklem letu, njegov film *Na papirnatih avionih*, ki ga predvajajo pod naslovom *Sur des ailes en papier* (ali *Na papirnatih krilih*) je uvrščen v elitni program te revije, hkrati pa postavljajo Klopčiča ob Makavejeva in trdijo, da je »odsihodob drugi veliki Jugoslovian v krogu neke kinematografije, ki je danes prav gotovo bolj živahna in pristna kot v katerikoli drugi deželi na Vzhodu«.

S takšno kratko, vendar s plodovito filmsko preteklostjo se je danes 34-letni slovenski filmski režiser lotil svojega tretjega celovečernega filma. To je ekranizacija znanega romana Bena Zupančiča »Sedmina«. Scenarij in dialoge je spet napisal Klopčič sam, vendar se je zvesto držal okvira romana, Zupančičevega pisateljskega sloga, ki ga je domiselno prenesel in snemalno knjigo, obdržal je večino njegovih junakov in malo manj zvesto sledil poteku dogodkov, kot jih opisuje Zupančič.

»Sedmina« je pripoved predvsem o mladih ljudeh, ki so živeli v Ljubljani leta 1941, se pravi takrat, ko so se začeli prvi dnevi italijanske okupacije pri nas. Osrednji njegovi mladi junaki so Niko, Popaj in Marija, vsi srednješolci, ki so do tedaj, preden se je začela vojna vihra, živeli življenje, kot ga pač žive vsi mladi ljudje po svetu. Po glavah so jim rojile najrazličnejše neumnosti, prepirali so se s profesorji in starši, podili so se med krakovskimi vrtovi, se preganjali, v njihovih srcih so že klile prve ljubezenske klice, težili pa so jih kajpak tudi drugi problemi — kdo bi se spomnil vsega, kar se smiselno ali nesmiselno poigrava z usodo mladih ljudi.

V takšno brezskrbnost in hkrati v prve mladostniške skrbi je treščila vojna in v hipu spremenila tok življenja, vsaj nekaterih med njimi. Popaj se je takoj vključil v ilegalno gibanje, takoj je bil v stiku s prvimi partizanskimi borci, tudi Marija, profesorjeva hčerka, se mu je pridružila. Nika, ki je pravzaprav osrednja osebnost romana in ga Zupančič opisuje v prvi osebi, pa so skraja še bolj težile domače skrbi, posvečal se je predvsem preprirom s starši, njegovo negodovanje doma pa je povečal še prihod italijanskega oficirja Carla Gasparonija, ki so ga Kajfeževi vzeli na stanovanje, sestra Filomena pa se je takoj zapletla z njim v ljubezensko razmerje. Kupica nezadovoljstva v krogu družine je bila polna, uteha ni našel tudi pri zapeljivi mladi vdovi Ani, hrepenenje ga je vse bolj vleкло k Mariji, toda vanjo je bil zaljubljen tudi Popaj, Nikov velik prijatelj. Vse to ga je spontano privedlo v akcije mladih ilegalcev, moral je pustiti šolo, povsem se je posvetil boju proti okupatorjem, saj je spoznal z drugimi mladimi vred, da krog starejših ljubljanskih malomeščanov, tako imenovanih vrtičkarjev s Krakovega, ni bil sposoben poseči v ta boj. Akcije postajajo vse bolj nevarne in italijanski vojaki vse bolj oprezni. Popaj in Niko gresta skupaj še v zadnjo akcijo, v kateri Popaj pade, Niko pa je hudo ranjen, vendar se z Marijo pomočjo izvele.

Film, ki ima sicer malce drugačen konec, kot ga ima roman, je poln še drugih dinamičnih dogodkov, ki se prilepijo ob osrednjo nit. Prav nizanje teh dogodkov je posebna mikavnost oblikovne plati tega filma, ki ga je režiser s svojim glavnim snemalcem Rudijem Vavpo-

Na sliki je prizor iz zaključka filma, ko Niko — Rade Šerbedžija in Marija — Snežana Nikšić zapustita nevarno Ljubljano

tičem posnel v barvah, vanj pa je vključil tudi črno-bele posnetke. Snemanje je trajalo od septembra do novembra, zdaj je grobo filmsko gradivo v laboratorijski obdelavi, premiero pa pričakujemo prve mesece 1969.

Za interprete osrednjih vlog je izbral Klopčič mlade igralce iz vse države, tako bo v vlogi Nika nastopil Zagrebčan Rade Šerbedžija, ki se je proslavil predvsem v filmu Branka Ivande *Gravitacija*; v vlogi Popaja nastopa že znani ljubljanski gledališki in filmski igralec Mirko Bogataj, Marija pa je Beograjčanka Snežana Nikšić, ki je že igrala v prvih dveh Klopčičevih filmih in še v drugih. V drugih vlogah pa nastopajo Ružica Sokić, Tone Gogala, Relja Bašić,

Milena Dravić (ki se bo tu pokazala v povsem novi podobi v vlogi Filomene), debitantka Milena Zinauer, prav tako filmski debitant, a gledališki veteran Slavko Jan, Stane Sever, Duša Počkajeva, Tone Slodnjak, Vinko Hrastelj in drugi. Kostume si je zamislila Alenka Bartlova, sceno Niko Matul, glasbo pa Jože Privšek. Direktor filma je France Marolt. Skoraj tri četrtine filma je zunanjih posnetkov in domala vse so posneli v Ljubljani. Zato bo še poseben čar filma gledati Ljubljano, kakršna je bila pred sedemindvajsetimi leti, brez novih zgradb in televizijskih anten, z ozkimi ulicami, po katerih pa so se sprehajali tudi črnosrajčniki.

M. G.

Ob smrti Ivana Miklavca

Slikar in letalec Ivan Miklavc je napisal na strani 54. svojih še neobjavljenih zanimivih spominov na edinstven kratkotrajni boj in petindvajsetmesečno životarjenje v 10 taboriščih vojnih ujetnikov:

Ob tem času (op.: ko je bil ujet) še nisem vedel, kar sem zvedel pozneje, da so doma na podlagi došlih sporočil dne 22. aprila 1941 v ljubljanskem »Jutru« objavili moje mrtvaško oznanilo in en dan pozneje še nekrolog, ki mi ga je napisal neznan prijatelj. Čez poldrugi mesec — 30. maja — pa so že preklicali mojo smrt, ko so zvedeli, da sem ostal živ.

Smrti pa, ki jo je takrat premagal drzen letalec, se zdaj ni mogel izmuzniti, ko je bil hudo bolan. Zlomila ga je.

Čas okoli »oznanila« smrti pa vse do konca njegovega ujetništva 11. maja 1943 je povzet po omenjenih spominih z nekaj navedenimi odlomki.

Vojna je zatekla letalskega poročnika-opazovalca MIK na orožni vaji na jugoslovanskem vojnem aerodromu 8. bombarderskega polka 215. eskadrilje v Topoli pri Banja Luki. Na povelje, naj 8. polk bombardira železniško progo od — — — — do — — — — in avstrijsko postajo Feldbach, je 7. aprila 1941 navsezgodaj startal s tričlansko posadko in letalom tipa »Bristol Blenheim« številka 25 skupno s še 27 letali. Ostala letala so se kmalu vrnila zaradi slabega vremena, njegovo letalo pa je nadaljevalo polet. Začel je neverjeten podvig: odvrigel je prvo bombo na neki most, drugo na postajo Feldbach; doživel je letalski vriij: srečal se je s stuko in jo strmoglavil; odvrigel je tretjo bombo na montažne delavnice za avionska krila v Wiener Neustadtu: četrto — zadnjo bombo na avtomobile in tanke na cesti, ki vodi na Dunaj; obletel je Dunaj, preletel je zbirališče motoriziranih kolon na glavnih cestah; doživel je ognjeni krst; pričel se je vračati — preletel je Nežidersko jezero na nemško-ogrski meji, nato neko letališče, polno avionov; spet je dobil pozdrav artilerije; zaradi zasledovanja 4 lovcev se je neopazno vrnil proti dunajski kotlini, letel je v smer Wiener Neustadta, opazil je letališče s polno letali na tleh; pikiral je letališče; obstreljevali so ga — zadeli; izteklo je gorivo. Na straneh 38—40 je sam opisal te kritične trenutke:

...Torej smo zadeti! Pilot in mehanik ponovno preizkusita mojo ugotovitev.

»Res je, ni več bencina! Bomo skočili?« Vprašujoče me pogledata. Ozrem se na zemljevid...

»Ne! Za 30° smer v levo!« Tja se stekajo doline. Prej bi se nam posrečil predor iz oblakov v dolino kakor pa skok s padalom.

(V naših, doma montiranih Blenheimih namreč nismo imeli vgrajenih odprtín za skakanje, temveč bi se morali povzpeti do gornjega izhoda nad kabino. Iz prakse smo vedeli, da bi nas zračna struja zanesla za krmilo na

repu letala, kjer bi se ubili. Spodnje odprtine za skakanje pa so naše komande opustile z enostavno razlago: »Nema skakanja, pošto su ove mašine preskupe ...«)

PADAMO!

Negibni, brez besed poslušamo pesem žvižgajočega zraka, razbičanega zaradi silne brzine padajočega letala. Gosta megla nas obdaja od vseh strani. Vsi gledamo samo še na višinomer, ki premika kazalec navzdol in napoveduje bližanje k zemlji.

Od zemlje-matere bežiš? Ne ubežiš!

Njen si in boš! Če zdrav pristaneš, če zadet na tla zgrmiš ...

Z brezupno mislijo, da bi se kako prebili čez jugoslovansko mejo, se nimamo časa ukvarjati. Imamo samo še 1000 metrov ... Torej smo že v višini vrhov. Padamo premočrtno. Kje se boš razbil, moderni Ikaros, na skalah ali čereh, ali v gozdovih grozečih gorah tujine? Toda — še smo živi, še smo 700 m visoko, čeprav gre za vse! Smrt se bliža meter za metrom, sekundo za sekundo ... Napeto gledamo na iglo višinomera: O ura kruta, neizprosna — kdaj pokažeš našo zadnjo sekundo in se sama ustaviš, ko se bo ustavilo naše življenje?

ZASILNI PRISTANEK

Samo še 400 metrov ... Čakamo na odločitev v smrtni grozi. Posveti se.

Skozi redko kopreno meglo se prebijamo čez hrib v ozko dolino, tam je travnik, polje — že me spreleti misel — morda je tam rešitev? Bela cesta se vije skozi dolinico, kjer so hišice, cerkev, njive — tam na levi pod hribom bi bil edini prostor za pristanek ... Pokažem ga pilotu, ki že naravnava letalo v padajočem drsenju v obrat na levo v smeri proti nameravanemu zasilnemu pristajanju. Letimo odrešilnim njivam naproti — toda: kakor pada letalo, se meter za metrom dvigajo njive v stopničastih terasah prestrmo navzgor.

ZADNJI TRENUTKI

Postavili se bomo na glavo! Toda — ni izbire ... Letalo zdrvi čez cesto, pilot potegne ročico za izteg zračnih zavor — brzina se zmanjša. Tudi jaz premaknem vzvod — v zadnjem hipu se izvlečejo kolesa, nategnem še pomožno krmilo za vzpon, pred nami se že črni zemlja v napetem hribu — 230 kilometrov na uro imamo hitrosti ...

Za bežen trenutek zablisne v glavi misel na ženo, otroka, očeta, mater, na domovino — na vse najdražje na svetu, kar vse se zlije v en sam pojem, poln bolečine — slovo ...

KATASTROFA

Se močan udarec na kolesje z izgubo brzine, pilot požene z obema vzvodom plin v motorja, ki v poslednjih dihih zažigata poslednje gorivo, hoteč se še zadnjikrat pognati v zrak — kakor da bi tudi onadva čutila bližnjo smrt. Zemlja nas odbije, še enkrat zaplavamo v skoku proti gozdu na vrhu — zemlja zapleše pred nami. V tem hipu pričakujem samo še kratek tresk in katastro-

Ivan Miklavc

fo ... Ker nisem privezan, zgrabim v zadnji sekundi za svoj vezalni pas — sledi udarec na nos, silem lom, strašno pokažanje — sprednji del kabine se zdrobi — s sedeža me vrže naprej — konec ... Ikaros ...

RESENI SMO!

Koliko časa je trajal mrtvaški mir okrog nas, ne vem. Ko se zavem, vidim, da visim nad sprednjim sedežem, z glavo v zemlji med razbitimi kosi sprednjega dela kabine. Poskusim se dvigniti, pogledam nazaj: letalo ima navpičen položaj in stoji na glavi. Pilota je vezava obdržala na sedežu, mehanik se ravno spravlja na noge v medkrilnem prostoru, kamor je padel z nogami naprej. Zaradi premikanja mehanika se letalo zaziblje, se nagne nazaj in obstane oprto na kolesje na nosu pod kotom kakih 60°.

Izmotamo se iz svojih neudobnih položajev. Debelo se spogledamo in povprašamo drug drugega za preljubno zdravje. Živimo, vsi živimo! O, nepopisna slast človeka, ki je ušel smrti! Pogled iz kabine mi pokaže sliko celotnega razdejanja sprednjega dela letala in motorjev. Propelerja kažeta svoje zveržene

krake izpod kril, sprednji del kabine je popolnoma razbit in zmečkan, desno krilo je nalomljeno. Zlezemo na krov, na krilo in hvaležno pobožamo našega vrlega orjaka Blenheima № 25, ki nam je s svojo smrtjo rešil življenje ...

To se je zgodilo v gornještajski vasi Alhau. Vsi trije člani posadke so bili aretirani in po zaslišanjih (seveda niso priznali svojih dejanj) odpeljani z dunajskega kolodvora v taborišče nemških vojnih ujetnikov Frankfurt-Dulag Luft (28. IV.—26. IV. 1941). Kot številka 523 je šel skozi taborišča Barth-Stalag Luft (28. IV.—20. XI. 1941), Osnabrück-Oflog VI-C (21. XI.—1. XII. 1941), Hemmer-Stalag VI-A (2. XII.—6. XII. 1941), Kaisersteinbruch-Stalag XVII-A (9. XII. 1941—6. II. 1942), Gänserndorf-Heilag XVII-A (9. II.—17. III. 1942) (op.: Dulag Luft-Durch-gangslager der Luftwaffe, prehodno taborišče za sestreljene tuje letalce-vojne ujetnike; Stalag-Stammlager, moštveno taborišče; Oflog-Offizierslager, oficirsko taborišče; Heilag-Heimlager, povratno taborišče). Od tod so ga kot državljana tako imenovane »ljubljske pokrajine« poslali Italijanom na Reko v Campo P. G. 83 (19. III.—2. V. 1942), sledila je Sulmona-Campo P. G. 78 (4. V.—2. X. 1942), Garessio-Campo P. G. 43 (4. X. 1942 do 4. V. 1943) in spet Reka-Campo P. G. 83 (6. V.—11. V. 1943). Dne 11. maja 1943 se je vrnil v Ljubljano.

Skoraj ves čas ujetništva je risal ali slikal, pogosto karikiral osebe in taboriščno dogajanje ter ohranil na stotine dokumentarnih del v svinčniku, tušu, celo v olju in drugih tehnikah. V spominih je pogosto omenjal svoje slikarsko delo in razne anekdote v zvezi s tem. Natisnili bi le odlomek o slikarskem delu v taborišču Barth-Stalag Luft, ki ga najmanj poznamo in ga ne bomo velikokrat omenjali (spomini, stran 70—72):

DELO V ATELJEJU

»Treba je živeti. Če umetnik tega ne zmore v tem svetu, si ustvari drugega.«

R. Jakopič

Zgodil se je čudež: nemški poročnik, po rodu Avstrijec, je izvedel, da sem slikar, pa mi je prinesel oljnate barve.

Zakopal sem se v delo. Portretiral sem tovariše od jutra do mraka. Neka dne sem se ojunačil in zahteval od apelnega oficirja posebno sobo, češ da sem Jugoslovan in slikar in da nočem biti drugim v nadlego. In res so mi jo dali, pa sem si v nji sčasoma uredil pravi atelje.

Pravijo, da najlaže prenašajo internacijo slikarji in muzikanti, ker se zaposlijo in imajo humor kot najboljšo zdravilo zoper težke misli in obup. Brezdelje ubija, lega na srce in dušo, razjeda glavo. Delo — seveda če si ga smeš izbrati sam — pa te zamoti, vsega te prevzame, svet se ti zdi lepši in boljši. Delo je ščit zoper zlo sveta, delo te duhovno sprosti sredi žic in za zapahi. Sredi vse puščobe taborišča sem bil pri svojem delu zadovoljen, skoro srečen — na svoj način. Modelov, in to nadvse zanimivih, vprav slikovitih, sem imel med soujetniki na pretek. Okrog mene je bilo na stotine obrazov, vsak je bil drugačen, a vendar je na vseh bila neka skupna značilna ujetniška poteza, ki sem jo z zanimanjem študiral in jo skušal upodobiti s čopičem, svinčnikom ali peresom. Iskal sem dušo vojnega ujetnika in njen obraz na obrazih tovarišev raznih narodnosti. Mnogo sem slikal v olju kar na papir ali na kartone, katere sem prej prepariral z milnico, ki mi je ostajala od britja. Tako sem v 8 in pol mesecih bivanja v Barthu izdelal 72 portretov.

Božo Pengov:
Dachau, 1945,
risba
s svinčnikom

In še nekaj: kot edini Slovenec v vsem taborišču sem bil obsojen skoro na popoln molk. Samo dva soujeta Angleža sta znala nemško. Prežal sem nanju in na tistih nekaj Čehov, da sem se vsaj o glavnih stvareh informiral in pogovoril.

Nekega dne se pojavi pri meni upravnik kantine — Anglež s predlogom, naj napišem, kaj potrebujem za svoje gospodinjstvo iz logorske kantine. Razmišljal sem, kako naj se odzovem: angleško ne znam, češko tudi ne dovolj, nemško pa nočem. Spomnil sem se na svoj poklic in našel izhod: na polo papirja sem narisal kozarec, dve posodi za kuho, veliko in malo žlico, nož, vilice, dva krožnika, glavnik itd. Ta moja originalna »naročilnica« je bila senzacija in povod za mnogo smeha v taborišču. Romala je iz roke v roko — pa se je zato tudi dobava blaga primerno zakasnila. Moje imetje pa je naraslo za predmete, ki so za ujetnika nadvse dragoceni, čeprav so bili na primer kozarci takšni, da so stali postrani, ali pa da so se žlice zelo rade lomile itd. Največ se je v kantini prodalo klozetnega papirja, ki je imel na ovitku ponosno varstveno znanko »Jodler«.

Cez noč sem torej postal popularen. Mali vzroki dajo včasih velike učinke. Ko pa so privedli v taborišče še onih 31 polovljenih angleških beguncev iz Frankfurta in so le-ti podali mojo »karakteristiko«, da nisem kak od Nemcev postavljen vohun — je bil led drugič prebit, postal sem že kar priljubljen kot

»edini zastopnik najmanjšega naroda v Evropi«. Tako so me označevali angleški tovariši, ko sem povedal, kdo so in kje na svetu živijo Slovenci.

Moje imetje je naraščalo iz dneva v dan. Ujetniku pride prav vsak žebelj, vsak kos vrvice, papirja in kartona, vsaka prazna konzervna škatla. Če pa se seliš v drugo barako ali v drug logor, ne veš, kaj bi vzel s seboj. Nekateri tovariši so v tem pretiravali; ko se jim je nabralo le preveč materiala, so napravili Nemci revizijo in odvzem »državne imovine«. Pri tem je šlo z njimi seveda tudi marsikaj tvojega.

Še domisljici iz tega taborišča — spomini, stran 90:

PREPROGA

Ni mi kazalo drugega, ko da sem pričel misliti na bližajočo se zimo. Temu primerno sem si preuredil sobo: stene sem prelepil s časopisnim papirjem in zadela vse reže in špranje. Na stene sem obesil svoje slike in karikature, žarnico sem zakril s papirnatim senčnikom. Ko sem nekega popoldneva razmišljal, kako bi si še udobneje uredil svoj zimski brlog, me prešine ideja: v dveh urah sem naslikal imitacijo razkošne perzijske preproge z oljnatimi barvami kar na leseni pod. Soba je tako na mah postala elegantna in moderna. Vsak bivši interniranec ve, kaj vse je mogoče napraviti iz takih pustih kurnikov, če je človek le malo iznajdljiv. Vse taborišče se je smejalo. Tovarši so v trumah hodili gledat čudovito »preprogo«. Ker me je že prišla žilica za zafrkavanje, sem še narisal, kako Nemci »selijo« našo barako v kazensko taborišče, kakor so nam to nekaj dni prej zabičali, češ da smo nepopoljšljivi »gansterji«.

Zaradi takih privlačnih zanimivosti sem seveda imel vedno došti obiskov. Še posebno sem se sprijateljil z angleškim letalcem Vivianom, s katerim sva posedala v dolgih debatah ob čaju in pipah, medtem ko sem slikal.

(Spomini, stran 92—93):

TROJANSKI PES

Kljub vsemu pa so se priprave za nove bege v taborišču nadaljevale. Najprikladnejša za podzemeljski izhod iz taborišča je bila srednja baraka. Pod njo je sčasoma nastalo kar 7 rogov in nič čudnega ni bilo, da je končno zemlja pod enim voglom stavbe popustila, da je zlezel za kakega pol metra v zemljo. Zaradi tega so se raztegnile stene in udrli se je strop.

Ko so nekega dne Nemci spet blokirali barako in so najspretnější »špiclji« vohali za novimi rovi, se je en stražar nenadoma vdrl v zemljo, kakor da ga je sam zlodej potegnil vanjo. Bil je presenečen, pa se je le zadovoljno muzal — odkril je rov in si zaslužil nagrado 10 dni dopusta... To pa je bil le slučaj. Nemci so brž nato pripeljali tovorni avto in vozili okrog barak, da bi se še kje drugod udrla zemlja. Toda ostala nam je zvesta — zdržala je, čeprav je bila prevrtana na vseh koncih in krajih. Take vesele dogodivščine sem upodobil v karikaturah in jih razstavil v svoji delavnici v smeh in zabavo številnih obiskovalcev.

Nekega dne me obišče deputacija angleških tovarišev z naročilom, naj narišem psa-volčjaka v naravni velikosti. Sliko bodo prenesli na blago, ga sešili in napravili kostum za psa. Nekdo se bo preoblekel v psa, drugi v nemškega tolmača in tako se bosta v okrilju noči poskusila pretihotapiti iz taborišča.

Smejal sem se novi fantastični ideji, pa sem pomislil na to, da so se tudi stari grški oblegovalci po nasvetu premetenega Odiseja v trebuhu lesenega konja pretihotapili v Trojo. Zakaj ne bi naši fantje s pomočjo »trojanskega psa« prišli iz naše Troje v svobodo?

Izdelali smo »psa« in se imenitno zabavali, ko se je nekaj dni učil hoditi po baraki. Do bega pa ni prišlo zaradi tehničnih »pasjih« težkoč.

Kakor je to nekatere tovariše žalostilo, nas je pa vse razveselila novica, da je naš inkvizitor gestapovski kapetan Ipsch prestavljen nekam v Romunijo. Že čez dva dni nas je zapustil brez slovesa.

Opisanih pa je še mnogo zanimivih dogodivščin iz tega in vseh ostalih taborišč. Toda počakajmo, da se bo našla založba ali podjetje, ki bo natisnilo spomine, ki čakajo že dobrih dvajset let na izid (napisani so bili leta 1946). Pripravljeni so že tudi klišeji. Že res, da so spomini avtobiografskega značaja, reproducirana dela pa dokumentarnega, kakršna so pač v tistih razmerah lahko nastajala. Vendar obsegajo spomini področje, ki je za nas bolj ali manj neznano, kaj šele obdelano! Zbranih je mnogo podatkov, ki se jih sedaj — po tolikih letih ne bi dalo več najti in po njih rekonstruirati dogodkov. Prispevek tudi presega naše meje, saj je mednarodnega značaja, posebno še nemška taborišča vojnih ujetnikov-letalcev.

Žal ni ta ne prvi in ne poslednji primer, da se spomnimo človekovega dela šele ob njegovi smrti. Pokojni slikar Miklavc je izpolnil svojo obljubo angleškemu prijatelju, ki mu jo je dal ob slovesu (spomini, stran 97):

Vivianu sem moral obljubiti, da bom po srečnem povratku domov oziroma po vojni iz svojih taboriščnih slik sestavil knjigo, ki bo za vse naše soujetnike spomin na lepe in žalostne dni Stalaga Bartha.

Zdaj, čeprav zelo pozno, pa je vrsta na drugih, da to željo na nek način uresničijo, četudi ni več avtorja, morda tudi njegovega prijatelja in mnogih soujetnikov.

Se skopi biografski podatki:

Rojen je bil 30. novembra 1905. leta v Ljubljani, umrl je 9. januarja 1969 v ljubljanski bolnišnici. Po ljubljanski realki je študiral na zagrebški akademiji. Ukvarjal se je s slikarstvom, grafiko, predvsem tiskom na tekstil, fresko, z grafitom, intarzijo.

Že pred vojno se je usmeril v dekorativno stroko. Sprva je vodil atelje Aloma, potem atelje »Miko«, kjer se je posvečal reklamam, nato je bil vodja ilustracijskega oddelka tvrdke »Jugobruna« v Kranju. Po vojni se je najprej ukvarjal s slikanjem predvsem portretov in krajin, kasneje pa se je specializiral na uporabno grafiko, umetniško industrijsko oblikovanje (vzorci za tekstil, tekstilni barvni tisk; med drugim je nekaj časa delal za tovarno v Preboldu). Na področju tekstila je mnogo prispeval k oblikovanju domačega likovnega izraza in izpopolnjevanju tehničnih postopkov tiska. Mnogo je eksperimentiral. Posebno ga je zanimalo medsebojno mešanje, stapljanje, razstapljanje barv, zlasti ko je prišlo do sodobnih barvnih izdelkov na anorganski podlagi in njihov prijem na platno. Med drugim je napravil tudi študijo o sitotisku. Naredil je tudi dekoracije, npr. za Litostroj (ne obstaja več), gostinske in turistične objekte (npr. Palace hotel v Portorožu — skupno z ing. arch. J. Mesarjem), trgovske (npr. Opex), privatne itd. Priredil je samostojno razstavo Skozi deset taborišč № 523 v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani novembra 1945, razstavljal je tudi v prodajalni Kos v Ljubljani (razstava Zločini pri Sv. Urhu 1945 idr.).

Nikolaj Pivnat: Prisluskovanci, 1942 (Gonars), perorisba s tušem

Socialno skrbstvo — ameriška alternativa revščini

Oglejmo si, kaj pišejo Američani o svojem akutnem problemu — revščini. Takšnih socialnih razlik skoraj ni v svetu, zato je problem še bolj mikaven.

Prejšnji mesec je v Toledu 150 žena in otrok napadlo oddelek za socialno skrbstvo, pregnalo zaposlene uradnike iz njihovih prostorov in razmetalo vse papirje iz fasciklov. V Bostonu je drugih 50 sedelo pred federalnim poslopjem Massachusettsa in zavrnilo odhod, dokler ni prišla policija in jih odpeljala. Prejšnji teden so ljudi priprli zaradi podobnega dejanja v Clevelandu. Takšne demonstracije revnih, ki prejemajo socialno pomoč, so postale zelo običajne in na dnevnem redu. Na drugi strani pa se celo politiki in davkoplačevalci pritožujejo zaradi naraščanja finančnih sredstev za socialno skrbstvo. Tisti pa, ki jo prejemajo, zahtevajo več in jo prejemajo — veliko več.

V preteklosti, v času najbolj bogate dekade ZDA, se je na listah revnih pojavilo nič manj kot 2.900.000 novih, tako da danes vsega skupaj 9 milijonov Američanov prejema socialno pomoč. Toda številke naraščajo hitreje, če prištejemo sem še socialno zavarovanje in vse ostale vladne zavarovalne načrte, tako da znaša prispevek za socialno skrbstvo vlade v povprečju 5,5 milijarde dolarjev na leto. Od tega plača federalna vlada nekaj več kot polovico, mesta okrog 12 % in države 30 %. Mnoga mesta, vštevši lokalne oblasti s predmestji, ugotavljajo, da jih bo socialno skrbstvo, če se bo tako razširjalo, pripeljalo do bankrota. V zadnjih dveh letih je samo New York City pripisal na liste toliko potrebnih, da bi lahko zgradili drugi Miami. Vsak mesec jih doda še nadaljnjih 20.000 in koncem naslednjega meseca jih bo že 1.000.000 — to se pravi vsak osmi Newyorčan bo na listi revnih, potrebnih socialne pomoči. Ostala mesta so prav tako zvišala svoje število socialno šibkih. Pri tem je še edino upanje: vsi odgovorni si naj po vseh močeh prizadevajo čimprej še enkrat preučiti ta sistem, za katerega je dal pobudo ekonomist Milton Friedman.

ZMEŠNJAVA PROGRAMOV

Zvezna vlada se je odločila, da bo zelo temeljito pregledala liste vseh tistih, ki dobivajo pomoč, od države do države, od mesta do mesta. Tako so po tem pregledu v Clevelandu odobrili 80 % od prejšnjih kot nujne primere, v Houstonu pa samo 30 %. Kje so vzroki za to? Tako je na primer »Ustanova za pomoč družinam z mladoletnimi otroci« v Newyorški državi namenila 71,75 dolarja na člana družine, medtem ko so v državi Mississippi dobili le 8,50 dolarja. Nihče ne more povedati, kolikšen je razpon med severom in jugom v dodeljevanju socialne pomoči in koliko te pomoči, namenjene »ubogim črncem z juga«, so dodelili prebivalcem revnih četrti velikih mest.

Spiski socialno šibkih so prav taki, kot zmešnjava v programih. Metode v sistemu so nenamenske in so odigrale važno vlogo pri razpadanju in uničenju družin po revnih predmestjih. Mnoge države so dodeljevale družinam, ki imajo skrbnika — očeta, socialno pomoč, samo zato da bi ga zadržale doma. Prav je bilo, da se je dodeljevala pomoč tistim vdovam, ki so ostale brez sredstev in s številnimi otroci, toda zakaj tudi očetom z otroci? Rezultat: tak nezaposlen ali slabo plačan oče je lahko samo gledal družino, kako strada, ali pa pobegnili. Mnogi so pobegnili. Da bi preverili, če oče in mati, ali moški z neporočeno ženo ne kršijo predpisov, je oddelek za socialno skrbstvo najel tajne policiste, da bi iz sosednje stavbe nadzorovali, kdo ponoči z materjo deli posteljo. Vrhovno sodišče je šele junija lanskega leta zavrglo takšne načine preverjanja kot nezakonite. Do lanskega julija so predpisi o socialnem skrbstvu dopuščali, da je bil vsak cent, ki ga je zaslužil socialni oskrbovanec, obdavčen za socialno skrbstvo.

V kratkem povedano je sistem skoraj v celoti škodljiv. Revnim niti ne zaupa, da bi znali porabiti lastni denar. Večina oddelkov priporoča revežem nabave vse do vezalk za čevlje in lasnic — če jih potrebujejo ali ne. New York City, bo na primer dovolil družinam dovolj denarnih sredstev

za nabavo pohištva, če kavč ne bo stal več kot 30 dolarjev, jedilna miza 12 dolarjev in ena postelja 33 dolarjev. Ženski je dovolj eno rdečilo za ustnice na leto, dve, če je zaposlena, dva para nylon nogavic, klobuk le za 3 dolarje. Lahko si nabavi dežni plašč za 5 dolarjev vsaki dve leti, 5-dolarški kopalni plašč na vsaka tri leta.

Prav gotovo takšno nadrobno planiranje možnih nakupov revnih v ZDA pomeni zelo velik izdatek in poznavalci menijo, da znaša to najmanj 10 centov na 1 dolar, namenjen socialnemu skrbstvu revnih. Za revne je psihološko to prav tako velik napor, kot je bilo pokroviteljstvo z všitimi velikim P na obleke vsakogar, ki je dobil denarno pomoč, da je lahko odšel nekoč v kolonialno Pennsylvanijo.

OBČUTNE VRZELI

Pa vendar ni najbolj vražja reč v tem, da je socialna pomoč neučinkovita ali da požre ogromna finančna sredstva. Kolikor velika že je in razširjena, vendar zajame in pomaga le eni tretjini 26,900.000 Američanov, ki trpe zaradi revščine. Drugi si morajo pomagati sami. »Vrzeli je preveč«, je rekel eden izmed podpornikov socialnega skrbstva. »Sistem je propadel, ker je le preveč ljudi, ki propadajo«. Ljudje, ki so se vedno branili socialne pomoči, jo danes mirno sprejemajo, kajti tistim, ki že davno dobivajo pomoč, se godi veliko bolje, kot vsem ostalim.

Krivda pa je tudi na vseh oddelkih za pomoč revnim, ki so jih vzpodbujali, da so zavrgli vse pomisleke za sprejem socialne pomoči. Ostrogledi pravniki in organizatorji so odkrivali vse skrite koristi, za katere je komaj kdo vedel, da obstojajo. Uradniki v oddelkih socialnega skrbstva so bili prisiljeni dovoliti vse na novo pridobljene koristi, kot na primer denar za nabavo telefona in božična darila, da bi se tisti, ki živi od socialne podpore čimbolj približal drugim povprečnim Američanom. Pa vendar imajo bojvniki za socialno pomoč v mislih veliko več, kot samo »malo več«. Kajti, če bi sedanji sistem raztegnili do vseh možnih meja, potem bi to postalo tako drago, da bi bila vlada prisiljena najti druge možne poti. In ena izmed teh alternativ bi bila vsekakor nekakšno avtomatsko plačevanje podpor.

PAMETNI PREDLOGI

Zgodilo se je, da je toliko ekonomistov in vladnih uradnikov, skupno z osupljivim številom poslovnih in političnih vodij, kot sta bila Milton Friedman in Barry Goldwater in njuni konservativni ekonomisti, v leto 1964 dolgo razglašalo, kot so temu

rekli, »davek na negativni dohodek«. Vdilni ekonomist yalske univerze James Tobin je bil vnet zagovornik tistega, čemur navadno pravimo zajamčeni letni dohodek. Torej vsakemu je zagotovljen osnovni letni dohodek. Po Tobinu ne bi nobena družina s štirimi člani prejela na leto manj kot 2600 dolarjev na leto. In kot se dvigajo dohodki, bi se z njimi vred nižala tudi socialna pomoč, dokler ne bi prišlo do vsote 5200 dolarjev letno. Z 6144 tisoč dolarji bi pričela družina plačevati vse davke. In Tobin trdi, da nobena družina ne bi premišljevala, kako se ne bi nihče zaposlil, kot se to pogosto danes pri programu socialne pomoči dogaja — vse delo bi bilo tako vedno stimulirano z višjimi finančnimi premijami.

Medtem, ko si ekonomisti prizadevajo na vse načine rešiti ta pereč problem, pa sociologi predlagajo še eno nadomestilo za dohodek: družinski ali otroški dodatek. Vsaka družina v deželi, bogata ali revna, bi naj prejemale določeno vsoto denarja za vsakega otroka. Povračilo bi se vrnilo z odmero davkov, toda tisti, ki bi dodatek resnično potrebovali, bi ga lahko tudi uporabljali za najosnovnejše potrebe. Glavni prejemniki bi bili seveda otroci. Nič manj kot 62 držav, med njimi tudi Kanada in vse evropske države, dajejo družinske dodatke. Mogoče bi bila te vrste oblika pomoči veliko bolj sprejemljiva za vlado in prebivalstvo, kot pa dosedanja oblika pomoči revnim, oziroma socialna pomoč.

Ta koncept ima prav gotovo veliko več prednosti, kot pa sedanja socialna skrbstva. Nobeni načrti ne pomenijo nič, če ni v njih vključena tudi borba za obstanek. Toda pod tem bi se lahko delno skrila najbolj surova revščina. Večina od 17 milijonov, ki zdaj ne dobiva socialne pomoči, bi bili to pot prvič deležni podpore in mnogi če bi imeli le nekaj osnove, bi se veliko preje skopali iz revščine, v katero jih je silila socialna pomoč, v nekaterih primerih celo tri generacije nazaj.

Prav gotovo pa tudi v tem predlogu obstajajo težave. Zvišanje družinskih dohodkov tudi posledje ne bo garancija za reveže brez otrok in ostale, ki sploh nimajo družin. V teh primerih bi mogoče davki na negativne dohodke boljše opravili svojo nalogo. Negativna stran pa je prav gotovo v tem, da bi morali davek na negativne dohodke plačevati tudi tisti delavci s srednjimi povprečnimi mesečnimi dohodki, ki zaslužijo le nekaj dolarjev več, kot je dovoljen znesek. Poleg tega bi morali tovrstno obliko pomoči izplačevati tedensko ali vsaj mesečno, da bi lahko to ogromno množico revnih delno zadovoljili. Torej ugovorov je veliko, vendar se bo njihova ostrina ta-

koj zmanjšala, če pomislimo pošastnost današnje socialne pomoči, ki se je tako divje razbohotila.

ZASLUŽNOST IN NEZASLUŽNOST

Glavni vzrok za nedostopnost pri reševanju tega problema pa je verjetno v ameriškem verovanju, da nihče ne sme prejeti ničesar zastonj. V resnici pa dobiva socialno podporo veliko dela sposobnih mož. Vsega skupaj več kot 7 % in pri tem je malo dokazov, da bi še hoteli prejemati to pomoč, če bi dobili sebi primerno delo. Seveda pa bi bilo potrebno pregledati vse načrte, ki bi onemogočili višja finančna sredstva lenuhom.

Vendar pa ne pozabimo, da bi vsak od navedenih novih načrtov terjal zelo visoka dodatna finančna sredstva. Najskromnejši bi veljal najmanj 4 milijarde dolarjev več, kot današnja socialna pomoč, najbolj ambiciozen pa nad 30 milijard dolarjev več. In mogoče bi pri tem pomenilo dejstvo, da danes porabi Amerika v povprečju veliko manj za socialno pomoč, kot pa katerakoli druga industrijsko razvita država v svetu, tudi korak k izboljšanju.

MAJHEN NAPREDEK

Če merimo stvari samo z dolarji in centi, je vse skupaj zelo varljivo. Dodatek na dohodek ne bo ozdravil bolezni ameriških

mest, toda mogoče se bolezen ne da ozdraviti brez njih. Vsi programi za pomoč revnim do danes so imeli edino nalogo, da bi dali več denarja v roke revežem. Seveda načelo, da nihče ne more prejeti ničesar za nič, še vedno obstoja, vendar ne tako trdo, kot je bilo to nekoč. Kajti družba, ki je ustvarila take pogoje, da lahko proizvaja, kolikor je največ mogoče, lahko tudi oddvoji za svoje najrevnejše delček od tega blagostanja. Že to bi bila ena izmed rešitev, če bi se vsaj del teh sredstev namenil za razvoj šolstva revnih, drugega pa morda za pomoč vsem nezaposlenim, dokler se ne bi odprla nova delovna mesta. Načinov in poti za rešitev tega problema je zelo veliko, čeprav še vedno ostaja pri starih konceptih in je videti, kot da ni nikomur do sprememb. Mogoče bi se morala tudi federalna vlada v prihodnje bolj zavedati, če je revščina eden izmed osnovnih problemov ZDA, da bi morala nositi tudi vse stroške za pomoč socialno ogroženim sama, kar bi pomenilo le 3 milijarde od 186 milijard dolarjev letnega proračuna.

Vsak izmed teh ukrepov pa prav gotovo ne bo ustvaril popolnega sistema. Vendar bi ZDA imela pri vsem tem vsaj eno zadoščenje: že skoraj vsaka najmanjša sprememba v današnjem sistemu, bi pomenila zelo velik napredek.

TIME, 13. XII. 1968

Kaj čaka Francijo v letu 1969

Leto 1969 se je za Francijo začelo zelo slabo. Ko gledamo podlago za njen proračun, vidimo, da bo to leto eno najslabših v zadnjih desetih letih in obremenjeno z zelo močno recesijo.

Predvidevanja o proizvodnji ne dopuščajo nobenih slepil. Industrijska proizvodnja se bo dvignila za 8 %, kar bi bilo zelo ugodno nasproti letu 1966, ko je narasla le za 2,5 %, in letu 1967, ko se je povečala za 3,5 %. Ta predvidevanja pa so zelo varljiva.

Ne smemo pozabiti na lanska izgubljena meseca maj in junij, ko je proizvodnja povsem usahnila zaradi splošnih stavk in je šele zadnji mesec preteklega leta bila znova rekordna.

Za letos še ni na vidiku celotno znižanje proizvodnje. Prav gotovo bo v prvih dveh ali treh mesecih proizvodnja še naraščala, velika verjetnost pa je, da bo potem hitreje upadala. Vse to pa ne bo moglo nadomestiti konstantno nezaposlenost.

Ti kazalci so tako temni, da si številni izvedenci še vedno ne upajo pomisliti, da

je vlada dejansko namerno izzvala recesijo. Nasilno zaviranje gospodarskih dejavnosti ni politika, ki bi jo kdorkoli pričakoval, zato tudi najbolj previdna politika ne more zagotoviti ničesar resnega za tekoče leto.

BEG PRED PRETEKLOSTJO

Če želimo govoriti o nekaterih vprašanjih, moramo najprej odgovoriti na eno: zakaj je vlada tako hitro odstopila od politike, ki si jo je zastavila v lanskem juniju? Pred njo sta bili dve možnosti: takoj devalvirati frank, čemur bi sledilo zelo težko ekonomsko obdobje, ali pa pospešiti proizvodnjo na vseh ekonomskih področjih.

V začetku poletja se je vlada odločila za to drugo možnost. Štiri mesece kasneje se je morala oprijeti prve rešitve: stroga deflacija, zvišanje plač pod posebnim nadzorom. Zakaj tolikšen preobrat?

Majska gospodarska kriza je podrli stanje, ki so ga z velikimi naporji vzdrževali zadnja štiri leta — cene se niso povečevale, popoln zastoj v zaposlovanju, velika

onemoglost na nekaterih večjih sektorjih. V obdobju od 1966 do maja 1968 se francoska industrijska aktivnost ni povečala. Lansko pomlad je več kot 80 % tovarn zatrjevalo, da njihova proizvodnja pada in da ne morejo v celoti izrabiti svojih zmogljivosti. Število nezaposlenih se je v dveh letih več kot podvojilo. Aprila lani so strokovnjaki za planiranje ugotovili, da od julija 1967 v industriji ni bilo odprto nobeno novo delovno mesto, da bo oslabele francoske ekspanzije privedlo gospodarstvo v nevarnost ter da so potrebne nove spodbude.

Vlada se je odločila znižati davke. Toda za tiste, ki so plačevali nizke davke ali pa jih sploh niso, ker so imeli preнизke dohodke, ni vlada ukrenila ničesar oziroma so jim povišali plače za 7 %. V maju so plače ostale iste, medtem ko so se življenjski stroški takoj dvignili za 7 %, oktobra pa še za nadaljnje 3 %.

Navkljub vsemu francoska industrijska proizvodnja še vedno lahko pokriva domače potrebe in izplačuje več kot 13 milijonov plač. Tuji poznavalci so to dejstvo prej in bolje opazili, kot domači. Industrija zadošča vsem potrebam tržišča (tekstil, obutev, predmeti široke potrošnje), prav tako pa tudi kmetijska proizvodnja popolnoma zadovoljuje domači trg. Trenutno je s tem odvrnjena nevarnost inflacije, hkrati pa je prisotnost tuje konkurence hudo akuten problem. Tako se mnoge industrijske panoge sprašujejo, kako je mogla vlada lanskega junija sprejeti tako nevarne ukrepe?

TRIJ E POGOJI ZA USPEH

1. *nevarnost špekulacijskih zvišanj cen:* tej nevarnosti bi lahko ušli enostavno z močno psihološko kampanjo (»kupujte boljše, da boste kupili veliko«), natančnim nadzorom, metodičnim obveščanjem kupcev ter s propagando za nakup najmodernejših proizvodov. Če se v tej psihološki kampanji združita industrija in vlada, bo prav gotovo obrodila uspehe pod pogojem, če se cene letos ne bodo zvišale več kot za 5 %.

2. *Nevarnost velikega deficita v zunanji trgovini in emigracije v mesta:* ti dve nevarnosti sta zelo žgoči, ker ima francoska industrija nekaj zelo resnih osnovnih napak — ni v stanju nabaviti opreme v inozemstvu, zanjo pa dajati pol svoje proizvodnje. V tej deželi se ekspanzija pridružuje nevzdržnemu deficitu v zunanjetrgovinski izmenjavi.

Te napake ne bo moč popraviti toliko časa, dokler dežela ne bo sposobna opraviti selekcijo v planiranju, kar pomeni, da bo omogočila napredek tudi zelo zaostalim industrijskim panogam, ter točno

določila prednostni vrstni red za posebne kredite. Obenem pa mora zaščititi domačo proizvodnjo ne samo proti uvozu, pač pa tudi proti domači slabi proizvodnji (avtomobilska industrija, predmeti luksuznega značaja in podobno) medtem pa bi se moral izvoz vsaj podvojiti. Obenem pa bi morali nuditi več bančnih kreditov tistim tovarnam, ki delajo z izgubami zaradi teh ali podobnih vzrokov, vendar pod ugodnejšimi pogoji, kot so današnji.

3. *Nevarnost inflacije cen:* ta zadnja nevarnost grozi predvsem industriji proizvodov široke potrošnje. To so navadno zelo majhne tovarne z maloštevilnimi zaposlenimi, slabo opremljene, s slabim tehničnim vodstvom, v večni zamudi z izpolnjevanjem pogodb in za to tudi v večni zamudi z izplačevanjem dohodkov delavcem in obenem še z zelo nizkimi osebnimi prejemki. Zato so prav te veje industrije zelo nevarne za zvišanje cen, ker nimajo nikakršnih zalog niti posebnih skladov, s katerimi bi zadostili svojim potrebam. Tako so prisiljene, hkrati pa se zavedajo nujnosti svojega obstoja za potrošnika, zahtevati zvišanje cen svojim proizvodom.

POLITIKA NA PRVEM MESTU

Z eno besedo povedano, vlada daje političnim razlogom večjo veljavo, kot ekonomskim. Ta izbira se je obrnila proti njej. Dejansko je taka politika omogočila zelo lahkotno najemanje kreditov ter težak proračunski deficit in prehitro navezovanje na tisti razred, ki naj bi v bodoče nudil finančna sredstva. Le-ta pa je na veliko pričel špekulirati proti franku. Določen del teh je ponudil svojo proizvodnjo Zahodni Nemčiji in Švici. Francoski nelojalni finančni krogi so zaigrali na razvrednotenje franka.

Nenavadno huda monetarna kriza, ki je zajela Francijo v novembru, je opogumila pretirane špekulacije, tako da imajo nekateri ameriški politični krogi, zahodnonemški in tisti francoski finančniki, ki so v juniju izvozili svoje imetje v frankih, velik interes, da do devalvacije pride čimprej. Če se bo zakasnila, bodo uporabili silo.

Zato po vsem tem francoski vladi ne preostaja nič drugega, kot da opusti čimprej svoje politične razloge in jih zamenja z ekonomskimi, da dovoli svoboden izvoz svojih dobrin ter se nič več ne naslanja na svoje najbolj konzervativne sloje, ki so jo vedno v vseh krizah krepko pustili na cedilu, pa še nekaj bi morala vlada čimprej opraviti — temeljito reformo, če hoče, da bo francosko gospodarstvo spet v popolnosti zaživel o in se dokopalo do tiste stopnje, ki ji tako doma, kot v svetu

pripada. Če pa hoče vse to doseči po pametni poti, mora v bližnji prihodnosti rešiti dve zelo važni neznanki.

Prva neznanka:

Ali bo spomladi velika monetarna konferenca? Verjetno da bo, ni pa povsem gotovo. Če bo prišlo do srečanja finančnikov, se bo treba takoj pripraviti na dve hipotezi:

A. Konferenca naj bi določila splošno pariteto valut, reformo svetovnega monetarnega sistema in pripomogla ustvariti največje možnosti za devalvacijo franka.

Zato naj bi Francija, če bi do tega prišlo, pripravila vse svoje zlate rezerve, kot tudi devizne. Prizadevati bi si morala, da bi te rezerve pridobila z davčinami in jih potem tudi zadržala. Obenem pa bi se morala boriti za maksimalni izvoz in to tako velik, da bi ostalo doma le najnujnejše, oziroma da bi domačo potrošnjo zelo omejila.

Če bo devalvacija do pomladi srečno prebrodena, mora francosko gospodarstvo tako pregledati dobičke, ki jih prejema na račun zvišanih cen za francoske izdelke v izvozu, ker se mora izvoz zvečati, ta pa bi lahko v veliki meri zmanjšal devalvacijo. Nujno je, da se izvoz znatno poveča, zato pa se mora v znatni meri zaustaviti notranje povpraševanje.

Devalvacija bo pokazala svoj pravi obraz šele na pomlad. Če se bo izvoz usmeril pravilno in v zadostni meri, potem se ni bati velikih padcev na ekonomskem omrežju.

B. Mednarodna monetarna konferenca lahko vsi stvar odloži za nedoločeni čas. Po tej domnevi bi se devalvacija franka pospešila. V tem primeru bi potrebovali

veliko skupino prizadetih, ki bi čuvala rezerve do takrat, ko bi se mednarodni monetarni sistem reformiral. Čakali bi pač dan, ko bi bila pariteta franka popolnoma zaščiten. Toda za kakšno ceno? To pa je *druga neznanka*. Za to pa sta potrebni dve stvari:

— Če bi se francoski izvoz do pomladi zadostno razvil, seveda v primerjavi z zahodnonemškim in ameriškim. Za to je potrebno napeti vse sile in postopoma zmanjšati notranje potrebe. Zato bo leto 1969 zelo sivo v francoskem gospodarstvu, če tudi ne upoštevam težke in akutne nezaposlenosti.

— Če pa bo dosežen le počasen napredek v izvozu, bo tudi zunanjetrgovinska izmenjava zelo počasna. V takšnih pogojih bodo seveda vsi navedeni ukrepi popolnoma neuspešni. Tako bo leto 1969 resnično eno izmed najbolj temih let od nastopa sedanje vlade in zaznamovano z nizkim trgovskim potencialom, ker se tudi plače ne bodo povišale. Pa tudi z resno recesijo in krizo zaposlovanja, kakršne Francija ni poznala zadnjih 20 let.

Zato mora francoska vlada, če se hoče izogniti težki finančni krizi, ki jo je zajela v novembru, takoj sprejeti ukrepe, ki bi zaščitili finance in omogočili splošen napredek gospodarstva. In takšne zahteve so bile v zadnjih desetih letih podane že najmanj trikrat, pa tudi prežrte. Če se stvari ne bodo uredile do poletja ali vsaj jeseni, potem se bodo odločno pokazale nepravilne odločitve na političnem področju. To so problemi, ki jih je treba pozorno analizirati in jih dokončno razrešiti, saj Francijo tarejo že najmanj deset let.

NOUVEL OBSERVATEUR, 12. I. 1969

Kubansko gospodarstvo zabredlo v težave

Kuba je že nekaj časa v razvojnem procesu, ki razkraja vse družbene spono, socialistične in kapitalistične. Eksperimentira z načinom življenja, katerega verjetno Sovjetska zveza nikoli v gospodarstvu ne bi sprejela. V tem procesu so izginile nekdanje turistične radosti z vsemi drugimi buržujskimi razkošji, ki jih je odnesel veter sprememb s svobodo vred. Odšle so, kot bi rekel vsak prepričan fidelist, ker niso pripadale revoluciji, v času ko se krčevito borimo za svoj ekonomski obstoj.

Kubansko gospodarstvo je resnično v nevarnem položaju, ki nas komaj preseneča. Vedno zelo zaostalo in slabotno je preneslo vse nacionalizacije in pretrese, izgu-

bilo večino strokovnjakov, ko je prišel na oblast dr. Castro. ZDA so si zadnjih osem let kot sosed-velikan na vse pretege prizadevale, da bi vse čimprej uničile. Amerika je bila tista, ki je prekinila vse zveze s Castrovo vlado, razglasila ekonomsko blokado ter se vmešala med drugim tudi še v izsiljevanje tistih ladij iz prijateljskih držav, ki so bile pripravljene pomagati Kubi.

Ker Kuba ni imela za prodajo nič drugega kot sladkor in tobak, je bila nekoč popolnoma odvisna od ZDA, s katero se je odvijalo 80 % kubanske zunanje trgovine. Ko so bili stiki prekinjeni, je Sovjetska zveza prevzela vlogo dojilje, ki ji je

zopet vsiljevala svoje zmajevno seme. Ko je leta 1962 Sovjetska zveza takorekoč čez noč postavila na Kubi svoja raketna oporišča, ji je počasi, a vztrajno pričela vsiljevati tudi svojo voljo. Danes preganja Kubo tiranija rublja prav tako, kot jo je nekoč tiranija dolarja. Kuba namreč dobiva danes iz Sovjetske zveze vsak dan 1 milijon dolarjev in vsaka kapljica nafte, ki jo rabi, priteče iz Črnega morja ali iz baltiških luk.

Zato si Kuba močno prizadeva, to pa že z nekaterimi uspehi, navezati trgovinske stike z drugimi deželami v svetu. Iz Kanade že dobiva kmetijske pridelke, iz Francije električne aparate, iz Velike Britanije avtobuse, črpalke za namakanje in umetna gnojila. Zanimivo je, da ima Kuba edino zračno linijo z Zahodom iz Francove Spanije. Kuba le težko podpiše trgovinske pogodbe, toda če jih, potem jih točno izpolnjuje in natančno plačuje.

Dr. Castro se med drugim predvsem prizadeva, da bi sprostil kmetijstvo. Skoraj vse ljudstvo — moški, ženske in otroci so pospravljali sladkorni trs, pričeli zasajati južno sadje ter grmičevje kavovca, kjer koli je bilo mogoče. Posadili so jih celo med travnatimi pasovi na štiristeznih cesti, ki teče iz Havane. Hkrati so po vsej deželi pričeli organizirati velike perutninske farme. Na vladno pobudo so kmetje pričeli z umetnim osemenjevanjem živine, da bi v kratkem času pridobili čim več mesa za široko potrošnjo.

Te nove metode in načini gospodarjenja pa so povprečnemu Kubancu zaenkrat prinesli prav malo vidnega napredka. Še vedno imajo racionirano preskrbo, ki je veliko manjša, kot v Angliji med II. svetovno vojno. Kava, ki toliko pomeni navadnemu Kubancu, je še vedno luksuz, ker se dobi le na črni borzi po zelo visokih cenah. Čeprav je Castro omogočil prost vstop v gledališča, kinematografe, športna igrišča, v sredstva javnega prometa, brezplačne telefonske pogovore, stanovanja ter pogrebe in seveda vse socialne in zdravstvene ustanove, kar naj bi pomagalo prebroditi najhujše začetne krize, ni zmoغل popolnoma zadovoljiti ljudske nejevolje zaradi zelo omejene racionirane preskrbe.

Dr. Castra so dosledno podcenjevali zlasti Američani, čeprav bi ga lahko bolje poznali. Oni in drugi so bili zapeljani zaradi njegovih temperamentnih govorov in pri tem pozabljali, kako ga je ljudstvo vzljubilo. In prav zaradi te ljubezni se je vedno tako močno boril za svoje ljudstvo. Morda je pod vplivom Che Guevare pričel uzakonjati svoje vrste marksizem in svoje osebne poglede o komunizmu.

Zadnji čas je dr. Castro pozval vse člane kubanske komunistične partije, naj se

borijo predvsem na finančnem in gospodarskem področju. Strogo so prepovedane stahanovske premije za spodbudo v proizvodnji, da bi dosegali izjemne norme. Dovoljene niso nikakršne nagrade, razen zadovoljstva, da sodeluješ pri splošnem dviganju blaginje vsega ljudstva.

Mlada komunistična država, pravi dr. Castro, ki trdno nadaljuje Guevarino načrtano pot, se mora odreči vsem kapitalističnim in imperialističnim navadam in tudi ustvarjanju profita pri prodaji izdelkov, da bi z njim pospešili razvoj dežele. Živiljenjske potrebščine, denar, orožje, vsakršna pomoč se mora dajati velikodušno in brez obveznosti za vse tiste države, ki se še niso osvobodile izpod kapitalistično-imperialistične dinastije, politični ali ekonomske. Tem državam je treba pomagati, da si bodo priborile svobodo ali z gverilskimi gibanji, finančnimi akcijami, ali pa z intervencijo od zunaj.

Tovrstni nazori in ideje skoraj ne morejo goditi Sovjetski zvezi. Mar lahko dr. Castro še naprej pričakuje, da ga bodo njegovi prijatelji izdatno podpirali, če bo tako svobodno razglašal svoje ideje, ki njim verjetno ne ugajajo? Nek starejši kubanski patriot je izjavil: »Ne moreš iskati kompromisov, kadar gre za humanost!«

Prav gotovo tudi Sovjetski zvezi ne bo lahko zapustiti svojo prvo transatlantsko varovanko, še zlasti, ko Kitajska izgublja počasi vodstveno vlogo v vzhodni Evropi. Tako se igra izmikanja in varanja nadaljuje, dr. Castro pa je resnično dober igralec pokerja. Toda dobro se zaveda, če bi prišlo do odkritih nesoglasij med njim in Sovjetsko zvezo, bi bilo dovolj, da bi mu dobrotnica ustavila za en mesec dobavo nafte in kubansko gospodarstvo bi se ustavilo na mrtvi točki pred prepadom. Takoj bi se ustavili maloštevilni avtomobili, tovarnjaki, tovarne, omejen bi bil letalski promet in zelo razširjen vojaški transport, sledil bi popoln polom.

Vsega tega se Kubanci zavedajo in vsi s strahom tudi pričakujejo. Pa še nekaj bi nekoč utegnilo zanje postati nevarno. V nekaj letih bi se lahko Sovjetska zveza in ZDA dokončno sporazumele o trajnem in resničnem prijateljstvu ter bi za to ena od druge zahtevala protiusluge. In kaj, če bi Amerika v zameno zahtevala prav Kubo? Zato bo dr. Castro verjetno v naslednjih letih, še bolj kot doslej, potreboval močne živce in trdno voljo, da bi se lahko z vso silo uprl vsem mogočim poskusom, da bi mu razkosali njegovo ljubljeno deželo, za katere svobodo je padlo toliko človeških življenj.

ECONOMIST, 28. XII. 1968

LEPOSLOVJE

BESEDA Ivana Cankarja. Izbor odlomkov. Izbral, uredil ter napisal spremno besedo z bibliografskimi opombami: Boris Merhar. Knjižnica Sivi kondor 20. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1968. 231 + (I) str.

BIRMINGHAM, Stephen: Stolpi ljubezni. Roman. Prevedel: Janez Sivec. Opremila: Melita Vovk-Stih. Založba Lipa. Koper 1968. 376 + (II) str.

BOŽIČ, Peter: Na robu zemlje. Roman. Opremil: Matjaž Vipotnik. Mladinska knjiga. Ljubljana 1968. 270 + (II) str.

BUCK, Pearl: Skriti cvet. Prevedel: Peter Kolar. Opremil: Bronislav Fajon. Svet v knjigi 61. Založba Obzorja. Maribor 1968. 285 + (II) str.

KAVČIČ, Vladimir: Žrtve. Roman. 1. del. Opremil: Uroš Vagaja. Knjižna zbirka Nova obzorja 67. Založba Obzorja. Maribor. 867 + (IV) str.

KNICKERBOCKER, Charles: Zdravniki. Roman. Prevedla: Marija Cvetko. Opremil: Jože Centa. Založba Lipa. Koper 1968. 427 + (I) str.

KRIŽNAR, France: Ne vdaj se, fant. Opremil: Vladimir Lakovič. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1968. 285 + (III) str. Med tekstom slike.

LOBNIK, Manica: Mlade trave. Roman. Tehnični urednik: Aco Mavec. Mladinska knjiga. Ljubljana 1968. 272 str.

LONGSTREET, Stephen in Ethel: Človek z Montmartra. Roman o življenju Mauricea Utrilla. Prevedel: Jože Stabej. Opremila: Nadja Furlan. Biografije. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 342 + (II) str.

MALENSEK, Mimi: Poslušaj, zemlja. Variacija na temo. Opremil: Mitja Race. Založba Lipa, Koper 1968. 683 + (II) str.

PARETTI, Sandra: Roža in meč. Roman. Prevedel: Drago Grah. Opremil: akad. slikar France Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1968. 429 + (II) str.

POTRČ, Ivan: Drame o Kreflih. Spremna beseda: Lojze Filipič. Klasje 45. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 245 + (III) str.

REBULA, Alojz: V Sibilnem vetru. Zgodovinski roman. Opremil: Janez Bernik. Slovenska matica. Ljubljana 1968. 618 + (II) str.

RUDOLF, Franček: Dnevi v predalu. Zbirka Pota mladih. Urejuje: Ivan Potrč. Opremil: Andrej Habič. Mladinska knjiga. Ljubljana 1968. 76 + (II) str.

STONE, Irwing: Mornar na konju. Življenjepis Jacka Londona. Prevedel: Peter Lavrič. Bios. Urednik: Peter Levec. Opremil: Grega Košak. Cankarjeva založba. Ljubljana 1968. 269 str.

ŠVAJNCER, Janez: Karneval. Roman. Opremil: Uroš Vagaja. Obzorja. Maribor 1968. 381 + (II) str.

UPDIKE, John: Semenja v hiralnici. Roman. Prevedla: Alenka Moder. Opremil: Uroš Vagaja. Svet v knjigi 56. Obzorja. Maribor 1968. 168 str.

WALDEMAR, Charles: Paganini. Med slavo in ljubeznijo. Prevedel: Peter Kolar. Opremil: Uroš Vagaja. Veliki možje 14. Založba Obzorja. Maribor 1968. 270 + (II) str. Med tekstom slike.

ZNIDARSIČ, Asta: Zlati mrak. Pesniška zbirka. Ilustracije in oprema: Ive Seljak. Mladinska knjiga. Ljubljana 1968. 99 + (I) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

DRUŽBENO-ekonomski in politični položaj občine in nadaljnji razvoj samoupravnih odnosov. Knjižnica zvezne skupščine, letnik V, zv. 8. Odgovorni urednik: Dragoljub Djurovič. Založila Sekretariat za informativno službo zvezne skupščine, Beograd — Dopisna delavska univerza, Ljubljana. Ljubljana 1968. 108 + (II) str.

GOSNAR, Jože: Družbeno-politični vidiki kadrovske politike. ČZP »Komunist«. V Ljubljani 1968. 64 str.

POBUDA za obravnavo posameznih vprašanj in predlogi za spremembo nekaterih določb ustave SR Slovenije. Knjižnica republiške skupščine 68, 1. zv. Uredniški odbor: Ivan Šinkovec (predsednik). Likovna obdelava: Stanko Kristl in Janko Brumen. Dopisna delavska univerza. Ljubljana 1968. 64 str.

ŠESTI kongres Saveza komunista Srbije. Urednik: Vojo Jovanović. Oprema: Ivan Čekić. Komunist. Beograd 1968. 370 + (IV) str.

ZAKON o narodni obrambi. Osnutek. Za javno razpravo. Knjižnica zvezne skupščine. Letnik V, zv. 11. Odgovorni urednik: Dragoljub Djurovič. Založila Sekretariat

za informativno službo zvezne skupščine, Beograd — Dopisna delavska univerza, Ljubljana. Ljubljana 1968. 89 + (II) str.

ZGODOVINA

DELARUE, Jacques: Zgodovina gestapa. Iz francoščine prevedel: Rado Jan. Opremil: Milivoj Dominko. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1968. 481 + (II) str.

FEIS, Herbert: Churchill, Roosevelt, Stalin, Vojna, ki so jo vodili in mir, ki so ga krojili. Prevedel iz angleščine: Savo Savnik. Opremil: Ernest Krnaić. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1968. 692 + (III) str.

OBRADIĆ, Branko: Druga dalmatinska proletarska brigada. Ratna prošlost naših naroda 87, Monografije jedinica NOV in PO Jugoslavije 4. Odgovorni urednik: Dragoslav Mitrović. Tehnički urednik: Andro Strugar. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1968. 453 + (VI) str. Med tekstom slike in skice.

PETROVIĆ, Nikola: Svetozar Miletić i Narodna stranka. Gradja 1860—1885. Uvodni tekstovi, izbor i objašnjenja: Nikola Petrović. 1. knjiga: 1860—1869. Tehnički urednik i korektor: Lajoš Matejka. Istorijski arhiv AP Vojvodine. Sremski Karlovci 1968. XII + 710 + (II) str.

REVOLUCIONARNI radnički pokret u Zagrebu izmedju dva svjetska rata. Materijali sa znanstvenog skupa održanog u

Zagrebu 3. i 4. travnja 1968 u povodu 40. godišnjice VIII. konferencije zagrebačke organizacije KP Jugoslavije. Prilozi za povijest socijalističke revolucije. Urednik: Leopold Kobsa. Opremio: Edo Murtić. Tehnički urednik: Milena Mihalinec. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Zagreb 1968. 331 + (IV) str.

SALUSTIJ Krisp Gaj: Vojna in prevrat. Prevedel, spremno besedo in opombe napisal: Jože Šmit. Knjižnica Kondor 104. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1968. 139 + (V) str.

VINTERHALTER, Vinko: Življenjska pot Josipa Broza. Prevedel: Jože Zupančič. Opremil: Uroš Vagaja. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 414 + (II) str.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom IV., knj. 30. Borbe u Bosni i Hercegovini 1944. godine. (Oktobar-Novembar). Tehnički urednik: Velislav Marković. Urednik: Dimitrije Brajušković. Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Vojnoistorijski institut. Beograd 1968. 1022 + (II) str. + 2 prilogi.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom V., knj. 37. Borbe u Hrvatskoj 1945. godine. (Januar). Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Tehnički urednik: Velislav Marković. Vojnoistorijski institut. Beograd 1968. 829 + (II) str. + 18 prilog.